PETRU *cel* MARE

John Swift

ALL

Peter the Great
John Swift
Copyright © 2000 John Swift
First published in English by Hodder & Stoughton.

Petru cel Mare
John Swift
Copyright © 2003 **BIC ALL**
Traducere: Diana Stanciu

Toate drepturile rezervate Editurii **BIC ALL**.
Nici o parte din acest volum nu poate fi copiată fără permisiunea scrisă a Editurii **BIC ALL**.
Drepturile de distribuţie în străinătate aparţin în exclusivitate Editurii **BIC ALL**.
All rights reserved. The distribution of this book outside Romania, without the written permission of **BIC ALL**, is strictly prohibited.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
SWIFT, JOHN
Petru cel Mare, John Swift; trad.: Diana Stanciu - Bucureşti: Editura BIC ALL, 2003
160 p.; 21 cm (Acces la istorie)
Bibliogr.
Index
ISBN 973-571-443-4

I. Stanciu, Diana (trad.)
929 Petru cel Mare
94(47)"17" Petru cel Mare

Editura **BIC ALL**
Bd Timişoara nr. 58, sector 6
Bucureşti, cod 76548
☎ 402 26 00
Fax: 402 26 10
Departamentul distribuţie
☎ 402 26 34
Fax: 402 26 29
Comenzi la: comenzi@all.ro
URL: http://www.all.ro
Redactor: Simona Ceauşu
Procesare copertă: Stelian Stanciu
Ilustraţia copertei: *Petru cel Mare la Poltava* de J.G.Dannhauer

acces la istorie

38

PETRU CEL MARE

John Swift

Traducere de Diana Stanciu

ALL

Cuprins

Prefață vii

Capitolul 1 Introducere: Petru cel Mare – controversa istorică **1**

1 Afirmarea importanței lui Petru cel Mare 1

2 Susținătorii importanței lui Petru cel Mare 4

3 Căutarea unui punct de vedere obiectiv 7

4 Evaluarea lui Petru cel Mare 10

Îndrumări pentru studiu – capitolul 1 11

Capitolul 2 Moștenirea țaristă **12**

1 Izolarea Rusiei 13

a) Dezvoltarea statului rus 13

b) Primii pași pentru a ieși din izolare 15

2 Vulnerabilitatea Rusiei 18

a) Înapoierea politică 18

b) Înapoierea economică 20

c) Încercări de a remedia aceste decalaje 21

3 Copilăria lui Petru 22

4 Tinerețea la Preobrajenskoe 25

5 Arhanghelsk și suburbia germană 27

6 Concluzie 30

Îndrumări pentru studiu - capitolul 2 32

Capitolul 3 De la Azov la Narva: primii pași în politica externă **34**

1 Campaniile de la Azov 35

2 Marea Ambasadă 39

3 Marele război nordic 44

a) Izbucnirea marelui război nordic 44

b) Bătălia de la Narva 47

c) Urmările bătăliei de la Narva 49

4 Concluzie 51

Îndrumări pentru studiu - capitolul 3 53

Capitolul 4 Apariția unei noi puteri europene **55**

1 Primele victorii ale Rusiei 55

2 Invazia suedeză 60

3 Campania de pe Prut 64

4 Noua alianță antisuedeză 68

5 Războiul cu Persia 72

6 Concluzie 75

Îndrumări pentru studiu – capitolul 4 77

Capitolul 5 Transformarea administrației publice 80
1 Sankt Petersburg 80
2 Reformele administrației centrale 84
3 Senatul 86
4 Colegiile 89
5 Reformele administrației locale 91
6 Reforma Bisericii 94
7 Concluzie 96
Îndrumări pentru studiu - capitolul 5 98
Capitolul 6 Transformarea societății rusești 100
1 Inovații culturale și sociale 101
2 Reforme economice 103
a) Interese militare 103
b) Influențe mercantiliste 104
c) Comunicații 104
d) Importul de specialiști 105
e) Rolul statului 106
3 Obligațiile nobilimii 108
4 Obligațiile țărănimii 112
5 Concluzie 115
Îndrumări pentru studiu - capitolul 6 117
Capitolul 7 Colaboratori și opozanți 119
1 Colaboratori 120
2 Nobilii 122
3 Țărănimea 123
4 Conspirația 125
5 Revoltele 126
a) Streliții 126
b) Revoltele din perioada marelui război nordic 127
6 Aleksei 130
7 Concluzie 133
Îndrumări pentru studiu - capitolul 7 134
Capitolul 8 Concluzie: succese și eșecuri 135
1 Politica externă 137
2 Administrația 138
3 Societatea 139
Îndrumări pentru studiu - capitolul 8 141
Lecturi suplimentare 143
Index 146

Prefață

Inițial, seria *Acces la istorie* a fost concepută ca o colecție de volume care să acopere segmente cronologice populare din istoria britanică precum și din istoria altor țări ca Franța, Germania, Rusia și SUA. Era un mod complementar de a prezenta istoria în comparație cu maniera tradițională de predare din școli, colegii și universități. Totuși, în ultimii ani, au devenit obișnuite și alte modalități de a împărți trecutul în segmente istorice. S-a pus tot mai mult accentul pe studierea în detaliu a unor perioade istorice scurte și pe compararea unor fenomene istorice similare din mai multe țări. Aceste evoluții au generat o cerere tot mai mare de materiale didactice și au apărut, prin urmare, două noi serii, pe lângă seria inițială – *Detalii* și *Teme*. Noile volume sunt realizate după aceleași criterii care au făcut populară seria *Acces la istorie*.

Către cititorul nespecializat

Cărțile din seria *Acces la istorie* au fost special create pentru elevii și studenții aflați în fața unor examene de istorie, dar ele se adresează în egală măsură și publicului nespecializat. Autorii sunt de părere că o bună carte de istorie nu este doar corectă, realizată în funcție de ultimele descoperiri din domeniu și riguroasă din punct de vedere științific, ci și bine scrisă, într-un stil clar și atractiv. Cea mai mare parte a textului (cu excepția Îndrumărilor pentru studiu) ar trebui să reprezinte o relatare ușor de citit și interesantă a fiecărui subiect. În plus, fiecare autor a încercat nu numai să ofere o explicație cât mai clară posibil pentru ceea ce s-a petrecut în trecut, cât și să-i stimuleze pe cititori și să-i determine să-și formeze propriile opinii cu privire la evenimentele trecute și la semnificația lor. Astfel, deși nu sunt așteptate cunoștințe de istorie prealabile din partea cititorului, se presupune întotdeauna că acesta este o persoană inteligentă, obișnuită să gândească pentru sine însuși. Autorul tinde mai degrabă să-i împărtășească cititorului propriile sale idei și să exploreze împreună cu el noi posibilități decât să-i „livreze" acestuia așa-numitele „adevăruri istorice", plasându-se pe sine într-o poziție privilegiată.

Către elevi și studenți

Seria *Acces la istorie* este destinată celor ce studiază istoria la un nivel mai înalt. Volumele sale sunt destinate a fi texte interactive, destul de clare la și prima lectură, dar care câștigă mult la o a doua lectură sau în urma unui studiu aprofundat.

Pentru a fi un bun elev sau student, trebuie să vă organizați timpul eficient. Astfel, trebuie să vă gândiți bine cât de important este pentru dumneavoastră materialul dintr-o anumită carte. Dacă aveți nevoie doar de cunoștințe generale referitoare la un anumit subiect, următoarea abordare va fi, probabil, cea mai eficientă:

I. Citiți cu atenție Capitolul 1, care vă poate oferi o idee generală despre întreaga carte, și gândiți-vă la conținutul său.
II. Citiți rapid Capitolul 2, acordând mai multă atenție secțiunii inițiale precum și titlurilor și subtitlurilor. Decideți apoi dacă aveți nevoie să citiți întregul capitol.
III. Dacă o faceți, citiți capitolul oprindu-vă la sfârșitul fiecărei subdiviziuni a textului pentru a lua note.
IV. Repetați stadiul al II-lea (și stadiul al III-lea unde este cazul) pentru celelalte capitole.

Dacă, totuși, cursul dumneavoastră – și abordarea dumneavoastră specifică – impun o cunoaștere detaliată a conținutului cărții, va trebui să lucrați, în consecință, astfel încât să aprofundați informațiile oferite. Nu există o metodă perfectă de studiu și merită să încercați diferite stiluri de lucru în privința notelor pe care le luați pentru a vedea care stil vi se potrivește cel mai bine. Cu toate acestea, următorul plan de lucru merită încercat:

I. Citiți rapid capitolul, de preferat fără întreruperi. Evitați tentația – care poate fi foarte mare – de a lua notițe în acest stadiu.
II. Studiați schema-rezumat de la sfârșitul capitolului, asigurându-vă că înțelegeți „forma" generală a ceea ce ați citit.
III. Recitiți capitolul mai rar, luând note de data aceasta. Veți rămâne uimiți cît de clar și de simplu pare materialul la o a doua lectură și notele dumneavoastră vă vor fi, în consecință, mult mai utile atunci când va trebui să scrieți un eseu sau să vă pregătiți pentru examene. Pe termen lung, a citi un capitol de două ori poate chiar să vă ajute să

economisiți timp. Asigurați-vă că notele dumneavoastră sunt clare și ordonate și lăsați destul loc pentru ca, eventual, mai târziu să puteți adăuga noi informații.

IV. Citiți sfaturile oferite cu privire la întrebările-eseu și încercați să vă gândiți la exemplele de titluri. (Amintiți-vă că, pentru a fi eficientă, învățarea trebuie să fie activă. Până acum, nu a reușit nimeni să găsească un bun înlocuitor pentru efortul autentic. Singuri trebuie să decideți cu privire la problemele-cheie referitoare la fiecare subiect.)

V. Încercați să abordați și problemele referitoare la izvoare. Îndrumările pentru acest tip de exerciții, oferite cel puțin o dată pe parcursul cărții, merită citite și bine cântărite.

După ce ați terminat capitolele principale, citiți și secțiunea „Lecturi suplimentare". Nu uitați că o carte nu poate face mai mult decât să vă prezinte un subiect la modul general și se așteaptă de la dumneavoastră ca – atunci când timpul vă va permite – să citiți mai mult referitor la tema respectivă. Dacă aceste cărți din seria *Acces la istorie* vă ajută să descoperiți cât de divers și fascinant poate fi trecutul omenirii, seria și-a atins scopul, iar dumneavoastră veți trăi acel entuziasm pentru respectivul subiect, care, alături de o învățare eficientă, constituie trăsătura distinctivă a celor mai buni elevi sau studenți.

Robert Pearce

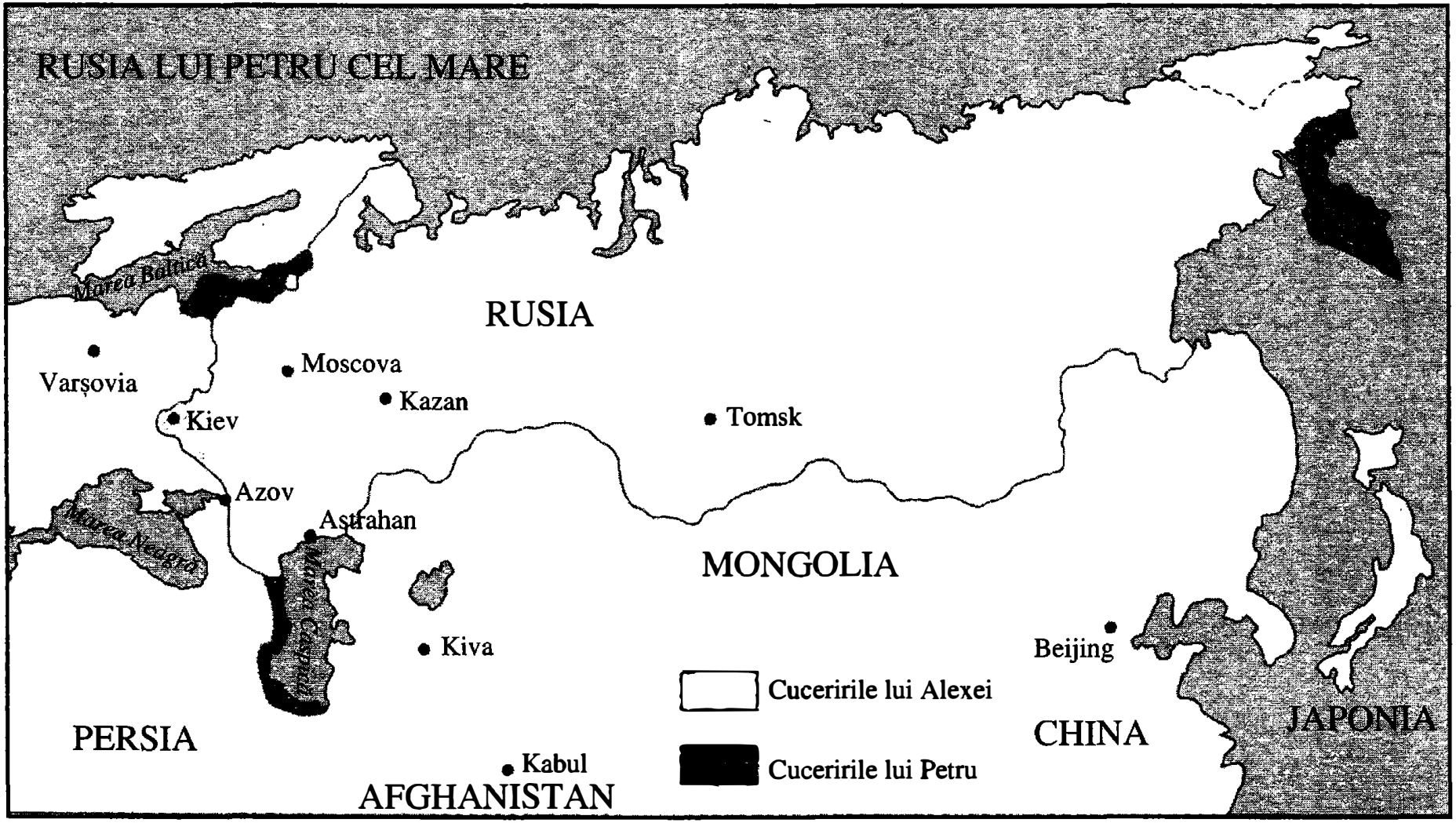
RUSIA LUI PETRU CEL MARE
Marea Baltică
RUSIA
Varșovia
Moscova
Kazan
Kiev
Tomsk
Azov
Astrahan
Marea Neagră
Marea Caspică
MONGOLIA
Kiva
Beijing
Cuceririle lui Alexei
Cuceririle lui Petru
PERSIA
CHINA
JAPONIA
Kabul
AFGHANISTAN

1 Introducere: Petru cel Mare – controversa istorică

OBIECTIVE DE ATINS

Acest capitol vă va prezenta diferite puncte de vedere cu privire la Petru cel Mare. Încercați să vă faceți o imagine clară cu privire la motivele pentru care Petru ar fi putut merita numele de „cel Mare" și la cele pentru care istoricii au respins ulterior pretențiile sale.

1 Afirmarea importanței lui Petru cel Mare

PROBLEMA CHEIE În ce consta afirmarea importanței lui Petru cel Mare?

În octombrie 1721, în timpul festivităților dedicate încheierii marelui război nordic, dintre Rusia și Suedia, Senatul rus i-a propus țarului Petru să accepte titlurile de „părinte al patriei, Petru cel Mare, împărat al întregii Rusii". Ar fi greșit să credem că Senatul acționa spontan sau fără știrea lui Petru. După câteva aparente ezitări modeste – doar de formă – Petru a acceptat. Era vorba de arogarea unor titluri extrem de pretențioase. În momentul acela, cel puțin în Europa, titlul de împărat era rezervat conducătorilor din dinastia de Habsburg ai Sfântului Imperiu Roman. Mai multe state, printre care și regatul britanic, priveau cu scepticism astfel de pretenții și nu aveau să-i recunoască titlurile timp de mai mulți ani. Totuși Petru, susținătorii săi și, ulterior, admiratorii săi, nu aveau nici o îndoială că aceste titluri erau pe deplin meritate. Ce realizase, deci, Petru pentru a merita astfel de aprecieri?

Domnia lui (1682-1725) a constituit, fără îndoială, un punct de răscruce. Admiratorii săi susțin că Rusia moștenită de el era slabă, izolată și înapoiată și că toate aceste lucruri se schimbaseră radical până la sfârșitul domniei sale. În domeniul afacerilor externe, poziția Rusiei se schimbase de asemenea. În 1695 și 1696 el a condus două campanii

împotriva Hanatului tătar al Crimeii (puternicul și temutul vasal al Imperiului Otoman), cucerind Azovul și extinzând Rusia până aproape de malul Mării Negre. Apoi, între 1697 și 1698, el și-a desfășurat vestita ambasadă în Occident, vizitând Prusia, Olanda, Anglia, Sfântul Imperiu Roman și Polonia. El a devenit astfel primul țar care a călătorit în străinătate – sau, cel puțin, primul care nu a făcut-o în fruntea unei armate invadatoare îndreptate împotriva țărilor vecine.

În 1700, el a intrat în marele război nordic, ca aliat al Poloniei și Danemarcei, împotriva Suediei. Aceste lupte de 21 de ani, extrem de grele și epuizante, au dominat întreaga domnie a lui Petru. Războiul a început prost, cu o înfrângere grea și umilitoare pentru ruși, la Narva (1700), realizată de o armată suedeză mult inferioară numeric. Carol al XII-lea al Suediei a ajuns astfel să ignore complet Rusia pentru a încerca să înfrângă, acum, definitiv Polonia. Între timp, țarul Petru a reușit să refacă armata rusă. El a recucerit teritoriile de la Marea Baltică, pierdute cândva de ruși în fața armatelor suedeze, realizând astfel unul din țelurile vechi de generații ale țarilor ruși. Aici și-a construit el noua capitală, Sankt Petersburg (1703) și a început și crearea flotei rusești din Marea Baltică. Când Carol al XII-lea s-a întors, în cele din urmă, spre Rusia, în ciuda revoltelor interne, rușii au uimit Europa reușind să înfrângă decisiv puternica armată suedeză în bătălia de la Poltava (1709). Cu toate acestea, Petru nu a reușit să profite îndeajuns de această victorie, pe care Carol al XII-lea refuza să o considere definitivă. Petru s-a văzut curând implicat într-un război cu Imperiul otoman și și-a condus armata spre un adevărat dezastru în bătălia de pe râul Prut (1711). Cu greu a reușit el să evite o catastrofă la fel de mare ca cea pe care le-o cauzase suedezilor în bătălia de la Poltava. A pierdut Azovul și era în primejdie să piardă și tot ce cucerise la Marea Baltică. Războiul cu Suedia avea să continue, așadar, iar rușii au obținut, de astă dată, prima victorie navală din istoria lor la Hangö (1714). Dar numai după moartea lui Carol al XII-lea au reușit rușii să-și asigure îndelung dorita supremație în teritoriile baltice prin tratatul de la Nystadt (1721). Acesta nu era, totuși, sfârșitul războaielor duse de Petru. El a condus Rusia și într-un alt război, mai puțin cunoscut, împotriva Persiei (1721-1723), cucerind noi teritorii lângă Marea Caspică.

În cele din urmă, Petru a extins frontierele Rusiei, a eliminat pericolul suedez și a redus Polonia la poziția de stat-client al Rusiei. Chiar dacă turcii rămâneau o amenințare teribilă, el a scos Rusia din izolare și a

transformat-o într-o forță de care trebuia să se țină cont acum în relațiile internaționale. Europa Occidentală nu va mai putea niciodată să ignore interesele Rusiei – sau chiar existența ei – așa cum făcuseră cândva marile puteri care-și împărțiseră continentul după bunul plac. Cu toate acestea, Petru nu și-a afirmat propria importanță doar pe baza succeselor din politica externă.

Simpla enumerare a reformelor interne realizate de Petru ar fi un demers lipsit de sens. Trebuie să înțelegem, însă, că nu a existat aspect al vieții rusești în care Petru să nu fi intervenit. Pentru admiratorii săi, aceste intervenții erau atât necesare, cât și benefice. Fie că era vorba de modul în care rușii – cel puțin nobilimea, dacă nu și țăranii – se îmbrăcau, de calendarul și alfabetul pe care îl foloseau, de modul cum își aranjau căsătoriile copiilor sau își transmiteau proprietățile ca moștenire, Petru dădea câte un nou *ukaz* – un decret – și impunea o ruptură radicală cu tradiția, rămânând complet indiferent la sensibilitățile atacate astfel. El a adus în țară specialiști străini și metode străine, cu totul detestate, în dorința sa de a moderniza administrația rusă, forțele militare și economia. Se susține totuși că toată această ofensivă era necesară: Rusia nu renunța ușor la tradițiile sale, și beneficiile modernizării realizate de reformele lui Petru erau imense.

Aceste beneficii pot fi rezumate în câteva idei. Era vorba, în primul rând, de modernizarea administrației publice. Petru a renunțat la sistemul medieval de administrație pe care îl moștenise, bazat pe un număr amețitor de *prikazî* – departamente administrative. Acest talmeș-balmeș, fără îndatoriri bine definite și cu funcții care adeseori se suprapuneau, era atât de ineficient încât însuși țarul se vedea uneori în imposibilitatea de a stabili responsabilitățile. Petru a înlocuit acest haos cu un sistem modern de *kolleghii* – colegii sau ministere – aflate sub supravegherea Senatului. Nu numai administrația centrală, ci și cea locală a trecut printr-o reformă radicală, prin intermediul unei structuri complet noi, de *gubernii* (provincii) și *uezdî* (districte, județe), transformate ulterior într-un sistem și mai elaborat.

În al doilea rând, pentru a susține efortul său de război, Petru a transformat economia rusă. Crearea unei armate moderne și necesitatea de a elibera Rusia de dependența ei față de furnizorii străini l-au încurajat pe Petru să pună bazele industriei locale. Nevoia de uniforme militare a dus la înființarea de întreprinderi textile. Nevoia de arme a dus la crearea

industriei metalurgice. Producția de hârtie și sulf ca și construcția de corăbii și de canale au fost, de asemenea, inițiate de Petru. Tot el a considerat că este necesară existența unei clase de antreprenori ruși și a făcut tot posibilul pentru a încuraja apariția acestei clase prin împrumuturi, taxe și asigurarea forței de muncă necesare. În ciuda unor începuturi neconvingătoare, a eșecurilor și a risipei, se poate spune că bazele industrializării Rusiei au fost puse de Petru.

În al treilea rând, Petru a fost cel care a pus bazele sistemului educației moderne, care s-a desprins de educația aflată sub controlul Bisericii și a accentuat dezvoltarea aptitudinilor tehnice. El i-a trimis pe ruși în străinătate pentru a învăța direct din Occident. Reforma alfabetului și introducerea cărților de tip occidental pot fi considerate, eventual, puncte de plecare pentru o mare tradiție literară. El a impus obligativitatea educației pentru nobili. Pe scurt, Petru a pornit, cel puțin, lupta împotriva atitudinii insulare, xenofobe și închistate a nobilimii, creând astfel o schimbare fundamentală a punctelor de vedere ale acestor oameni.

În al patrulea rând, el a realizat și o reformă majoră a Bisericii, în cadrul căreia a redus ireversibil rolul Bisericii Ortodoxe Ruse, ajunsă acum în subordinea statului. Înainte de domnia lui Petru, au existat ocazii în care patriarhul (conducătorul Bisericii Ortodoxe Ruse) era considerat un egal al țarului. Petru a abolit funcția de patriarh, aducând Biserica sub autoritatea Sfântului Sinod, devenit, în realitate, un organ al administrației statului. Reducând funcția Bisericii până la acest grad de supunere, Petru a eliminat – s-ar putea spune – constrângerile exercitate de aceasta asupra conducătorilor ruși și a devenit, în fapt, primul monarh *absolut* al Rusiei, guvernând, teoretic, fără nici un fel de restricții impuse puterii sale.

2 Susținătorii importanței lui Petru cel Mare

PROBLEMA CHEIE Cine a susținut afirmarea importanței lui Petru cel Mare și de ce?

În martie 1725, Feofan Prokopovici, arhiepiscop de Novgorod și unul dintre colaboratorii apropiați ai lui Petru cel Mare, a rostit cu lacrimi în glas discursul funerar la moartea lui Petru. Laudele sale nu aveau limite. Petru era descris ca „autor al nenumăratelor binecuvântări și bucurii, care

ridicaseră Rusia din morți". Pentru Prokopovici, care-l compara pe Petru cu eroii biblici, acesta fusese un Samson al Rusiei, pentru victoriile sale, un Iafet (fiu al lui Noe) pentru flota creată, un Moise pentru legi, un Solomon pentru înțelepciunea sa, și atât David cât și împăratul roman Constantin pentru reforma Bisericii. Petru, își informa el enoriașii, de asemenea în lacrimi:

1 ne-a părăsit, dar ... imensele bogății și fructele realizărilor sale precum și gloria sa sunt încă alături de noi; Rusia va continua să existe așa cum a făcut-o el: binevoitoare față de prieteni și iubită de ei, teribilă pentru dușmani și astfel intenționând să rămână; el a acoperit-o de
5 glorie în întreaga lume și ea nu va pierde niciodată această glorie; el ne-a lăsat îndrumări și reguli spirituale, civile și militare; astfel, deși trupul său este acum plecat dintre noi, spiritul său rămâne cu noi ... Și tu, o, Rusie! Gândindu-te ce principe ai pierdut, amintește-ți și cât de măreață te-a făcut! [1]

Laudele lui Prokopovici rezumau ceea ce a devenit o parte fundamentală a ideologiei dinastiei Romanov. Se pretindea că Petru era personal responsabil de totala transformare a Rusiei într-un stat industrial modern și într-o mare putere. Din acest punct de vedere, istoria Rusiei putea fi împărțită în perioada dinainte de Petru și perioada de după Petru. Prima era medievală, plină de superstiții, sărăcită, slabă și umilită. A doua era modernă, vizionară, puternică și temută.

Această interpretare a atins punctul culminant în timpul Ecaterinei a II-a (cea Mare) (care a domnit în perioada 1762-1796). Ea a fost cea care i-a comandat lui Falconet cunoscuta statuie de bronz a lui Petru, care se află încă la Sankt Petersburg. Această imagine a lui Petru cel Mare, călare și arătând spre Occident, rămâne una dintre cele mai puternice embleme ale primului împărat al Rusiei. Pe soclu se pot citi cuvintele „Petro Primo, Catharina Secunda" – „Lui Petru I, Ecaterina a II-a". Ecaterina încerca astfel să-și susțină propriile pretenții, nu întru totul întemeiate, la tronul Rusiei prin asocierea cu țarul reformator. Ea își accentua legitimitatea propriei guvernări prezentându-se pe sine ca descendentă directă, spirituală, dacă nu și de sânge, a lui Petru cel Mare. În plus, insistând asupra realizărilor lui Petru, ea insista și mai mult asupra propriilor sale realizări, pe care le considera și mai mari. Ca și alți conducători ruși, ea credea că este de la sine înțeles că Rusia măsura importanța conducătorilor săi în funcție de

Statuia lui Petru cel Mare realizată de Falconet.

standardul oferit de Petru. A fi considerată chiar mai mare decât Petru era un lucru de o importanță covârșitoare pentru Ecaterina a II-a. Oricât de sus sau de jos s-ar fi situat urmașii săi în raport cu Petru, acesta din urmă rămânea oricum o figură titanică în istoria Rusiei și titlul său „cel Mare", era pe deplin meritat, dacă nu era chiar insuficient în comparație cu marile sale realizări.

Deși istoricii au pus ulterior în discuție acest punct de vedere, el a continuat să revină, fiind chiar destul de des susținut. În perioada stalinistă, imaginea lui Petru a fost folosită complementar la propriul „cult al personalității" inițiat de Stalin. Acum, în Rusia post-sovietică, plină de incertitudini politice, sociale și economice, există tendința de a căuta certitudini și siguranță în gloria trecutului. Astfel, imaginea lui Petru cel Mare ca o personalitate dominantă a istoriei Rusiei a revenit în ultima vreme. Există încă și în Occident scriitori favorabili acestei imagini a importanței lui Petru cel Mare. Ian Grey, în lucrarea *Peter the Great:*

Emperor of All Russia [Petru cel Mare, împărat al întregii Rusii] (1960) ajungea la concluzia că reformele sale, în ciuda frustrărilor și eșecurilor, „au afectat fiecare domeniu al vieții Rusiei". Ele erau „opera unui legislator atent, hotărât să introducă o nouă eficiență și bunăstare în întreaga țară. În acest sens, el a dat numeroase *ukazi*, care au trecut ca un val peste întreaga Rusie, transformând-o ireversibil".[2]

3 Căutarea unui punct de vedere obiectiv

PROBLEMA CHEIE Cum a fost criticată această afirmare a importanței lui Petru cel Mare?

Inițial, erau, într-adevăr, greu de găsit critici ai importanței lui Petru cel Mare. Prințesa Ecaterina Daşkova, confidentă a țarinei Ecaterina cea Mare, exprima opinia personală a țarinei atunci când spunea, într-o conversație privată, că, după părerea ei, Petru fusese „un tiran crud, needucat și ignorant", ale cărui reforme slăbiseră, de fapt, puterea legii în Rusia.[3] O astfel de părere merită luată în seamă tocmai pentru că era atât de atipică. Primul scriitor important care a avut curajul să critice public domnia lui Petru cel Mare a fost Piotr Ceaadaev, în prima sa *Scrisoare filosofică* (1836). El considera încercarea lui Petru de a aduce civilizația în Rusia total ineficientă. Scandalizată, elita rusă a ajuns imediat la concluzia că Ceaadaev era nebun și acesta a trebuit să retracteze grabnic ceea ce afirmase. În *Scuzele unui nebun* (1837), el se conforma părerii general acceptate că Petru cel Mare „s-a aflat cu o hârtie albă în mână și pe ea a scris: Europa și Occident".[4]

Un studiu sistematic al domniei lui Petru cel Mare a devenit posibil abia mai târziu în secolul al XIX-lea, o dată cu apariția controversei dintre prooccidentali și slavofili. Era vorba aici de o puternică polemică între anumite părți ale elitei ruse cu privire la viitorul progres al statului rus. Prooccidentalii susțineau, după cum arată și numele, că Rusia avea un destin istoric comun cu Occidentul și trebuia să privească spre acesta pentru a-i adopta instituțiile, tehnologia și gândirea politică, care să-i mențină statutul de mare putere. Pentru prooccidentali, Petru cel Mare a rămas o figură plină de inspirație. Slavofilii erau cu totul împotriva acestei idei. Ei negau existența unui destin istoric comun al Rusiei și Occidentului.

Rusia, susțineau ei, trebuia să-și fundamenteze dezvoltarea pe valorile și instituțiile existente în propria ei istorie veche. Ei considerau că înainte de Petru cel Mare societatea rusă fusese fericită, pașnică și lipsită de conflicte interne și că Petru introdusese diviziunile între clasele sociale, tipic occidentale, conflictele și constrângerile care distruseseră societatea respectivă. Nicholas V. Riasanovsky a rezumat ideile slavofililor susținând că Petru:

> introdusese principiile raționalismului, legalismului și constrângerilor în Rusia, unde acestea începuseră să distrugă sau să diminueze dezvoltarea autohtonă armonioasă și să tenteze publicul educat. Viitorul Rusiei se afla în mod clar în întoarcerea la principiile autohtone, în depășirea maladiei occidentale. După ce ar fi fost vindecată, Rusia putea duce mesajul ei de armonie și mântuire Occidentului plin de disensiuni și muribund.[5]

Pe scurt, slavofilii credeau că domnia lui Petru fusese dezastruoasă deoarece el introdusese idei și instituții străine, care distruseseră o societate armonioasă. Doar prin recuperarea acelei societăți putea Rusia să spere cândva să-și împlinească destinul istoric și să-și reia locul meritat de conducătoare a lumii din punct de vedere moral, filosofic și politic. Dar, oricît de dezastruoasă considerau ei domnia lui Petru cel Mare, slavofilii nu au încercat niciodată să-i nege caracterul titanic. El transformase Rusia în rău, dar slavofilii nu au susținut niciodată că nu o transformase deloc.

Abia în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea au apărut cercetări istorice mai documentate, mai ales în lucrările lui Serghei Soloviev (1820-1879) și Vasili Kliucevski (1841-1911). Această nouă generație de istorici ruși a încercat să plaseze domnia lui Petru cel Mare în contextul realizărilor predecesorilor săi. Evidențiind succesele lui Mihail și ale lui Alexei, care au domnit din 1613 până în 1676, ei au micșorat importanța domniei lui Petru. De asemenea, ei au evidențiat eșecurile, greșelile și rezultatele adeseori nesemnificative, dar obținute cu costuri imense, cu mari eforturi și cu multă cruzime. Kliucevski, de exemplu, considera că reformele lui Petru erau, în general, rezultatul neintenționat al eforturilor sale de război. După părerea lui, Petru nu-și propusese niciodată să introducă reforme sistematice până în ultimul

deceniu al domniei sale, când victoria era asigurată. Astfel de opinii au redus, desigur, rolul lui Petru, chiar dacă el a rămas o personalitate istorică majoră.

Aceasta a fost, în general, concluzia la care au ajuns majoritatea istoricilor moderni. Ei tind să analizeze prețul enorm pe care Rusia a trebuit să-l plătească pentru reformele lui Petru, mai ales prin degradarea țărănimii, care și-a pierdut libertatea, ajungând la un statut de iobăgie nu prea îndepărtat de acela de sclavie – proprietate personală ce poate fi vândută sau cumpărată după bunul plac – singurele „drepturi" ale țăranilor fiind acela de a fi înrolați în armată sau marină pe viață și acela de a purta povara zdrobitoare a taxelor. Pot fi ușor găsite dovezi ale resentimentelor lor față de această situație în revoltele și fuga de autorități. Pavel Miliukov (1859-1943), printre alții, a analizat cu atenție eficacitatea reformelor lui Petru: el s-a referit la numărul de întreprinderi comerciale pe care le-a creat și care au eșuat, la flota extrem de costisitoare și la noua capitală pe care aproape nimeni nu o dorea sau la sistemul educațional care se adresa unui număr restrâns de indivizi, adeseori ostili, pe deasupra. Astfel de istorici se întreabă dacă nu cumva schimbările erau doar superficiale, nu fundamentale, și le evaluează pentru a vedea dacă meritau prețul plătit de Rusia pentru ele. B.H. Sumner, în lucrarea *Peter the Great and the Emergence of Russia* [Petru cel Mare și apariția Rusiei] (1962), observa că majoritatea reformelor aveau câte un precedent în pașii ezitanți făcuți de predecesorii lui Petru, dar ritmul susținut al schimbării, poverile teribile și cruzimea care le-au însoțit au creat impresia eronată că Rusia o rupsese iremediabil cu trecutul. În realitate, Petru nu a făcut decât câțiva pași complet fără precedent: abolirea patriarhiei, crearea flotei, construirea noii capitale, Sankt Petresburg, și trimiterea rușilor peste hotare. Cartea lui Robert K. Massie, *Peter the Great: His Life and World* [Petru cel Mare: viața și lumea sa] (1981), a accentuat și mai mult ineficiența, corupția și rezistența la schimbare din Rusia precum și costurile uriașe ale reformelor lui Petru, concluzia cărții fiind că domnia acestuia a avut un impact profund, dar nicidecum atât de profund pe cât se sugerează.

Alți autori au dus chiar mai departe aceste argumente. Pentru Lindsay Hughes, în lucrarea *Russia in the Age of Peter the Great* [Rusia în epoca lui Petru cel Mare] (1998), Petru s-a bucurat de un succes incontestabil în afacerile externe, dar a obținut acest succes prin accentuarea servituții și autocrației, care le-au lăsat succesorilor o moștenire tragică și care au

dus, în cele din urmă, la ruină. M.S. Anderson, în cartea *Peter the Great* [Petru cel Mare] (1978), susține că Petru a accelerat doar și a intensificat schimbările majore aflate deja în progres: o evoluție care a părut doar revoluționară. Rezistența pasivă a poporului rus a contribuit considerabil la eșecul reformelor sale, dintre care multe nu au putut fi duse la bun sfârșit. Concluzia lui Anderson este că o mare parte a legislației lui Petru a fost, într-adevăr, „inutilă, fiind curând uitată, fără a avea vreun efect practic".[6] Alex de Jonge, în *Fire and Water: a Life of Peter the Great* [Foc și apă: o viață a lui Petru cel Mare] (1979), sugera că Rusia era pregătită pentru reforme de tip occidental și că, în cazul în care Petru ar fi avut cât de puțin măsură și respect pentru sensibilitățile poporului său și ar fi înțeles importanța tradițiilor, el ar fi putut să-și atingă scopurile cu mult mai puțină violență.

4 Evaluarea lui Petru cel Mare

PROBLEMA CHEIE Ce probleme apar în evaluarea lui Petru cel Mare?

Evaluarea domniei lui Petru este o sarcină complexă. Există, într-adevăr, o gamă largă de puncte de vedere în acest sens. Pentru unii, el a rămas țarul reformator al lui Prokopovici – marele erou care a avut de unul singur viziunea, înțelepciunea și tăria de caracter de a transforma Rusia. Pentru alții, el este conducătorul ineficient al lui Ceaadaev: a dorit, probabil, să aducă civilizația în Rusia, dar proiectul său era sortit eșecului din cauza inerției poporului său și a înțelegerii limitate a propriilor sale capacități. Alții compară costurile și eficiența reformelor sale și ajung la propriile lor concluzii. Această ultimă abordare – cea mai dificilă – este cea pe care trebuie să încerce elevul sau studentul să o adopte. Pentru aceasta trebuie să trecem dincolo de mitologia domniei lui Petru și de propaganda care a colorat scrierile admiratorilor și criticilor deopotrivă. Nu este o sarcină ușoară. În capitolele care urmează, vom lua în considerație dovezile, referindu-ne mai ales la politica externă a lui Petru, la reformele administrației centrale și locale, la reforma economică, a educației și a Bisericii, ținând cont de opoziția și de sprijinul avut.

Note

[1] James Cracraft (ed.), *For God and Peter the Great: The Works of Thomas Consett, 1723-29* (Columbia University Press, 1982), pp. 284-87.
[2] Ian Grey, *Peter the Great: Emperor of All Russia* (Hodder & Stoughton, 1960), pp. 326-27.
[3] Nicholas V. Riasanovsky, *The Image of Peter the Great in Russian History and Thought* (Oxford University Press, 1985), p. 57.
[4] Ibid., p. 102.
[5] Ibid., p. 143.
[6] M.S. Anderson, *Peter the Great* (Thames & Hudson, 1978), p. 127.

Îndrumări pentru studiu – capitolul 1

Schemă rezumat

Evoluția punctelor de vedere referitoare la Petru cel Mare

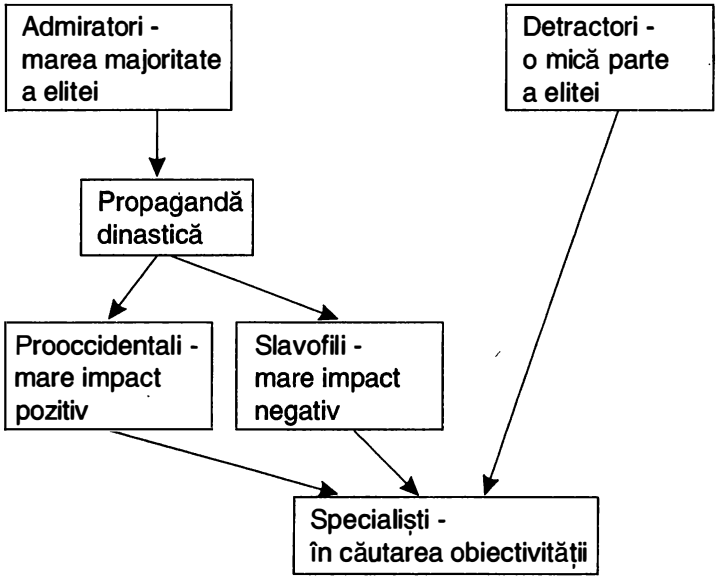
Admiratori - marea majoritate a elitei
Detractori - o mică parte a elitei
Propagandă dinastică
Prooccidentali - mare impact pozitiv
Slavofili - mare impact negativ
Specialiști - în căutarea obiectivității

2 Moștenirea țaristă

OBIECTIVE DE ATINS

Cum era Rusia când a urcat Petru pe tron? Acest capitol va discuta îndelunga vulnerabilitate a Rusiei și gama de probleme cu care s-a confruntat Petru în calitatea sa de conducător. Încercați să evaluați care erau problemele pe termen lung ale Rusiei și capacitatea lui Petru de a le face față.

DATE IMPORTANTE

1672 Nașterea lui Petru
1676 Moartea lui Aleksei
1682 Moartea lui Fiodor al II-lea, revolta streliților, Petru și Ivan deveniți țari împreună sub regența Sofiei
1687 Prima campanie a lui Golițîn împotriva Crimeii
1688 A doua campanie a lui Golițîn împotriva Crimeii
1689 Căsătoria lui Petru cu Evdokia Lopuhina; căderea Sofiei
1690 Nașterea țareviciului Aleksei, formarea „sinodului"
1694 Moartea țarinei Natalia

Se consideră, de obicei, că Rusia secolului al XVII-lea, înainte de venirea la tron a lui Petru, era izolată, vulnerabilă și înapoiată. Străinii știau prea puține despre Rusia și le păsa și mai puțin. Era vorba de o națiune care nu putea fi considerată un pericol pentru vecinii săi atât de agresivi. Suedezii, polonezii și tătarii din Crimeea aveau deopotrivă un puternic dispreț pentru Rusia și se îmbogățeau pe seama ei. Arta și tehnologia, aflate în plină dezvoltare în Europa occidentală, erau complet necunoscute Rusiei. Un loc foarte important în afirmarea importanței lui Petru l-a avut tocmai încercarea sa de a schimba această situație. Dar, ca istorici, nu putem lăsa astfel de presupuneri necercetate. Se afla într-adevăr Rusia într-o astfel de situație gravă? A fost Petru educat în mod special pentru a rezolva astfel de probleme ale Rusiei? Cu ajutorul unor întrebări de acest fel putem începe să analizăm în mod corect domnia lui Petru.

1 Izolarea Rusiei

PROBLEMA CHEIE Ce anume din istoria și tradițiile Rusiei o diferenția de Occident?

a) Dezvoltarea statului rus

Înainte de Petru cel Mare, Rusia era, într-adevăr, o țară extrem de izolată. Dar nu aceasta fusese situația întotdeauna. Primul stat rus, cu capitala la Kiev, fusese puternic și bine cunoscut încă din secolul al IX-lea. Sărăcit, însă, de schimbarea traseelor comerciale și slăbit și mai mult de războaiele de succesiune, gloria sa a fost de scurtă durată. În secolul al XIII-lea, Rusia a fost cucerită cu ușurință de Hoarda de Aur, parte a Imperiului tătar (sau mongol). Această cucerire a fost făcută cu o mare cruzime, care le-a lăsat rușilor amintiri cumplite – un „memento" brutal al costurilor impuse de vulnerabilitate și diviziune. Tătarii nu au fost singurii care s-au grăbit să profite de situația nefericită din Rusia. Aproape imediat, suedezii, finlandezii, lituanienii și livonienii precum și cavalerii teutoni au încercat să cucerească diferite teritorii rusești. Subjugați de hanii tătari și amenințați continuu de vecinii lor din vest, rușii au trecut printr-o lungă perioadă de izolare economică și culturală.

Dominația tătară nu a fost, însă, dezastruoasă pentru toți rușii. Conducătorii micului oraș care era pe atunci Moscova au văzut foarte repede avantajele acestei dominații, devenind cei mai eficienți colaboratori ai suveranilor lor tătari. Mai mulți conducători moscoviți au primit titlul de „Mare cneaz" de la hanii tătari. De exemplu, ei au ajutat la cucerirea de către tătari a orașului rival Tver. În schimbul acestei supuneri, ei au câștigat putere și bogăție, care le-au permis să extindă teritoriul moscovit prin cumpărări și cuceriri de noi teritorii. Când disensiunile interne au slăbit dominația tătară, Moscova a putut să-și afirme independența. În secolul al XV-lea, Hoarda de Aur a fost împărțită în hanatele Kazan, Astrahan și Crimeea. Prin urmare, în 1480, Ivan al III-lea (cel Mare) (ani de domnie 1462-1505) a încetat să mai plătească tribut, punând capăt astfel în mod formal „jugului tătar", devenit deja ineficient de decenii întregi. În plus, când Constantinopolul a fost cucerit de turci, Ivan al III-lea a profitat de ocazie pentru a se căsători cu Sofia, singura prințesă imperială rămasă în viață. El a adoptat și emblema imperială a vulturului bicefal.

Era evident că dorea pentru ținutul său statut imperial, ca moștenitor al gloriei bizantine. În Rusia nu lipsiseră, deci, pretențiile de putere. Dar exista o bază pentru aceste pretenții?

Armata rusă avusese unele succese și Rusia își extinsese considerabil frontierele. Ivan al IV-lea (cel Groaznic), care a adoptat titlul de țar (sau Cezar) al Rusiei, a realizat o reformă a armatei în 1550, în urma căreia au fost create regimentele numite *strelți* (streliți)– o nouă forță de elită. Armata sa modernizată a cucerit hanatele Astrahan și Kazan, succesele acestea deschizând drumul expansiunii rusești în Siberia. Hanatul Crimeii rămânea totuși un inamic de temut pentru Rusia, capabil de a porni atacuri masive în interiorul teritoriilor rusești, în urma cărora numeroși ruși erau luați ca sclavi. Chiar atunci când Petru a urcat pe tronul Rusiei, acesta le plătea hanilor Crimeii pentru a nu lansa astfel de atacuri, iar hanii insistau că aceste plăți constituiau un tribut. Totuși, vulnerabilitatea Rusiei putea fi văzută cel mai bine în comparație cu forțele Europei occidentale. Când Ivan al IV-lea a fost implicat într-un război cu Polonia-Lituania și Suedia (1558-1583), eșecul său a fost total și foarte umilitor.

Și mai grele au fost umilințele teribile suferite de ruși în timpul așa numitelor *Smutnoe Vremia* – vremuri grele (1598-1613). Dispariția dinastiei conducătoare, încercările nobililor importanți de a prelua tronul, revoltele țăranilor și apariția unor noi pretendenți la tron au creat laolaltă un adevărat haos în Rusia. O astfel de vulnerabilitate nu putea fi decât o invitație pentru o eventuală intervenție suedeză și poloneză. Suedezii au cucerit Novgorodul, iar polonezii au ajuns chiar să cucerească pentru o vreme Kremlinul. Pe scurt, „vremurile grele" au fost marcate de revolte sociale, conflicte civice, răscoale ale iobagilor și ale cazacilor, intervenții străine, puternice raiduri tătare și foamete. Toate acestea au dus statul moscovit în pragul dispariției. Lecția era clară. Chiar și cu o autoritate centrală puternică, Rusia nu-și putea înfrânge dușmanii vestici, iar fără acea autoritate centrală Rusia era absolut incapabilă să se apere. În plus, noua dinastie Romanov a făcut concesii majore pentru a pune capăt intervențiilor străine, cedând ținuturile de la Marea Baltică Suediei și Smolenskul Poloniei – concesii pe care rușii nu le-au considerat niciodată permanente.

Dominația tătară și, ulterior, statele puternice și ostile de la frontierele Rusiei au avut o mare contribuție în separarea Rusiei de restul lumii. Izolarea economică și culturală rezultată a fost intensificată de diferențele religioase. Spre deosebire de Occident, rușii adoptaseră creștinismul

ortodox în secolul al X-lea. După căderea Constantinopolului, în secolul al XV-lea, Moscova a ajuns să se considere o a treia, și ultimă, Romă. Având în vedere că Roma Sfântului Petru (Roma propriu-zisă) și Roma împăratului Constantin (Constantinopol) căzuseră în mâinile păgânilor, rușii susțineau că Moscova moștenise rolul de apărătoare a creștinismului. Ea rămăsese ultimul bastion al adevăratei credințe creștine și nu putea fi înlocuită. Biserica greacă, fiind supusă direct dominației turcești musulmane, își pierduse o mare parte din autoritatea sa morală. În același timp, pentru ruși, Biserica romano-catolică – și sectele protestante ulterioare – erau eretice și nu trebuia să li se permită să corupă credința pură a rușilor. Rușii credeau că ei – și numai ei – păstrau adevărata credință și speranța lor de mântuire depindea de menținerea acestei purități. Orice contact cu occidentalii eretici le punea în primejdie sufletele. Ideile occidentale, arta și tehnologia erau privite, deci, automat, cu ostilitate. Biserica Ortodoxă Rusă era, fără îndoială, o puternică forță ultraconservatoare și xenofobă.

b) Primii pași pentru a ieși din izolare

Izolarea Rusiei nu era, totuși, completă. Existau călători care vizitau Rusia și stabileau legături comerciale, pe care țarii le încurajau cu multă bunăvoință. Țarii trimiteau, de asemenea, ambasade în străinătate. Totuși, comportamentul ambasadorilor, care nu cunoșteau deloc manierele așteptate de la ei la diferitele curți europene, nu a făcut deloc să crească prestigiul Rusiei. În același timp, Rusia nu stabilise încă relații diplomatice permanente cu puterile occidentale și nici nu era implicată în sistemul de alianțe internaționale. Puterile occidentale nu considerau necesar să cultive favorurile Rusiei. În întâlnirile diplomatice din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, interesele Rusiei nu erau auzite sau urmărite.

Dar, dacă Occidentul nu era prea interesat de Rusia, existau ruși care erau totuși interesați de Occident. Tehnologia occidentală, în ciuda originilor sale suspecte, era prea importantă pentru a putea fi ignorată. În 1655, țarul Aleksei (ani de domnie 1645-1676) a recucerit Smolenskul și, ulterior, Kievul. Aceste succese se datorau însă mai degrabă declinului statului polonez decât abilității Rusiei. În plus, armatele ruse nu reușeau să se ridice la nivelul celor suedeze, împotriva cărora luptau într-un nou război istovitor și lipsit de șanse de izbândă (1656-1661). Astfel de eșecuri i-au îndemnat pe conducătorii ruși să-și învingă repulsia față de Occident și să încerce să-i imite succesele. Au fost făcute eforturi decisive de a

aduce în Rusia specialiști care să ajute la contracararea vulnerabilității sale. Aproximativ 20 000 de mercenari și tehnicieni fuseseră angajați în Rusia chiar înainte de domnia lui Petru cel Mare. Aleksei a extins și contactele diplomatice și culturale cu Occidentul. Existau chiar ruși interesați de astfel de contacte. Câțiva boieri ruși chiar adoptaseră moda occidentală de a-și rade bărbile, modă adoptată și de Petru încă de tânăr. Aleksei a dovedit și un oarecare interes – cu totul nou în Rusia – pentru mare și a comandat construirea unei corăbii, *Orel* (Vulturul), care a fost, din păcate, distrusă curând după aceea. Astfel de fapte constituie dovezi importante aduse de cei care susțin că reformele ulterioare introduse de țarul Petru nu erau deloc revoluționare în natura lor.

În ciuda acestor evoluții, atitudinile fundamentale nu se schimbaseră însă. În ciuda fluxului de străini, veniți ca mercenari sau tehnicieni, xenofobia era încă destul de puternică. Străinilor li se impunea să locuiască în *nemețkaia sloboda* – suburbia germană – pentru a nu-i contamina pe ruși cu credințele lor eretice. De asemenea, Rusia nu constituia un angajator tentant pentru străini. În comparație cu standardele momentului, străinii descopereau o Moscovă brutală, murdară și violentă. Comentariile vizitatorilor demonstrau disprețul profund al acestora față de ruși. Adam Olearius, savantul și diplomatul venit din Holstein, scria referitor la vizitele sale din anii 1630 și 1640, în lucrarea sa *Călătorii*, că atunci când:

> cineva studiază natura și modul de viață al moscoviților, acesta va fi obligat să admită că nu poate exista un popor mai barbar decât acela. ... Ei nu învață nici o artă sau știință și, de fapt, nu studiază nimic; dimpotrivă, sunt atât de ignoranți încât nu pot crede că cineva poate întocmi un calendar dacă nu este vrăjitor și că poate prevedea eclipsele sau explica traiectoria lunii fără să comunice în vreun fel cu diavolul. ... Această aversiune pe care am descoperit-o la moscoviți m-a determinat să renunț la orice idee de a accepta acea slujbă care mi se oferise. ...
> Sunt gata oricând de ceartă astfel încât pe străzi strigă unii la alții, se jignesc ca niște precupețe și dovedesc atâta animozitate unii față de alții încât cei care nu sunt obișnuiți cu felul lor de-a fi sunt gata să creadă că vor asista la o adevărată bătaie; rareori se ajunge, totuși, la astfel de extreme sau, în cazul în care se bat, o fac doar cu pumnii ... ajungând cel mult să-și dea câteva picioare în burtă sau în spate. N-am auzit de vreun moscovit care să fi luptat cu sabia sau cu pistolul.[1]

În plus, străinii cu aptitudini speciale, cum era generalul scoțian mercenar Patrick Gordon, descopereau că nu li se mai permite să plece din Rusia niciodată. Acesta își dorea, totuși, să părăsească o țară unde:

> Am observat că străinii erau priviți ca o adunătură de servitori și, în cel mai bun caz, ... [ca un rău necesar]; nu se puteau aștepta la nici un titlu sau tratament preferențial decât în domeniul militar, și aceasta cu anumite limite și prin buna mijlocire a vreunui localnic ... iar o anumită sumă de bani sau alt fel de mită aveau mai multă valoare decât meritul sau valoarea persoanei ... nu se puteau căsători cu localnice, străinii fiind priviți de nobilime ca unii abia creștinați, iar de poporul de rând ca păgâni pur și simplu ... gloata fiind mizerabilă și umilă, dar considerându-se totuși, superioară tuturor altor națiuni; și, cel mai grav lucru, plăteau prost.[2]

Totuși, în ciuda dificultăților, străinii mergeau în Rusia și o anumită parte a elitei rusești susținea existența unor legături mai strânse cu Occidentul. La sfârșitul secolului al XVII-lea, Rusia începea în mod clar să iasă din izolare.

Existau, de asemenea, semne că și izolarea diplomatică a Rusiei se apropia de sfârșit. În 1683, a avut loc un asediu dezastruos al Vienei de către turci. În anii care au urmat, sub presiunea polonezilor, venețienilor și austriecilor, poziția acestora în Europa părea să decadă, însă, tot mai mult. Polonezii doreau sprijinul rușilor în acest război și erau pregătiți să ofere un preț pe care rușii nu-l puteau refuza: Kievul. Într-un tratat din 1667, Rusia promisese să retrocedeze Kievul Poloniei în doi ani, dar a fost o promisiune pe care Rusia nu a îndeplinit-o niciodată. Kievul, capitala primului stat rus, avea o atât de mare valoare emoțională, încât rușii n-ar fi suportat să-l cedeze. Acum polonezii se ofereau să-și retragă pretențiile ridicate asupra orașului dacă Rusia intra în războiul cu turcii și cu vasalii lor, tătarii din Crimeea. Pentru polonezi, era un preț mare pe care trebuiau să-l plătească. Ce avea, deci, Rusia de oferit pentru a face să merite plătirea unui astfel de preț? Până în acel moment, Rusia nici măcar nu se dovedise un inamic periculos pentru polonezi. Nu era oare prea slabă pentru a se dovedi un aliat care să merite efortul?

2 Vulnerabilitatea Rusiei

PROBLEMA CHEIE Cât de presantă era nevoia Rusiei secolului al XVII-lea de idei și tehnologie occidentală și în ce măsură au reușit predecesorii lui Petru să le obțină?

a) Înapoierea politică

Este clar că Rusia era mult în urma Occidentului în multe privințe. Este vorba aici și de înapoiere politică. Pentru Europa occidentală din secolul al XVII-lea, monarhia absolutistă nu era ceva complet străin. Dar nici chiar Ludovic al XIV-lea nu exercitase puterea arbitrară, despotică a țarilor. Chiar și cei mai mari boieri ruși se umileau înaintea țarului, considerându-se „sclavii" lui (*holop*). Teoretic, nu existau limite pentru puterile autocratice ale țarului. Rusia însăși era privită ca proprietatea sa (*votcina*). De la primul până la ultimul supus, proprietatea, privilegiile și chiar viața tuturor depindeau de capriciile țarului. Existau, într-adevăr, organisme reprezentative în Rusia: duma nobilimii (*boiar duma*) și adunarea pământului (*zemski sobor*), care includea reprezentanți din provincii (în 1613 au fost chiar și câțiva țărani). Țarul putea convoca și consulta aceste organisme reprezentative și, după „vremurile grele", țarul Mihail chiar le-a consultat adeseori. Dar ele nu au devenit niciodată organisme care să limiteze puterea autocratică. În fond, ele nu aveau nici o identitate corporativă – interesele comune nu ajungeau să fie la fel de importante ca diferențele interne. Ele nu au avut niciodată controlul asupra finanțelor statului, care îi conferea Parlamentului englez întreaga sa putere. De asemenea, ele nu aveau nici măcar idee despre organismele reprezentative care se dezvoltau în Occident. În consecință, ele nu au urmărit niciodată să limiteze autoritatea suveranului. Când dinastia Romanov și-a asigurat poziția, aceste organisme au devenit irelevante. Țarii au rămas conducători arbitrari și despotici, care guvernau prin decrete.

Puterea țarilor era, totuși, limitată de tradiție și de Biserică. Ritualuri elaborate și îndelungi le guvernau acestora viețile. Ei erau, în general, oameni extrem de pioși. Aleksei petrecea câteva ore în fiecare zi rugându-se și ducea o viață asemănătoare cu a unui călugăr. Țarii aveau adeseori nevoie de „împrumuturi" din partea Bisericii, împrumuturi pe care nu le

returnau niciodată. De asemenea, nu tolerau critici venite din partea preoților, dar se lăsau în general îndrumați de patriarh. Uneori, chiar permiteau ca patriarhul să aibă un statut aproape egal cu al lor. Astfel, o instituție atât de conservatoare ca Biserica avea o influență extrem de mare asupra țarului. Aici puteau exista și dezavantaje. De exemplu, Aleksei îl susținuse cu loialitate pe patriarhul Nikon (1652-1666), hotărât să corecteze un număr de erori care pătrunseseră în liturghia rusă și în ritual în timpul secolelor de izolare, pentru a readuce Rusia la doctrina greacă inițială. Totuși, aroganța lui Nikon l-a îndepărtat, până în 1658, chiar și pe piosul țar și patriarhul și-a pierdut puterea efectivă asupra Bisericii cu câțiva ani înainte de a fi formal detronat. „Răul" fusese însă deja făcut. Printre reformele lui Nikon, era inclusă și ortografierea numelui lui Cristos ca „Iisus" în loc de „Isus", iar rușii trebuiau să se închine cu trei degete în loc de două. Pentru laicii analfabeți, care participau la viața religioasă a Bisericii doar prin intermediul ritualului, acestea erau sacrilegii teribile, cu atât mai mult cu cât de multă vreme se insista că Rusia era singura care păstrase puritatea credinței. Mulți aveau impresia că reformele le vor duce sufletele în iad. Rezultatul a fost o schismă permanentă (care a cuprins, probabil, aproximativ 20% din populație) în cadrul Bisericii, care introdusese reformele, și o serioasă opoziție față de stat, care încerca să le aplice. Astfel de rebeli erau cunoscuți fie sub numele de credincioși de rit vechi (*staroveri*), fie sub cel de schismatici (*raskolniki*). În fața represiunii, credincioșii de rit vechi fie au migrat în masă spre zonele periferice ale Rusiei, fie s-au sinucis în masă (doar în perioada 1684-1690, aproximativ 20 000 și-au dat, probabil, foc). Încercările ulterioare de a pune capăt acestor reacții au rămas toate fără rezultat datorită fanatismului vechilor credincioși.

Astfel, în Rusia, existau puține limitări ale puterii țarului și chiar persoanele cele mai importante puteau fi supuse capriciilor sale. Pentru cea mai mare parte a populației, nu exista nici un fel de protecție împotriva exploatării pentru că, alături de înapoierea politică, exista și o mare înapoiere din punct de vedere social. Situația țărănimii se tot deteriora de o vreme. Încă din perioada lui Ivan al IV-lea, expansiunea Rusiei în Siberia le produsese tot felul de probleme boierilor. Accesul la aceste noi teritorii le permisese țăranilor să-și părăsească propriile case sărace și stăpânii prea aspri pentru a migra în noile teritorii. Întreaga siguranță economică a boierilor era astfel complet subminată. Această situație a determinat primele încercări de a le impune țăranilor statutul de iobagi,

interzicându-li-se dreptul de a migra pentru a proteja interesele boierilor. Iobăgia a fost extinsă în 1649 prin intermediul unui nou cod de legi – *Ulojenie* – care a instituit-o în mod legal. Interesele boierilor erau protejate acum, dar numai cu prețul unor grave tensiuni sociale. Iobăgia a trezit reacții extrem de puternice printre țărani. Așa cum a demonstrat revolta lui Stenka Razin, care a durat din 1667 până în 1671, atrăgând în această mișcare și cazaci, tot felul de iobagi fugari, străini și răufăcători, aceste tensiuni sociale nu au dispărut o dată cu trecerea timpului.

b) Înapoierea economică

Așa cum se întâmplă adeseori, înapoierea politică și socială era însoțită și de înapoiere economică, la care se adăuga și una tehnologică. Agricultura era un sector mult rămas în urmă al economiei rusești. Cele mai bune soluri se aflau în sud – pământurile negre ale stepei, care fuseseră în cea mai mare parte a istoriei Rusiei ocupate și încă mai sufereau de pe urma atacurilor tătare. Agricultura rusă s-a dezvoltat mai ales în nord, unde solul nu era de prea bună calitate, ploile nu cădeau în mod regulat și clima aspră nu permitea decât un sezon scurt de cultivare a pământului. Recoltele erau, deci, sărace. Nu existau surplusuri destul de serioase pentru a atrage investiții. Tehnicile agricole au rămas astfel primitive. Se foloseau pluguri care doar săpau pământul la suprafață, fără să întoarcă brazda, și un sistem de rotire a culturilor, în care o treime din teren rămânea necultivată în fiecare an. La sfârșitul domniei lui Petru, Rusia avea o populație de aproximativ 14 milioane, din care 97% locuia în zone rurale. Țărănimea era capabilă, în general, în ciuda recoltelor proaste sau chiar a foametei, să se întrețină. Dar existau, așa cum vom vedea (p.114), limite rigide referitoare la taxele pe care le putea percepe statul.

De asemenea, în Rusia nu existau semnele vreunei clase care ar fi putut deveni cu timpul o clasă de mijloc semnificativă sau ceea ce numim astăzi burghezie. Exista, desigur, un interes considerabil pentru comerț și activități manufacturiere, iar negustorii ruși îi uimeau pe străini cu practicile lor dure și cu lipsa de onestitate. Dar puțini se puteau îmbogăți de pe urma comerțului. Dacă antreprenorii ruși reușeau să dezvolte un comerț profitabil, țarii, mereu în căutare de noi venituri, îl declarau imediat monopol regal. De exemplu, coroana stabilise monopoluri regale în comerț cu privire la o lungă listă de bunuri, printre care se numărau cerealele, vodca, caviarul și pielea. Negustorii care reușeau totuși să

câștige averi considerabile, erau trecuți imediat în rândurile așa-numiților *gosti*, o clasă de negustori respectată – pe scurt, deveneau supuși coroanei și depindeau de favorurile regale. Nu existau prea multe posibilități nici pentru dezvoltarea unei clase manufacturiere independente și bogate. În acest domeniu se desfășurau numeroase activități, deoarece limitele din agricultură îi determinau pe mulți ruși să-și suplimenteze veniturile prin intermediul unor activități ca prelucrarea pielii, țesutul și prelucrarea sării. Astfel, activitatea manufacturieră era intensă, dar se desfășura la scară mică și destul de primitiv: activitățile casnice și micile ateliere erau de ajuns pentru nevoile restrânse din fiecare localitate. Puțina producție extinsă la o scară mai largă, limitată până în secolul al XVII-lea la prelucrarea fierului, a sării și a pânzei de calitate inferioară, era de asemenea controlată de țar.

c) Încercări de a remedia aceste decalaje

Dar așa cum țarii nu puteau să nu recunoască pregătirea militară net superioară a occidentalilor, la fel ei erau nevoiți să recunoască și faptul că tehnologia și industria occidentală contribuiau în mod esențial la această superioritate. Țarii au înțeles astfel că era nevoie să înființeze industriile necesare pentru a le susține reformele militare. În 1632, experții occidentali au creat fabrici metalurgice la Tula, în Munții Urali. Când s-a născut Petru, în 1672, existau deja în Rusia 20 de astfel de mici fabrici, private sau deținute de stat. Rusia făcuse astfel primii pași șovăitori spre industrializare chiar înainte de venirea la tron a lui Petru. Dar acești primi pași erau importanți mai ales dacă ținem cont de lipsa aproape totală a capitalului rus, a managementului și forței de muncă. Dacă Rusia voia să-și reducă decalajul economic și tehnologic, mai era încă nevoie de enorm de multă muncă.

În timp ce ideea izolării Rusiei, a vulnerabilității și înapoierii ei constituie, deci, un punct de vedere realist, este de asemenea clar că aceste probleme nu mai erau la fel de grave în momentul venirii la tron a lui Petru pe cât fuseseră ele cândva. În majoritatea domeniilor, reforma începuse deja în Rusia, chiar dacă totul se afla doar într-un stadiu incipient. Dacă Rusia voia să profite de eforturile predecesorilor săi, noul țar nu avea decât să continue acest proces de reformă. Rămâne de văzut cât de bine pregătit era Petru pentru o astfel de responsabilitate.

3 Copilăria lui Petru

PROBLEMA CHEIE Cât de bine pregătit era Petru pentru a face față responsabilităților unui țar?

Petru s-a născut la 30 mai 1672, fiind fiul țarului Aleksei, din a doua căsătorie. Prima soție a lui Aleksei, Maria Miloslavskaia, îi născuse opt fete, dar numai doi dintre fii supraviețuiseră, Fiodor și Ivan. Amândoi erau extrem de debili și păreau să aibă puține șanse de a trăi prea mult. A doua soție, Natalia Narîșkina, i-a născut un fiu mult mai puternic. Se pare că Petru era înalt de aproape doi metri, deși era destul de slab. Aleksei își punea, evident, mari speranțe în fiul său mai mic. Dar nu a trăit să și le vadă împlinite căci a murit brusc în 1676. Din acest motiv, Petru avea să primească o educație complet neobișnuită. Dacă acest lucru a fost în avantajul sau în dezavantajul său rămâne de discutat.

Standardul educațional al lui Petru poate fi pus sub semnul întrebării având în vedere că, la moartea lui Aleksei, educația lui Petru a rămas în grija fratelui său vitreg, cu o constituție slabă și semiinvalid, Fiodor al III-lea (țar între 1676 și 1682). Fiodor a fost destul de generos cu fratele său vitreg. I l-a ales drept profesor pe Nikita Zotov, un om pios, bun cunoscător al Bibliei. Dar acesta nu era un învățat și, probabil, nu prea era potrivit pentru rolul de dascăl. Zotov i-a permis, evident, elevului său să-și urmeze propriile înclinații, să studieze acele materii care îl interesau, fără să insiste asupra disciplinei impuse de o educație formală. Pe de altă parte, Carol al XII-lea al Suediei, de exemplu, urmând practica obișnuită a timpului, a urmat o educație atent planificată, în mod special prevăzută să-l pregătească pentru tron. Mai târziu, în timpul vieții sale, Petru avea să devină conștient de limitele educației sale. Scria destul de prost, cu greșeli de gramatică și de ortografie. În plus, pe tot parcursul vieții sale a manifestat un interes deosebit pentru tot ce era practic și util. Pare să-i fi lipsit pregătirea intelectuală pentru a-și imagina clar cum dorea să ajungă Rusia sau în ce fel putea el să efectueze o astfel de transformare.

Moartea lui Fiodor, în 1682, a constituit un moment crucial în viața lui Petru. Existau doi candidați posibili la tron. Fratele vitreg mai mare al lui Petru avea șaisprezece ani, dar avea handicapuri serioase. Alternativa o constituia Petru, în vârstă de nouă ani, evident robust și inteligent. Patriarhul Ioachim a adunat în grabă *sobor*-ul, alcătuit din cei aflați atunci

la Moscova, și a impus alegerea lui Petru, aclamat astfel ca țar de mulțimea prezentă în Piața Roșie. Mama sa, Natalia, avea să devină regentă, dar sora sa vitregă, Sofia, nu putea accepta încălcarea drepturilor fratelui ei Ivan. Însăși situația ei era riscantă: ca soră vitregă nedorită a țarului, putea fi trimisă foarte ușor la mănăstire. La douăzeci și cinci de ani, Sofia era inteligentă, ambițioasă și hotărâtă. Era, de asemenea, neobișnuit de bine educată pentru o femeie din timpul său. Într-o vreme în care femeile din familia țarului rămâneau în limitele așa-numitului *terem*, realizările ei erau cu adevărat uimitoare. Era, desigur, destul de dură și de plină de curaj pentru a profita de șansa de a submina succesiunea lui Petru.

Această șansă i-au oferit-o streliții, corpul de mușchetari al lui Ivan al IV-lea, aflați în număr de aproximativ 22 000 în Moscova. Cum statutul lor de corp de elită și privilegiile lor erau amenințate, disciplina și loialitatea acestora scăzuseră considerabil. Existau semne clare de revoltă în rândurile lor. Agenții Sofiei au început imediat să creeze și mai multă agitație printre ei, răspândind zvonul că Fiodor fusese otrăvit și viața lui Ivan era de asemenea în pericol din cauza familiei Nataliei, Narîșkinii, pe care Sofia era hotărâtă să-i distrugă. În mai 1682, streliții s-au revoltat. Ei au invadat Kremlinul pentru a-i anihila pe Narîșkini. Disperată, Natalia a apărut înaintea lor împreună cu Petru și Ivan, încercând să-i liniștească pe revoltați, demonstrându-le că ambii fii erau nevătămați. Dar streliții merseseră deja prea departe pentru a mai da înapoi. Toată strădania Nataliei nu a avut drept rezultat decât faptul că Petru a putut vedea de aproape cum au fost uciși cu brutalitate familia și sprijinitorii Nataliei, cînd revoltații au început să se răspândească prin Kremlin în căutarea rudelor sale, pe care aveau să le masacreze. În consecință, când streliții au cerut ca Petru și Ivan să domnească împreună (Ivan a rămas țar alături de fratele său până în 1696, când a murit), Sofia devenind regentă, nimeni nu a avut curajul să se împotrivească. Această experiență teribilă a avut o mare influență asupra lui Petru. După părerea lui Robert Massie, el a ajuns să urască Moscova și Kremlinul și de aceea avea să întoarcă spatele acestui oraș mai târziu și să-și construiască o capitală cu totul nouă, Sankt Petersburg (vezi p.80).

– Profil –

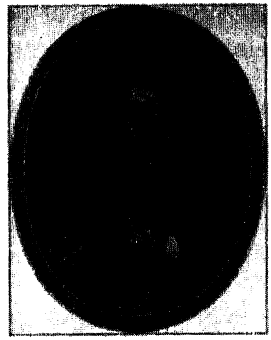

Sofia (1657-1704), regentă a Rusiei din 1682 până în 1689, fiica cea mai mare a țarului Aleksei, a beneficiat de o educație neobișnuit de serioasă, care a ajutat-o să privească dincolo de limitele stabilite de *terem* (apartamentele retrase ale femeilor). Cu o voință puternică, inteligentă și ambițioasă, când fratele ei, Fiodor, a murit, în 1682, a preluat conducerea partidei susținătoare a familiei Miloslavski la curte, opunându-se Narîșkinilor, care susțineau dreptul lui Petru la tron. Ea a triumfat asupra acestora incitându-i pe streliți la revoltă. Cînd streliții au intrat furtunos în Kremlin, Petru, îngrozit, a fost martorul brutalității cu care mulți dintre Narîșkini au fost uciși. La îndemnul Sofiei, streliții au cerut ca Ivan și Petru să domnească împreună, Sofia devenind regentă. Ea s-a dovedit competentă ca regentă, fiind îndrumată cu abilitate de un boier cu vederi prooccidentale, Vasili Golițîn, care i-a fost și amant. Ea a reușit să-i controleze pe streliți, a promovat dezvoltarea industriei și a atras mai mulți străini în Rusia. Avea, de fapt, planuri ambițioase de reformă în Rusia, dar era mult prea precaută pentru a-i provoca deschis pe tradiționaliști. În politica internațională, a încheiat tratatul de la Nercinsk (1689) cu China, stabilind frontiera estică a Rusiei pe râul Amur. Ea a încheiat și un tratat cu Polonia, obținând definitiv Kievul și alăturându-se coaliției antiturcești din care mai făceau parte Austria, Veneția și Polonia. Înfrângerile suferite în două campanii îndreptate împotriva tătarilor din Crimeea, vasali ai turcilor, i-au subminat poziția. Când Petru i-a contestat autoritatea, ea a rămas fără sprijin. A fost închisă la mănăstirea Novodevici și forțată să se călugărească în 1698. Atât cât ea a mai trăit, Petru s-a temut întotdeauna că va încerca din nou să-i submineze poziția.

4 Tinerețea la Preobrajenskoe

PROBLEMA CHEIE Cum a ajuns Petru să disprețuiască Rusia tradițională?

Dincolo de faptul că l-au făcut să deteste Kremlinul, evenimentele traumatizante din 1682 l-au îndepărtat, de asemenea, pe Petru de tradiție și ritual, care i-ar fi influențat altfel domnia. Dincolo de ororile la care a fost martor, lovitura de palat a avut pentru Petru un rezultat favorabil: nu se mai afla în centrul puterii administrative. Astfel, a ajuns să aibă mult mai multă libertate personală decât ar fi avut în celălalt caz. Natalia a hotărât să trăiască departe de Kremlin, preferând conacul de vânătoare al lui Aleksei, de la Preobrajenskoe, din afara Moscovei. Acolo, Petru s-a bucurat de tot felul de jocuri și a trăit o viață plăcută, dincolo de constrângerile impuse, altfel, de rangul său. Dar el a păstrat avantajele materiale ale acestui rang. Îi plăcea să se joace cu soldații, dar nu se limita la jucării. El îi implica în jocurile sale pe fiii de nobili trimiși să-i țină companie și mai târziu le-a extins numărul implicându-i și pe servitori. A adus apoi muschete și chiar tunuri din artileria statului. Pe scurt, și-a format regimente obișnuite, ai căror membri trăiau și se antrenau ca soldații de profesie. Așa au fost înființate regimentele de gardă Preobrajenski și, ulterior, Semionovski. În loc să le fie comandant, totuși, Petru se înregistrase ca toboșar, ulterior promovându-se artilerist. Massie și alții văd în această atitudine modelul pe care Petru îl va urma tot restul vieții sale: să învețe orice meserie de la bază și să insiste asupra promovării prin merit, nu prin naștere. Dar era, în egală măsură, și un mod de a evita responsabilitatea.

Preobrajenskoe l-a obișnuit în mare măsură pe Petru cu o libertate complet nedisciplinată. I-a permis să-și dezvolte propriile „hobby"- uri, printre care se aflau diferite meserii ca tâmplăria și zidăria – aptitudini strict practice care constituiau interese destul de neobișnuite pentru un viitor țar. Într-adevăr, după standardele timpului, erau interese complet nepotrivite pentru un tânăr ce se pregătea, eventual, să conducă o mare națiune. Această libertate i-a permis, pe de altă parte, să aibă mult mai multe contacte cu străinii din suburbia germană decât ar fi putut avea în mod obișnuit. În 1688, el devenise interesat de modul de funcționare al unui sextant și i se angajase ca profesor un negustor olandez care să-l

învețe aritmetica și geometria necesare pentru a folosi respectivul instrument. El și-a dezvoltat, de asemenea, o fascinație total nerusească pentru corăbii, mai ales după ce a văzut o veche corabie englezească. Pentru Petru, navigația și construirea de corăbii a devenit o adevărată pasiune. Dar aceasta a alarmat-o pe mama sa, care, la fel ca majoritatea rușilor, considera corăbiile ceva străin și înspăimântător. De asemenea, ea nu era de acord cu asocierea sa cu străinii eretici. Evident, el își dezvolta aptitudini și interese cum nu mai avusese nici un țar până atunci. El nu a învățat niciodată să prețuiască tradiția, să fie devotat necondiționat credinței ruse sau ipotezei că rușii erau superiori din toate punctele de vedere, acestea fiind, de fapt, atitudini fundamentale pentru predecesorii săi. Izolarea, vulnerabilitatea și înapoierea Rusiei, pe care aceștia le acceptaseră fără voia lor și încercaseră oarecum să le remedieze, erau lucruri extrem de evidente pentru Petru și el le privea cu acel sentiment că ele trebuie urgent rezolvate, pe care înaintașii săi nu-l aveau.

În 1689, Natalia a aranjat căsătoria lui Petru cu Evdokia Lopuhina pentru a-l distrage de la astfel de interese. Căsătoria sa era și un semnal că regența Sofiei se apropia de sfârșit. Un băiat de nouă ani avea nevoie de un regent, dar Petru avea acum șaptesprezece ani și se căsătorea. Sofia fusese o regentă capabilă, dar ea își putea menține funcția doar în perioada copilăriei lui Petru. Poziția ei era tot mai slabă și era subminată și de eșecurile din politica ei externă. În schimbul obținerii definitive a orașului Kiev, Sofia acceptase să participe la o coaliție cu Austria, Polonia și Veneția, realizată cu scopul alungării turcilor din Europa (vezi p. 24). În acest scop ea a trimis două expediții împotriva tătarilor din Crimeea, care erau vasali ai turcilor. Numeroase, dar slab pregătite și lipsite de entuziasm, armatele rusești au pornit în marș spre sud. Ambele campanii s-au dovedit dezastruoase când tătarii au ars pășunile înaintea rușilor și aceștia nu au mai avut cu ce-și hrăni caii. Retragerea lor a fost haotică. Încercările Sofiei de a ascunde dezastrul și de a-l face să pară o victorie au costat-o pierderea sprijinului de care se bucurase până atunci, iar refuzul inițial al lui Petru de a-l primi pe Golițîn (amantul și comandantul ei militar), ca să-l felicite pentru presupusa victorie, a mărit tensiunile de la curte.

Ruptura dintre regentă și țar devenea evidentă și nu se mai îndoia nimeni că la curte avea să izbucnească furtuna. Criza a izbucnit la 17 august 1689. Sofia a ordonat unei escorte numeroase de streliți să o

conducă la mănăstirea Donskoi, dar sprijinitorii lui Petru au presupus în mod greșit că ea încerca să atace Preobrajenskoe. Petru a fost avertizat în legătură cu aceasta în mijlocul nopții și a fugit speriat (lăsându-și soția și mama în urmă) la mănăstirea Troițki – locul sfânt tradițional al țarilor în momente de mare primejdie. Fugind într-un loc atât de sacru și de inaccesibil, Petru se plasase într-o poziție destul de puternică. De acolo a anunțat că repudiază regența Sofiei deoarece viața îi era în primejdie. Aflat astfel în siguranță, el a putut forța conducătorii religioși, civili și militari să aleagă între sprijinul pentru o regentă a cărei regență avea să se termine oricum în curând și un țar care avea să se afle în curând în postura de a se răzbuna pe cei care l-au sfidat. Sofia a rămas brusc fără sprijin când ofițerii streliți, patriarhul Ioachim, ofițerii străini conduși de generalul Gordon și alte personalități s-au grăbit spre Troițki să-l asigure pe țar de loialitatea lor. Puținii sprijinitori rămași au fost în curând exilați sau chiar executați. Furioasă, dar neajutorată, Sofia a fost obligată să asculte ordinele lui Petru, care a trimis-o la mănăstirea Novodevici – o închisoare confortabilă, dar totuși o închisoare. Ivan, pe care Petru, personal, îl plăcea și care accepta conducerea lui Petru, a rămas țar alături de el. Dar regența se terminase.

5 Arhanghelsk și suburbia germană

PROBLEMA CHEIE De ce avea Petru interese și moduri de a-și petrece timpul atît de neobișnuite?

Deși Petru (în vârstă de 17 ani acum) pusese capăt regenței, nu se grăbea deloc să ia el însuși frâiele puterii. Dimpotrivă, a fost bucuros să o lase pe mama sa – mult mai puțin competentă decât Sofia – să se ocupe de administrația țării în timp ce fratele său, Ivan, țar alături de el, îndeplinea îndatoririle ceremoniale ale funcției. Soția sa, cu care se căsătorise destul de obedient, nu însemna prea mult pentru el. După nașterea fiului său, Aleksei, el a ajuns pur și simplu să o ignore. Încă hotărât să evite orice responsabilitate, Petru și-a păstrat libertatea nedisciplinată de care se bucurase la Preobrajenskoe. S-a întors la corăbiile și soldații săi, organizând manevre militare la scară largă, dezvoltându-și în același timp și un interes oarecum periculos pentru focurile de artificii.

În fond, modul său de a-și petrece timpul a devenit tot mai neortodox – mai ales interesul său pentru străini și pentru modul lor de viață, spre oroarea multor ruși. Ajunsese să prefere ospitalitatea și compania agreabilă din suburbia germană, unde băutura și petrecerile ofereau un contrast izbitor cu ritualul elaborat al Kremlinului. S-a împrietenit cu bătrânul mercenar scoțian, generalul Gordon, și a legat și o prietenie foarte strânsă cu un aventurier elvețian, Franz Lefort. A ajuns până acolo încât să poarte haine occidentale și să-și ia o amantă nemțoaică.

Distracțiile sale bizare aveau să-i îngrozească și mai mult pe supușii săi. Un grup de spirite înrudite, atât străini cât și ruși, cunoscuți inițial ca „grupul vesel" se adunaseră în jurul lui Petru. Se puteau aduna până la 200 o dată la câte un banchet care putea dura și câteva zile și unde se bea și se mânca „rabelaisian". Petru și-a organizat această suită ca un fel de parodie a curții: „sinodul mereu glumeț și mereu amețit de băutură al nebunilor și clovnilor", gata oricând pentru băutură, bufonerie și mascaradă. „Sinodul beților" avea ritualuri specifice și o ierarhie strictă, prințul Fiodor Romodanovski fiind „Prințul Cezar", pe care Petru (el își alesese din nou o poziție modestă) îl trata cu cel mai mare respect. Vechiul său profesor, Zotov, fusese ales „Prințul-Papă" și astfel „sinodul beților" făcea chiar mai mult decât să parodieze curtea: ajunsese să parodieze Biserica însăși, jignindu-i deopotrivă pe ruși și pe străini cu comportamentul său ireverențios, dacă nu chiar blasfemator. Diplomatul austriac Korb descria ulterior o procesiune a „sinodului beților" prin Moscova:

Cel care deținea presupusele onoruri ale patriarhului [Zotov] era îmbrăcat în hainele ce i s-ar fi cuvenit unui episcop. Bachus purta și el o mitră și umbla gol pușcă, pentru a le sugera privitorilor lascivitatea. Pe cârja de episcop se aflau ca însemne ale puterii imagini ale lui Cupidon și Venus, ca să nu rămână dubii în legătură cu turma pe care o păstorea respectivul. Gloata bachică venea apoi în urma lui, unii ducând vase mari pline cu vin, alții mied și alții bere sau coniac... două dintre acele pipe, cu care oamenii de obicei fumează, ... fiind puse de-a curmezișul, îi serveau falsului episcop în riturile sale de sfințire. Cine ar putea crede că însuși semnul crucii – cel mai prețios simbol al mântuirii noastre – era astfel batjocorit? [3]

Petru făcea mari eforturi pentru a organiza activitățile „sinodului beților" în detaliu, păstrându-și interesul pentru acesta pe tot parcursul

vieții sale. De ce a făcut acest lucru nu este clar deloc. Poate că voia pur și simplu să se amuze. Așa cum scria Kliucevski, Petru avea în așa mare măsură „sentimentul propriei importanțe, încât nu mai dădea nici o atenție regulilor elementare de comportament".[4] Nici măcar nu-i păsa pe cine jignește cu manifestările sale. Sau poate că avea un motiv politic sau educațional: prin toată această batjocură, el încerca să provoace conservatorismul profund al rușilor și al Bisericii lor. Personal, Petru era profund pios, dar considera, fără îndoială, Biserica Ortodoxă Rusă o instituție insulară, înapoiată, a cărei influență ultraconservatoare o respingea. În cele din urmă, Petru se amuza, desigur, de „sinodul beților" căci altfel nu ar fi făcut atît de mari eforturi pentru a-l organiza toată viața sa; capacitatea de a-i ataca pe conservatorii mai ales din rândurile Bisericii făcea parte din amuzament, dar avem prea puține dovezi pentru a crede că exista și un motiv mai profund.

Petru și-a satisfăcut, de asemenea, și plăcerea legată de corăbii vizitând, în 1693, Arhanghelsk, port la Marea Albă, singurul port important al Rusiei și punctul de contact cu Occidentul. Petru îi promisese Nataliei să nu navigheze, dar la sosirea acolo s-a dus direct pe corabia sa cea nouă, special construită – un yaht cu douăsprezece tunuri numit *Sf. Petru*. Era nerăbdător să-l încerce. Corabia a făcut parte din escorta unui convoi englez și olandez de corăbii comerciale la plecarea din Arhanghelsk. Petru se distra minunat. După propriile sale cuvinte, era „extraordinar de încântat de acest voiaj, dar nu se va opri aici, ajungând să se gândească tot timpul la construirea unei flote."[5] În curând a avut ambiția să comande nave mai mari, ordonând ca una de acest fel să fie construită la Arhanghelsk. A comandat și o fregată la Amsterdam. În ciuda tragediei personale a morții mamei sale, în februarie 1694, Petru s-a întors în aceeași vară la Arhanghelsk. Era încântat de noile sale corăbii, *Sf. Pavel* și fregata olandeză *Sfânta Profeție*. Comandând acum o mică flotilă, i-a ridicat la rangul de amiral pe câțiva dintre tovarășii săi, care nu știau nimic despre navigație. El însuși avea gradul de căpitan, de care era extrem de mândru. Avea douăzeci și doi de ani și, o dată cu moartea mamei sale, comportamentul său devenise și mai liber, el încetând complet să mai ia parte la ritualurile impuse unui țar. Dar nu mai putea evita, totuși, îndatorirea de a guverna. Rusia se confrunta cu probleme urgente și nu în ultimul rând cu războiul încă neîncheiat dus împotriva tătarilor din Crimeea. Anul 1694 a marcat, de fapt, începutul domniei efective a lui Petru.

6 Concluzie

PROBLEMA CHEIE Era Petru pregătit să facă față necesităților Rusiei?

Am văzut că, la sfârșitul secolului al XVII-lea, Rusia era o națiune cu probleme grave, pe care conducătorii ei încercau să le rezolve. Fuseseră făcute eforturi pentru a pune capăt izolării ei economice, culturale și diplomatice. Se acordase prioritate remedierii vulnerabilității sale militare. Fuseseră făcuți primii pași pentru eliminarea înapoierii economice și tehnologice, deși cea socială și cea politică au rămas în mare măsură nerecunoscute, ignorate. Dar cât de semnificativi erau acești pași? Rusia era o regiune vastă, oamenii și instituțiile sale erau xenofobe și ultra-conservatoare. Puteau oare câțiva mercenari și tehnicieni străini, între cele aproximativ paisprezece milioane de ruși, și construirea câtorva fabrici metalurgice să semnifice, în jurul anului 1700, începutul unei transformări fundamentale, ireversibile a Rusiei? Sau era nevoie de ceva mai drastic? Este important să recunoaștem că Rusia a progresat sub predecesorii lui Petru cel Mare, dar este important și să recunoaștem marea amplitudine a schimbărilor de care mai era încă nevoie pentru ca Rusia să poată vreodată trata cu Occidentul de pe poziții de egalitate.

Era Petru un conducător capabil să ofere ceva mai serios? Educația sa era limitată și stabilitatea sa emoțională îndoielnică. Tinerețea și-o petrecuse într-o căutare iresponsabilă a plăcerii și își irosea timpul în moduri care nu păreau să-l pregătească pentru marile sale responsabilități. În adolescență, dusese o viață sălbatică, dezordonată și nu-i păsase deloc de cei pe care-i jignise în vreun fel. Totuși, educația sa neconvențională a fost un avantaj mai mare decât pare la prima vedere. Nu era oare mai important pentru Rusia să aibă un conducător neconstrâns de tradițiile și ritualurile predecesorilor săi decât era pentru Petru să profite de beneficiile unei educații formale? Nu avea el oare, datorită vieții sale neconvenționale și apropierii de străini, o idee mai clară a poziției inferioare a Rusiei față de Occident decât aveau predecesorii săi? El își dezvoltase, desigur, hotărârea fierbinte, aspră de a remodela Rusia și în acest sens nu avea să țină cont de nici un protest venit din partea tradiționaliștilor. De asemenea, se dovedea de-a dreptul sălbatic atunci când cineva îl sfida sau i se opunea.

Acest lucru poate explica tratamentul brutal la care l-a supus pe fiul său, Aleksei (vezi p.130). Dar el nu a ajuns niciodată la „terorismul" fără limite al lui Ivan cel Groaznic. A devenit un om de o mare hotărâre, de o nesfârșită curiozitate și de o energie de neînvins, care îl făceau incapabil să stea într-un loc mai multă vreme. A devenit, de asemenea, un om atât de prins în visurile sale pentru Rusia încât nu i-a înțeles niciodată pe cei jigniți sau chiar afectați de respectivul proces. Petru a avut, desigur, propriile lui limite, dar a avut și punctele sale forte și, ca istorici, trebuie să le recunoaștem și pe unele și pe celelalte.

Chiar în acest prim stadiu, putem observa că viața și epoca lui Petru cel Mare pot fi interpretate în mai multe feluri. Vom vedea cum controversele se înmulțesc când este vorba de guvernarea sa efectivă. Referindu-ne la marile evoluții ale domniei sale – reformele sale politice, economice și sociale precum și succesele și eșecurile politicii sale externe – ne vom pune întrebări cu privire la modul în care a schimbat el Rusia și la măsura în care aceste schimbări au meritat prețul imens plătit. Dar va trebui să ținem cont și de problemele ridicate în acest capitol: cât anume din baza reformelor sale a fost pusă de predecesorii săi și dacă el a avut într-adevăr geniul și viziunea de a schimba o națiune atât de mare de unul singur.

Note

[1] Basil Dmytryshyn (ed.), *Medieval Russia: A Source Book, 900-1700* (Holt, Rinehart & Winston, 1967), pp. 236-37.

[2] Generalul Patrick Gordon, *Pages From the Diary of General Patrick Gordon of Auchleuchries in the Years 1635-1699* (Frank Cass & Co. Ltd., 1968), 9 sept. 1661, p. 47.

[3] Johann-Georg Korb, *Diary of an Austrian Secretary of Legation at the Court of Czar Peter the Great* (Frank Cass & Co. Ltd., 1968), p. 255.

[4] Vasili Klyuchevsky, *Peter the Great* (Macmillan & Co. Ltd., 1963), p. 35.

[5] James Cracraft (ed.), *For God and Peter the Great: The Works of Thomas Consett, 1723-29* (Columbia University Press, 1982), p. 213.

Îndrumări pentru studiu - capitolul 2

Schemă rezumat

Influențe asupra tînărului Petru

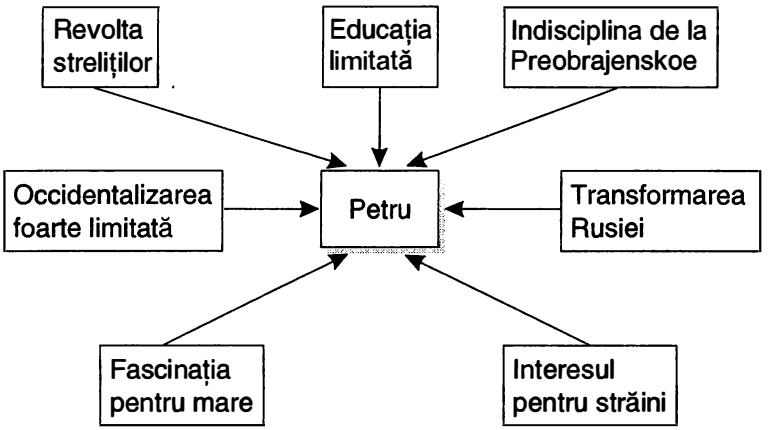

Întrebări bazate pe izvoare din capitolul 2

1. Punctele de vedere exprimate de doi străini cu privire la barbarismul rușilor

Citiți fragmentele din scrierile lui Olearius și Gordon de la paginile 16-17 și răspundeți la următoarele întrebări:

a) Care erau motivele pentru care obiceiurile rusești erau atât de diferite de cele occidentale?
b) În ce fel fuseseră cei doi jigniți de obiceiurile rușilor?
c) Explicați disprețul lui Olearius datorat faptului „că nu auzise de vreun moscovit care să fi luptat cu sabia sau cu pistolul"
d) De ce acceptase Gordon să rămână în serviciul rușilor când era evident nemulțumit de salariul său mic?

Sugestii și sfaturi: Întrebările de acest tip sunt foarte obișnuite la examene și merită să faceți efortul să răspundeți la ele. Asigurați-vă că ați citit sursele cu atenție de mai multe ori. Gândiți-vă cine a scris fragmentele și în ce situație. Există motive să sugerăm eventuale prejudecăți ale

autorilor? Folosiți-vă cunoștințele referitoare la respectiva perioadă pentru a le plasa în context și a le interpreta. Nu vă grăbiți și răspundeți după ce cântăriți cu atenție totul. Nu uitați că examinatorii sunt mai degrabă impresionați de calitate, decât de cantitate. De asemenea, ca în cazul oricărei întrebări de examen, asigurați-vă că ați răspuns la întrebare așa cum a fost ea pusă.

a) Un punct evident aici este xenofobia despre care știm că exista în Rusia. De ce exista și care erau consecințele îndelungatei izolări și înapoieri a Rusiei? Țineți cont, de asemenea, că Moscova era considerată a Treia Romă. Cum putea influența acest lucru comportamentul rușilor față de străini?
b) Nu uitați că ambii călătoriseră îndelung și aveau un puternic sentiment al propriei valori. Dar ei veniseră în Rusia din motive diferite. Ambasadorul Olearius era un erudit și era mândru de aceasta. Gordon, mercenarul, avea o profesie considerată onorabilă în acea perioadă. Pentru amândoi era foarte clar cum se așteptau să fie tratați de popoarele pe care le vizitau. În ce fel au fost ei dezamăgiți?
c) Gândiți-vă la ceea ce știți despre Europa din acea vreme. Cum s-ar aștepta un german să fie rezolvate niște dispute serioase de către oameni onorabili? Nu uitați că în Occident era încă acceptat duelul. Cum ne putem aștepta să-i privească el pe cei care se băteau în stradă cu pumnii și picioarele?
d) Amintiți-vă că țarii aveau nevoie de mercenari străini, dar adeseori nu aveau bani să-i plătească. Totuși, nu voiau să se lipsească de serviciile acestor străini. Ce alegeri i-ar mai fi rămas lui Gordon dacă i s-ar fi interzis să părăsească Rusia și i s-ar fi ordonat să lupte în armata țarului? Ce cale legală de apel avea?

3 De la Azov la Narva: primii pași în politica externă

OBIECTIVE DE ATINS

Acest capitol va prezenta primii pași ai lui Petru în politica externă. Telul dumneavoastră ar trebui să fie înțelegerea clară a ceea ce el voia să realizeze. Studiați hărtile și încercați să vă familiarizați cu teritoriul pe care Petru voia să-l cucerească pentru a putea evalua dimensiunile puterilor cu care lupta Petru. Ce a realizat el – în cazul în care a realizat ceva – cu politica sa externă de început? A reușit el să recupereze terenul pierdut după bătălia de la Narva pe bazele stabilite acum?

DATE IMPORTANTE

martie 1695	Începe prima campanie de la Azov
mai 1696	Începe a doua campanie de la Azov
20 martie 1697	Începe Marea Ambasadă
9 august 1700	Începe marele război nordic
20 noiembrie 1700	Bătălia de la Narva

Eșecul expedițiilor trimise de Sofia în Crimeea (vezi pagina 26) demonstrează vulnerabilitatea Rusiei. Puțini se așteptau, deci, ca un tânăr țar încăpățînat ca Petru să aibă mai mult succes. Totuși, afirmarea importanței sale se bazează în mare măsură pe politica sa externă. În acest capitol ne vom referi la primele sale acțiuni în acest domeniu și vom încerca să vedem dacă putem descoperi aici dovezi ale unei viziuni clare a țelurilor urmărite și un oarecare realism în politica sa. Eșecul inițial și succesul ulterior împotriva fortăreței turcești Azov (1695-1696), vestita sa ambasadă în Occident (martie 1697-septembrie 1698), intrarea sa în marele război nordic precum și teribila umilință suferită în bătălia de la Narva (20 noiembrie 1700) constituie un material destul de amplu pentru a putea discuta astfel de probleme. El a luptat cu dușmani extrem de puternici, dar aceștia aveau și ei anumite probleme – turcii erau prinși

într-un război important cu austriecii, iar puternica armată suedeză părea să dispună de rezerve limitate. Trebuie să ne punem, deci, întrebarea dacă Petru își fixase obiective posibil de atins și care meritau folosirea resurselor respective.

1 Campaniile de la Azov

PROBLEMA CHEIE Au fost primele campanii ale lui Petru dovezi de amatorism sau inepție și au constituit ele o lecție valoroasă referitoare la realitățile militare?

În 1695 Petru și-a îndreptat în sfârșit atenția către războiul împotriva turcilor otomani și a vasalilor lor din Crimeea, început de Sofia în 1687. De la căderea Sofiei, rușii încetaseră să mai lupte în acest război, dar nu și tătarii. Ei au pornit un nou raid în Rusia, ducând cu ei mii de sclavi la plecare. Petru nu se putea concentra asupra propriilor sale distracții ignorând la nesfârșit astfel de raiduri. În plus, el mai avea și alt motiv să acționeze. Aliații săi polonezi amenințau să încheie separat pacea cu turcii, situație care ar fi ignorat în mod umilitor contribuția Rusiei la război. De asemenea, o campanie îi oferea șansa lui Petru să-și pună în aplicare jocurile războinice. Poate că se aștepta să repete la scară mai largă victoriile sale din manevrele de la Preobrajenskoe (vezi p.25). Este clar, de asemenea, că el își dorea o flotă și intenționa să obțină o ieșire la mare care să o justifice. Au fost, totuși, resursele imense pe care le-a alocat campaniilor sale din sud complet irosite? Sau ele ar trebui văzute ca un pas vital în marșul inexorabil al Rusiei spre sud? Ca în cazul majorității acțiunilor lui Petru, costurile și avantajele relative sunt greu de măsurat.

Petru și-a lansat prima campanie împotriva turcilor în martie 1695. Era vorba aici de două elemente. În primul rând, o armată rusească tradițională, formată din țărani, în număr de 120 000, sub conducerea lui Boris Șeremetiev, a avansat în josul Niprului, atacând fortificațiile din drumul ei (vezi harta de la pagina 38). Era aici vorba de o diversiune pentru a ajuta o armată mai modernă, alcătuită din 31 000 de soldați, care a atacat garnizoana turcească Azov, de pe Don. Pentru turci, aceasta era o poziție strategică, apărându-le frontiera nordică și protejându-le

căile de comunicație cu Caucazul. Dar, sub presiunea Europei occidentale, ei fuseseră nevoiți să lase Azovul aproape neapărat. Cât era totuși, în realitate, de modernă această armată rusească? Petru adăugase regimentul său de gardă și un număr de trupe pregătite în stil occidental, dar fusese nevoit să-i includă și pe *strelți* (vechii mușchetari) pentru a mări numărul luptătorilor. Cum era de așteptat, acești soldați de modă veche, care îi urau pe ofițerii occidentali și nu voiau să le asculte ordinele, nu prea erau de nici un folos. Ca în multe alte situații anterioare, rușii au fost și mai mult afectați de o organizare inadecvată a furnizării proviziilor și de numărul insuficient de ingineri. De asemenea, comanda acestei armate era împărțită între Lefort, Gordon și Fiodor Golovin. Alături de ei mergea și țarul, dar numai în calitate de artilerist. Cei trei comandanți nu se înțelegeau prea bine. Petru, fiind de față, trebuia consultat în legătură cu majoritatea deciziilor, dar el nu venise în calitate de țar și, astfel, expediția nu era condusă în mod clar de cineva anume, situație care nu era deloc în folosul campaniei. În plus, a devenit un lucru clar în curând că forțele ruse nu erau de ajuns pentru a înconjura complet orașul și nu aveau echipamentul necesar pentru a împiedica intrarea în oraș dinspre mare a proviziilor și a rezervelor.

Rușii aveau să sufere în curând un eșec la fel de mare ca și în cele două campanii anterioare, din timpul regenței Sofiei. Totuși, Petru a refuzat să accepte acest lucru. Comparația era, probabil, prea umilitoare pentru el. El a trecut, de asemenea, peste sfaturile experimentate ale lui Gordon și a acceptat un asalt frontal, foarte dur al orașului. Rezultatul era previzibil: 1500 de oameni au murit fără rost. În seara aceea „nu se puteau vedea decât priviri mânioase și figuri triste".[1] Nici al doilea atac nu a avut mai mult succes și asediul a încetat. Hărțuiți de tătari, împiedicați să se deplaseze de ploaia torențială și de râurile umflate, retragerea rușilor a fost dezastruoasă. Ca și Sofia, Petru a încercat să prezinte înfrângerea ca pe o victorie printr-o intrare triumfală în Moscova, dar nu a reușit să păcălească pe nimeni. La această umilință s-a adăugat, ca o adevărată insultă, faptul că forțele demodate ale lui Șeremetiev se descurcaseră destul de bine, capturând patru fortărețe turcești de pe Nipru.

Petru avea să demonstreze însă una dintre cele mai valoroase calități ale sale – refuzul de a lăsa chiar și cel mai umilitor eșec să-l descurajeze. El a demonstrat, însă, și o trăsătură mai puțin lăudabilă: refuzul de a-și limita acțiunile care reprezentau costuri prea mari pentru națiunea sa. El

a hotărât începerea unei a doua campanii la Azov, chiar mai costisitoare decât prima, în 1696. Dar s-a arătat și gata să învețe din propriile greșeli. De data aceasta, a numit un singur comandant, Aleksei Șein. De asemenea, a angajat mai mulți ingineri și a adunat o armată mai mare, cuprinzând 46 000 de ruși și 23 000 de cavaleriști de origine cazacă și calmucă. În plus, avea 20 de galere și o serie de barje de transport pe timpul iernii la Voronej, pe Don. Țarul a rechiziționat fără scrupule tot felul de materiale, a adus țărani, ca forță de muncă necalificată, și a lucrat chiar el însuși pentru a se asigura că sunt terminate corăbiile. Cu ajutorul acestora, rușii au întrerupt orice legătură a Azovului cu ajutoarele din afară. De data aceasta, orașul a căzut după un asediu relativ scurt și mai puțin de 300 de ruși au murit în respectivele lupte. Era prima victorie a Rusiei de la sfârșitul domniei lui Aleksei și era o victorie împotriva turcilor, care constituiau o mare putere, chiar dacă în momentul respectiv erau distrași de ceea ce se întâmpla în altă parte.

Rusia avea, în sfârșit, acces la mare în sud. Dar era vorba de accesul doar la Marea Azov. Fortăreața turcească Kerci încă bloca intrarea rușilor în Marea Neagră. Totuși, având o bază navală lângă Taganrog, Petru era hotărât să-și formeze o flotă. A folosit din nou cât mai multă muncă necalificată și cât mai multe bogății, marii proprietari de pământuri, Biserica și negustorii fiind de data aceasta responsabili pentru construirea și echiparea corăbiilor. Cu multă muncă și multe costuri, acestea au fost, în sfârșit, construite. Dar au meritat toate aceste costuri și eforturi? Se pare că nu erau corăbii foarte bune. După cum comenta ulterior un observator englez, „sunt prea puține de spus în favoarea [lor] ... a le trece sub tăcere este cel mai mare compliment".[2] De asemenea, nu prea existau ruși capabili să le manevreze. Totuși, Petru avea un răspuns și la asta. În noiembrie 1696, el a trimis 50 de tineri – majoritatea fii de nobili – în Europa occidentală. Ei au plecat pe propria lor cheltuială și, ca ruși ortodocși, riscând-și sufletele printre occidentalii eretici. Li se interzisese să se întoarcă înainte de a fi învățat să navigheze și să construiască corăbii. După ei au mai plecat încă mulți alții.

Totuși, care a fost valoarea succeselor lui Petru în sud? Azovul a fost cucerit, dar numai cu costuri enorme. Petru își construise oarecum o flotă, dar nu se știa clar în ce scop. O făcuse doar pentru a-și satisface dorința arzătoare de a avea una? Existența unei flote rusești la Taganrog era, desigur, ceva îngrijorător pentru turci. Dar atât timp cât Kerci era

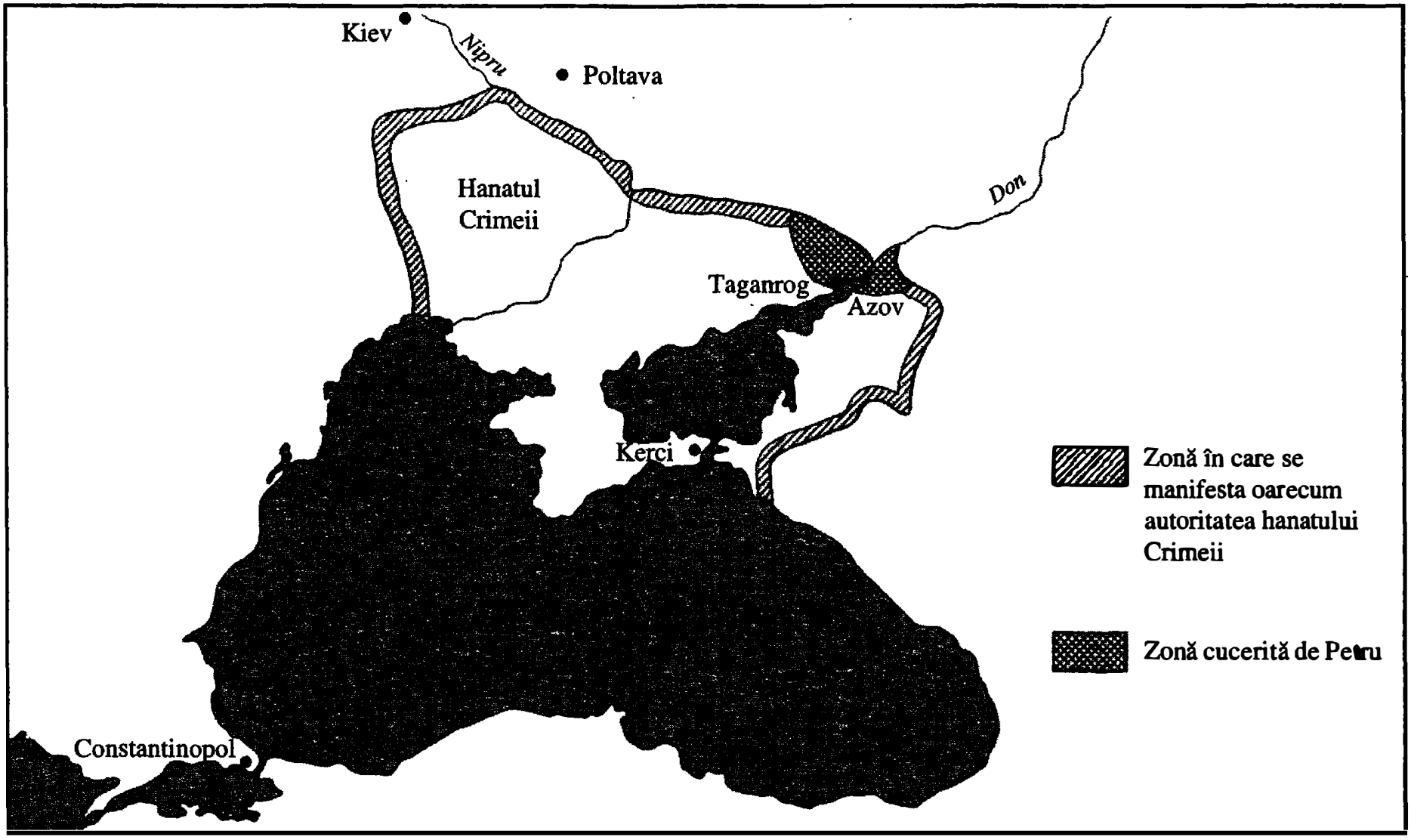

Campaniile de la Azov

încă sub control turcesc și rușii nu aveau nici o speranță de a-l captura, aceștia din urmă erau prinși ca în capcană în Marea Azov. Merita dominația asupra unei mări atât de mici și izolate folosirea atâtor resurse? Rusia se bucurase să sărbătorească una din rarele ei victorii dar, dacă acea victorie nu putea fi exploatată, reușise Rusia să câștige ceva de valoare? Așa cum vom vedea (p. 67), Azovul nu avea să rămână multă vreme în mâinile rușilor, dar nimeni nu putea ști acest lucru în 1696. Se gândeau oare că Azovul ar putea deveni o bază pentru ca Rusia să-și continue drumul în Marea Neagră, iar resursele folosite de Petru în zonă o investiție inteligentă pentru viitor?

2 Marea Ambasadă

PROBLEMA CHEIE A însemnat Marea Ambasadă ceva mai mult decât o lungă vacanță pentru Petru?

Dacă Rusia nu putea de una singură să cucerească fortăreața Kerci, se putea aștepta de la ajutor din Occident? Pentru Petru, era un lucru rezonabil să trimită o ambasadă în Occident în acest sens. Dar Rusia a fost îngrozită și Europa uimită atunci când au înțeles că Petru nu numai că avea de gând să-i însoțească pe ambasadori, ci și să călătorească *incognito*. (De fapt, acest anonimat s-a dovedit doar o ficțiune destul de subțire. El profita de statutul său de câte ori voia, dar insista să-și păstreze intimitatea și libertatea de a-și urmări propriile interese, indiferent de problemele considerabile de protocol create gazdelor sale, care nu mai știau cum să se poarte cu el.) Într-o perioadă în care monarhii, dacă nu se aflau personal la comanda armatelor lor, nu aveau tendința de a călători prea mult, putea părea cel puțin excentrică lunga absență a lui Petru din țară (18 luni). Cu toate acestea, ambasada a plecat din Rusia în martie 1697. Ambasadorii erau însoțiți de „Petru Mihailov", care nu era înregistrat în mod oficial ca țar. Ambasada a trecut prin Riga aflată sub dominație suedeză, străbătând coasta baltică spre Prusia, prin Germania spre Olanda și, în continuare, spre Anglia. De acolo au mers la Viena. Grăbindu-se să se întoarcă pentru a face față unei noi revolte a streliților și abandonând planurile de a vizita Veneția, Petru a găsit totuși timp pentru a-l vizita pe August al II-lea, noul rege al Poloniei.

Motivele acestei călătorii au fost mult discutate și în timpul lui Petru și de atunci înainte. Rusia fusese prea multă vreme izolată și nesemnificativă pentru ca occidentalii să se gândească la necesitățile ei. Este posibil ca Petru să fi crezut că prezența sa în Occident va susține negocierile pentru obținerea de ajutor occidental împotriva turcilor. Dar, chiar dacă el a ridicat personal această problemă în fața conducătorilor întâlniți, în general i-a lăsat pe șefii oficiali ai ambasadei să se ocupe de ea. Fără îndoială că el dorea foarte mult să vadă cu ochii lui bogăția și puterea, știința și tehnologia din Occident. Era, de asemenea, nerăbdător să-și îmbunătățească propriile aptitudini practice. A petrecut câteva luni în Anglia și Olanda lucrând pe șantiere navale spre mirarea gazdelor sale, care nu puteau să creadă că un monarh este interesat de astfel de lucruri. De asemenea, ambasada a angajat experți în probleme tehnice și a achiziționat tehnologia necesară în Rusia. Dar simțea Petru cu adevărat că acestea erau interesele specifice unui țar – cel mai bun mod în care își putea îndeplini îndatoririle? Poate că motivul său real era mai simplu. La fel ca în jocurile sale de adolescent, în care își atribuia un rol neînsemnat, el încerca să scape de responsabilități. Este posibil ca el să fi privit ambasada ca pe o vacanță prelungită.

Marea Ambasadă a avut succes în căutarea de experți și de tehnologie. Rușii, ajutați de guvernele care-i găzduiau, au angajat mai mult de 800 de specialiști – dintre care mulți erau ofițeri navali, constructori și ingineri. Tehnologia achiziționată includea muschete moderne cu baionete. Acestea erau cele mai noi arme, permițând muschetei să continue să tragă în timp ce baionetele țineau la distanță cavaleria inamică, infanteria devenind astfel o forță mult mai puternică și mai ofensivă decât streliții – vechi formațiuni de infanteriști ruși, înarmați cu muschete, care trebuiau protejați de lăncieri. Puterile occidentale au fost, de asemenea, de acord să accepte mai mulți ruși care să învețe tehnici navale. Deși încurcate de interesul lui Petru pentru îndeletnicirile practice, gazdele sale au fost gata să-l ajute, speranța unor avantaje comerciale fiind un motiv suficient de puternic. Dar dorința sa de a lucra cu propriile mâini nu era singura caracteristică a lui Petru care le surprindea pe gazde. Comportamentul său ciudat a generat multe comentarii în acea vreme și mai târziu. Deși călătorea *incognito*, el nu ezita să se comporte ca un despot oriental. De exemplu, a ordonat executarea a doi ruși în Olanda, spre neplăcerea gazdelor sale, ale căror legi nu permiteau acest lucru. În Anglia, vizita sa

era cunoscută datorită vandalismelor comise de grupul de ruși în casa ziaristului John Evelyn, al cărui paznic caracterizase grupul rus drept „teribil de nesuferit".[3]

Alții aveau atitudini oarecum ambivalente. De exemplu, prințesa Sofia de Hanovra, care a luat cina împreună cu el într-o seară, scria că Petru era:

1 foarte înalt, cu trăsături fine și cu o figură foarte nobilă. Are o mare vioiciune a minții, având gata oricând replica potrivită. Dar, având în vedere toate calitățile cu care l-a înzestrat natura, ar fi fost de așteptat ca manierele sale să fie mai puțin rustice ... Era foarte vesel, foarte
5 comunicativ și am reușit să stabilim o mare prietenie ... Ne-a spus că lucrează el însuși la construirea de corăbii, ne-a arătat mâinile și ne-a făcut să atingem bătăturile datorate muncii manuale ... Este un om extraordinar. Este imposibil de descris sau măcar să-ți faci o idee despre el ... Are o inimă foarte bună și sentimente extraordinar de
10 nobile. Trebuie să vă spun, de asemenea, că nu s-a îmbătat în prezența noastră, dar, imediat după plecarea noastră, oamenii lui au depășit cu mult măsura.[4]

John Perry, un inginer englez pe care Petru l-a angajat în timpul vizitei sale în Anglia, relata cum acesta:

1 a vizitat ambele camere ale Parlamentului, aflate în plină sesiune, dar când a fost invitat o dată sau de două ori să ia cuvântul s-a dovedit că acest lucru nu-i face plăcere. Cea mai mare parte a timpului și-o petrecea pe apă, în activități legate de război și navigație. Lua adeseori
5 în mână uneltele tâmplarului și lucra în Deptford Yard, așa cum făcuse cândva și în Olanda. Uneori putea fi găsit lângă fierar, iar alteori lângă armator și nu exista artă sau meserie tehnică, de la ceasornicărie la confecționarea de sicrie, pe care să nu o fi studiat mai mult sau mai puțin; chiar a cerut ca un model de sicriu englezesc să fie trimis în
10 Rusia, cum a făcut și cu multe alte lucruri. Când era în Anglia, obișnuia să se îmbrace după moda engleză, uneori ca un gentleman, iar alteori ca un om al mării.[5]

Din punct de vedere diplomatic, Marea Ambasadă a fost un eșec. Dacă Petru spera să obțină oarece sprijin – mai ales din partea englezilor, austriecilor sau olandezilor – pentru războiul său cu turcii, rezultatul a fost, probabil, destul de frustrant. Occidentul avea propriile sale preocupări,

determinate în primul rând de ambițiile lui Ludovic al XIV-lea, nu de cele ale sultanului otoman. Carol al II-lea al Spaniei îmbătrânea fără moștenitori și prefera un urmaș din dinastia de Bourbon. Astfel, Franța, care era deja puternică și temută, devenea și mai dominantă. Existau temeri că ar putea apărea o mare forță europeană unită, formată din Franța și Spania, dar și părți ale Italiei și Belgiei moderne precum și părți ale Germaniei, care să conducă imperiile coloniale combinate ale Spaniei și Franței. Un război european general determinat de această problemă era pe punctul de a se termina (războiul Ligii de la Augsburg, 1688-1897) fără a reuși să rezolve problema. Puterile europene se pregăteau deja pentru un alt război general (războiul succesiunii spaniole a avut loc, de fapt, în 1701-1713). Pe un astfel de fundal, pretențiile Rusiei nu aveau prea mare însemnătate. Anglia, Olanda și Habsburgii austrieci doreau să se pună capăt războiului împotriva turcilor și ar fi preferat ca Rusia să încheie pacea, dar acesta nu era un lucru esențial pentru ei/ele. În realitate, Petru nu putea oferi nimic în schimb pentru a convinge Occidentul să ia în seamă aspirațiile Rusiei. A înțeles în curând că aliații săi polonezi, austrieci și venețieni intenționau să încheie pacea și că Rusia fie încerca să obțină cei mai buni termeni posibili în acest caz, fie continua să lupte de una singură – propunere evident fără speranță.

Marea Ambasadă s-a dovedit extrem de costisitoare, dar a avut rezultate pozitive. Petru a angajat specialiști, a cumpărat tehnologie și s-a întâlnit cu unii dintre cei mai importanți conducători ai Europei. În Occident, uimirea generată de comportamentul și interesele sale nerafinate a fost temperată de admirația pentru curiozitatea sa insațiabilă. Dar nu a fost oare chiar mai important impactul pe care această vizită l-a avut asupra lui Petru însuși? Se acceptă în general ideea că prosperitatea, arhitectura, artele, bibliotecile și realizările științifice pe care le-a observat aici i-au confirmat toate impresiile referitoare la înapoierea și vulnerabilitatea Rusiei. Hotărârea sa de a transforma Rusia s-a întărit și mai mult. În plus, a existat, probabil, încă o consecință chiar mai semnificativă. Unul dintre succesele politicii externe de care s-a bucurat Petru a fost să asigure alegerea candidatului său preferat, August, electorul Saxoniei, ca rege al Poloniei. În drumul său spre casă, cei doi s-au întâlnit și au discutat posibilitățile create de aparenta vulnerabilitate a Suediei, al cărei nou rege, Carol al XII-lea, nu avea decât 15 ani. Ambele națiuni aveau de

– Profil –

August al II-lea a fost elector al Saxoniei (între 1694 și 1733) și rege al Poloniei (1696-1704 și 1709-1733). Elector al Saxoniei în mod ereditar, el a fost ales rege al Poloniei convertindu-se la catolicism și asigurându-și sprijinul Rusiei. Ca rege al Poloniei, a pus capăt războiului cu Imperiul otoman, început în 1683, prin tratatul de la Karlowitz (1699). Conform termenilor acestui tratat, Polonia a câștigat un teritoriu destul de întins. August avea, totuși, ambiții mult mai mari. El dorea să câștige fostul teritoriu polonez al Livoniei de la Suedia și să-l adauge la domeniul său saxon ereditar. Ulterior, intenționa să ofere acest teritoriu Poloniei în schimbul dreptului ereditar la coroana acestei țări. În acest scop, el s-a alăturat unei coaliții cu Danemarca și Rusia, prevăzută să cucerească imperiul suedez de la Marea Baltică și să dividă teritoriile obținute.

De fapt, armata lui saxonă nu s-a dovedit deloc potrivită pentru a-i învinge pe suedezi. Pe de altă parte, saxonii au fost învinși în repetate rânduri, dar nici Carol al XII-lea nu s-a dovedit capabil să obțină o victorie decisivă. În 1704, polonezii, cu teritoriile devastate de război și dorind cu disperare să scape de trupele străine, l-au detronat formal pe August. Totuși, doar atunci când Carol a ocupat Saxonia, în 1706, August a fost obligat să accepte pierderea tronului Poloniei. Cu toate acestea, după victoria rusească de la Poltava (1709), el a redobândit ajutorul Rusiei. Nu a reușit însă, în cele din urmă, să devină rege ereditar al Poloniei, iar domnia sa a contribuit mult, de fapt, la declinul Poloniei ca putere europeană.

mult planuri importante de a cuceri imperiul baltic al Suediei și așa a apărut ideea că venise timpul să acționeze împreună pentru a învinge Suedia. Nu a existat nici un acord formal, dar ambii monarhi au înțeles că o alianță antisuedeză ar putea fi realizată cu ușurință.

3 Marele război nordic

PROBLEMA CHEIE Cât de nepăsătoare și iresponsabilă era decizia lui Petru de a începe războiul cu Suedia? Era înfrângerea Rusiei la Narva complet previzibilă? Care au fost consecințele înfrângerii Rusiei?

a) Izbucnirea marelui război nordic

În 1699, Petru a hotărât să înceapă războiul cu Suedia. Aceasta a fost, desigur, cea mai importantă decizie a domniei sale, dar a fost ea cea mai curajoasă sau cea mai nesăbuită? În perioada respectivă ajunsese să vadă necesitatea unei noi direcții în politica sa externă. În ianuarie 1699, turcii au semnat tratatul de la Karlowitz, cedând teritorii întinse Austriei, Poloniei și Veneției. Occidentul era acum liber să se concentreze asupra problemei succesiunii spaniole. Rusia, căreia i se oferise numai Azovul, a refuzat să semneze tratatul. Petru încerca să obțină termeni mai buni. Dar fără aliați, el nu putea exercita decât o presiune limitată asupra turcilor. După lungi negocieri, a fost acceptat un armistițiu de treizeci de ani prin care rușii nu renunțau la nici una dintre pretențiile lor, dar obțineau doar concesii limitate pe moment. Rusia păstra Azovul, nu le mai plătea tribut tătarilor și avea un ambasador permanent la Constantinopol, în aceiași termeni ca și englezii, francezii și austriecii. Dar nici o navă rusească – nici măcar comercială – nu era lăsată să intre în Marea Neagră, iar turcii continuau să păstreze fortăreața Kerci. După toate resursele desfășurate și după toate eforturile militare și diplomatice, aceasta era o mare dezamăgire pentru Petru. Rusia nu mai putea înainta spre sud, singura direcție de expansiune rămânând nordul.

Nu ar trebui să ne mirăm, deci, că, date fiind eforturile sale zadarnice din sud, atenția lui Petru s-a concentrat într-o altă direcție. În primul rând, el a început să se gândească la posesiunile suedeze de la Marea Baltică, despre care discutase cu August. Dar reprezenta un atac asupra Suediei o adevărată șansă de a cuceri aceste teritorii sau era singura posibilitate disponibilă – și chiar una riscantă? Se putea considera că există motive întemeiate de a merge la război. Printre posesiunile suedeze se aflau Ingria și Karelia, care fuseseră teritorii rusești și pe care Rusia și le dorea de mult înapoi. (Vezi harta de la p.45). Armata suedeză era într-adevăr formidabilă dar, cu o populație de numai 1,5 milioane, Suedia părea să

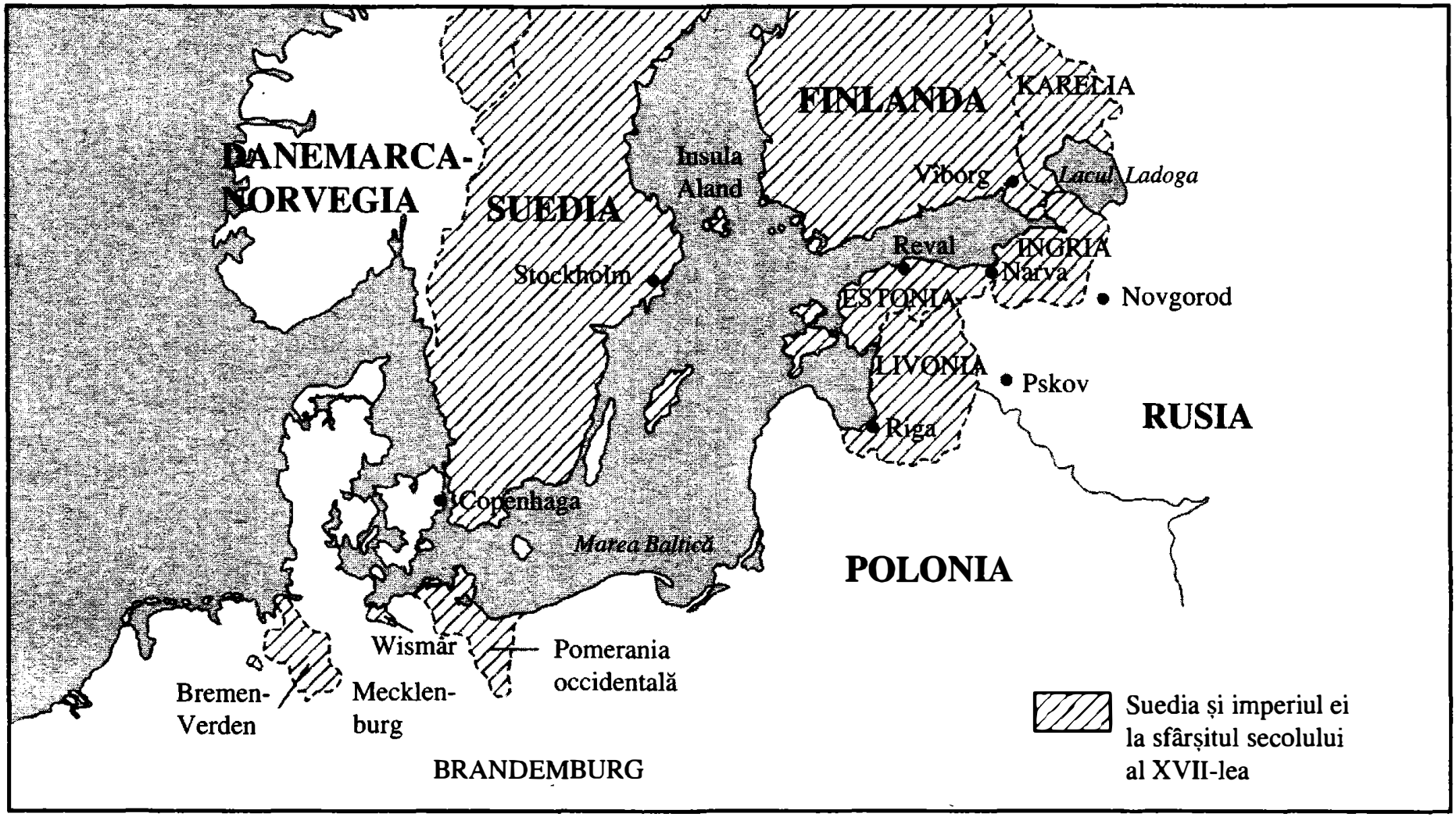

Suedia și imperiul ei la sfârșitul secolului al XVII-lea

se afle în incapacitatea de a menține tot acest imperiu unitar. Noul rege suedez, Carol al XII-lea, părea să fie un rege slab. Era cunoscut pentru viața sa la fel de nepăsătoare și iresponsabilă ca a lui Petru, mergând la vânătoare de urși cu lancea pentru că armele de foc i se păreau plictisitoare. Acesta nu părea să fie stilul de viață al unui inamic periculos. Rusia putea, pe de altă parte, să-și găsească aliați. Polonia voia și ea să-și recâștige anumite teritorii cucerite de polonezi – mai ales Livonia. Danemarca nu era de acord cu posesiunile suedeze de la frontiera sa sudică, de unde Suedia putea amenința Danemarca pe două fronturi. În cele din urmă, un nobil livonian, Johann von Patkul, sperând că nobilimea livoniană va avea o poziție mai bună sub dominația poloneză, făcea toate eforturile pentru a crea o alianță puternică a inamicilor Suediei.

Apelurile lui Patkul au fost, evident, bine primite de Petru. Dar care erau, de fapt, motivele lui Petru în participarea sa la coaliția antisuedeză? Kliucevski a sugerat că Patkul „intenționa să-l transforme pe Petru, singurul participant serios în această coaliție de operetă, în victima unei farse vulgare ... care avea să primească mlaștinile din Ingria și Karelia drept răsplată pentru viitoarele sale victorii".[6] Pe scurt, rușii deveneau gura de tun a alianței, iar aliații lor aveau să culeagă rezultatele. Patkul a înțeles foarte bine și a încercat să exploateze ambițiile lui Petru înaintându-i un memorandum, care

1 enumera toate avantajele câștigate prin ieșirea la Marea Baltică, accentuând avantajele economice. El putea să facă astfel comerț cu Olanda, Anglia, Spania, Portugalia și cu Mediterana și, să deschidă în același timp o rută comercială care să străbată Rusia, din Europa
5 Occidentală până în Orientul Îndepărtat, profitul său devenind astfel inestimabil.[7]

Toți acești factori aveau să-l atragă pe Petru. În plus, mai era și problema primirii destul de reci în Riga dominată de suedezi, atunci când Petru își începuse ambasada, pe care țarul nu o uitase. Poate că un astfel de război era singura posibilitate de expansiune pentru țar. Era o zonă în care și alți țari duseseră „lupte lungi, costisitoare și lipsite de succes împotriva Suediei".[8] Pe scurt, de unde mai putea Petru să cucerească atât de multă glorie decât din cucerirea unor teritorii unde atât Ivan al IV-lea cât și Aleksei încercaseră și eșuaseră?

Oricare i-ar fi fost motivele, el a fost de acord să participe la alianța antisuedeză cu August, ca elector al Saxoniei (dar nu ca rege al Poloniei, în care s-a păstrat pacea), și cu Frederik al IV-lea al Danemarcei. Totuși, el devenise ceva mai prevăzător cu timpul și a refuzat să se angajeze în atacul împotriva Suediei înainte de a încheia o pace fermă cu turcii. Între timp, a trimis mesaje de bunăvoință și promițând pace eternă Suediei, deși el își pregătea deja armata. Cum fondurile percepute din taxele impuse țăranilor în vederea primei sale campanii de la Azov se terminaseră iar streliții fuseseră parțial dezactivați și se aflau într-o stare de completă demoralizare în urma înfrângerii ultimei lor revolte, pregătirea armatei nu a fost o sarcină ușoară. Ea a devenit și mai dificilă din cauza resurselor pe care Petru le angajase în construirea flotei sale la Taganrog și a faptului că moartea lui Gordon îl lăsase fără cel mai bun organizator al său. Cu toate acestea, el a creat și a antrenat douăzeci și șapte de noi regimente de infanterie. Avea provizii considerabile în ce privește artileria – în mod ironic, Suedia îi oferise trei sute de puști pentru a lupta împotriva turcilor. Dar spera el oare cu adevărat că o astfel de forță minoră putea face față armatei suedeze? Sau avea atât de mare încredere în aliații săi încât să creadă că o bătălie lungă, cu lupte grele putea fi evitată? În orice caz, el s-a înșelat amarnic.

b) Bătălia de la Narva

La 6 august 1700, la o zi după ce a aflat de pactul cu turcii și la șase luni după ce danezii și trupele saxone ale lui August îi atacaseră pe suedezi, Petru a declarat război. Făcând acest lucru, el pășea pe o cale ce avea să-l ducă la o înfrângere de proporții covârșitoare la Narva. Era acesta, de fapt, rezultatul cu totul previzibil al ridicării în grabă al unei forțe de luptă slab pregătite împotriva unui inamic dur și puternic? Momentul intrării lui Petru în ceea ce avea să se numească marele război nordic era, evident, prost ales. Exact în acea zi Danemarca a capitulat. Petru, aliații săi și întreaga Europă își reaminteau acum de ce Suedia era o mare putere.

Armata suedeză era extrem de eficientă, bine antrenată și condusă. Dar ceea ce o făcea cu adevărat formidabilă era doctrina sa foarte clară și agresivă: suedezii își atacau pur și simplu dușmanii fără a fi prea mult preocupați de amuzamentul schimbului de focuri de artilerie sau de muschete. Ei aveau mai multă încredere în eficiența oțelului rece. Trupele

neantrenate și veteranii nu rezistau, de obicei, unei șarje suedeze sălbatice. De asemenea, în pofida așteptărilor, Carol al XII-lea se dovedea un comandant vrednic de capacitățile lor. Rece, arogant și încăpățînat, tînărul și impetuosul rege al Suediei descoperise de curînd că adevărata sa vocație era războiul și era hotărât să-și învingă complet orice dușman fără a ține cont cât durează acest lucru sau cât costă. De asemenea, el a avut inițial sprijinul englezilor și al olandezilor, care doreau ca acest război să se încheie repede. Ei nu voiau ca un război îndelungat în nord să-i distragă de la războiul general european, la care se așteptau după stabilirea succesiunii spaniole. Cu ajutorul navelor lor de război, Carol a debarcat în Danemarca și s-a pregătit să atace Copenhaga. Avînd toate armatele angajate în sud, Frederik al IV-lea nu a avut de ales și a acceptat termenii suedezilor abandonîndu-și aliații. Auzind veștile, August și-a retras trupele saxone din Riga, pe care o asediau. Fără a-l anunța pe Petru, el a încercat în secret să ajungă la o înțelegere cu Carol al XII-lea, acesta fiind un exemplu al duplicității pentru care a devenit ulterior vestit. Nu a reușit să stabilească acest acord deoarece Carol dorea o victorie militară, nu o lovitură diplomatică. Dar, pentru moment, unicul inamic pe care îl putea ataca acesta era armata rusă.

În noiembrie 1700, rușii asediau Narva, un oraș fortificat care le bloca ieșirea la mare. Era o întreprindere lentă. Ploaia de toamnă transformase drumurile în adevărate mlaștini, aprovizionarea armatei ruse devenind astfel extrem de dificilă. Un bombardament susținut al artileriei se dovedea imposibil. Veștile că regele Carol debarcase cu armata la 150 de mile de Pernau și se îndrepta spre ei pentru a elibera orașul i-a speriat destul de tare pe ruși. Petru a sporit și mai mult acest sentiment părăsind în grabă armata în noaptea care s-a dovedit a fi cea dinaintea bătăliei. În modul cel mai surprinzător, el l-a luat pe comandantul său militar, Golovin, cu el. L-a lăsat pe Du Croy la comandă, acesta fiind un ofițer cu experiență, dar care nici măcar nu se afla în serviciul rușilor, în calitatea sa de emisar al lui August.

Motivele lui Petru au generat multe speculații. Fără îndoială, a fost acuzat de lașitate. S-a afirmat că „Petru nu s-a ridicat la înălțimea situației. S-a dovedit că într-o astfel de situație a fost cuprins de panică, hotărând imediat că este imperativ necesar să se întoarcă la Moscova".[9] Alții au căutat motive mai onorabile. Robert Massie sugerează că Petru nu se aștepta la o bătălie imediată și se grăbise spre Novgorod pentru a aduce

rapid întăriri și a afla de ce August părăsise Riga. Oricare ar fi fost motivele sale, Petru nu-și putea schimba comandantul într-un moment mai nepotrivit. La ora 2 după prânz, în ziua de 20 noiembrie, Carol a atacat în mijlocul unei furtuni de zăpadă orbitoare, cu o armată de 10 000 de suedezi împotriva a 40 000 de ruși. Suedezii au trecut ca furtuna printre rândurile rușilor și, cu excepția regimentului de gardă, forțele rusești au fost reduse rapid la stadiul de gloată cuprinsă de panică. Sute de oameni s-au înecat încercând să treacă râul Narva, unii ruși chiar au început să-i ucidă pe ofițerii străini pe care-i urau, iar aceștia s-au predat rapid suedezilor. Comandanții ruși a mii de trupe, care nu luptaseră cu suedezii încă și care ar fi putut ușor contraataca pentru a schimba situația, și-au pierdut pur și simplu curajul și au capitulat fără probleme. Nici măcar 700 de suedezi nu au pierit, în timp ce în tabăra rușilor au fost mai mult de 8 000 de morți. Întreaga artilerie rusească a fost capturată și mii de prizonieri ruși au fost trimiși de acolo cu dispreț. Carol câștigase o victorie strălucită.

c) Urmările bătăliei de la Narva

Poate că victoria lui Carol al XII-lea a fost mult prea covârșitoare. Părerea deja extrem de bună a regelui suedez despre propriile sale capacități militare a devenit și mai bună și disprețul său, deja foarte mare, referitor la ruși s-a adâncit și mai mult. El a rămas convins până când era deja prea târziu că va putea oricând să-i umilească la fel de tare pe ruși oricând dorea. Petru, pe de altă parte, începea deja să demonstreze flexibilitatea și rezistența care-i erau caracteristice în fața dezastrului și a început imediat să-și refacă armata. Majoritatea istoricilor sunt impresionați de hotărârea, curajul și enorma energie pe care le-a demonstrat încercând să-și revină în urma pierderii suferite. Dar ar trebui să ne amintim, totuși, că el dusese Rusia în pragul catastrofei. Rușii nu aveau prea multe șanse de a opri o invazie suedeză după Narva. Putem fi siguri că trupele rusești rămase ar fi avut o soartă similară dacă suedezii ar fi decis să-și continue campania. Rușii nu au fost salvați, de fapt, de propriile lor eforturi, ci de decizia lui Carol. Trupele sale erau epuizate și bolnave în urma eforturilor lor imense și o campanie pe timpul iernii în Rusia și mai ales împotriva unor inamici vrednici de dispreț, care puteau fi învinși oricând, părea un preț prea mare pentru armata lui. În loc să-i urmărească pe ruși pentru a-i elimina definitiv din război, Carol a hotărât să le întoarcă spatele și să se orienteze mai întâi spre August.

Poate că dimensiunile înfrângerii lor i-au pregătit, de asemenea, pe ruși pentru un război lung și greu și pentru cerințele pe care avea să le impună. Încă de la început aceste cerințe aveau să fie extrem de mari și au devenit și mai mari cu timpul. Dacă Petru încerca să câștige timp pentru ca Rusia să se pregătească în vederea următoarei întâlniri cu Carol al XII-lea, atunci el avea nevoie de sprijinul scump și nu prea demn de încredere al lui August. Evident, cu cât rămânea mai mult August pe câmpul de luptă, cu atât Carol rămânea mai multă vreme neinteresat de Rusia. Petru era gata să plătească un preț pe care Rusia abia și-l putea permite: 20 000 de trupe ruse, muniții, subsidii enorme, de 100 000 de ruble pe an, și asigurarea că August va primi partea leului din prăzile de război – Livonia și Estonia, în timp ce Rusia va primi doar Ingria. Între timp, Rusia trebuia mobilizată pentru război într-o măsură mult mai mare decât până atunci. Așa cum vom vedea (vezi pag.103), trebuiau adunați bani pentru a importa muniții, industria trebuia construită de la temelie și armate întregi create precum și antrenate, echipate și înarmate corespunzător. Era nevoie de noi recruți, dar Rusia, cel puțin, nu se confrunta cu lipsa de populație activă existentă în Suedia. Necesitatea imediată era înlocuirea artileriei. Rușii erau nevoiți să fie martorii unui nou sacrilegiu: clopotele bisericilor erau din nou topite pentru a fi transformate în muniție. Lucrătorii din turnătorii erau amenințați cu moartea dacă nu produceau destule tunuri. Se consideră, în general, că, în urma dezastrului de la Narva, Petru a început să creeze o armată rusă modernă, occidentală și, eventual, chiar puternică.

Totuși, nu trebuie să uităm că mobilizarea națională accentuată, investițiile în industria de război și realismul dovedit în echiparea și antrenarea trupelor sale au fost pași pe care Petru ar fi putut să-i facă mai cu folos cu mult timp înainte de bătălia de la Narva. Bătălia a marcat, poate, maturizarea politică a țarului, dar oare nu a venit aceasta excesiv de târziu? Pare destul de clar că țarul a intrat în război din naivitate, fără să aibă idee ce riscă. Ca și aliații săi, Petru l-a subestimat complet pe Carol al XII-lea, dar el ar fi trebuit să fie conștient, totuși, de totala inadecvare a armatei sale. Așa cum stăteau lucrurile, Carol nu numai că îi oferea spațiul necesar supraviețuirii, dar implicarea sa prelungită în Polonia avea să-i ofere posibilități strălucite țarului, care avea să creeze o armată tot mai bine pregătită. Cât de bine a reușit Petru să exploateze aceste oportunități rămâne de văzut.

4 Concluzie

PROBLEMA CHEIE Cât de bine putem rezuma primii pași ai lui Petru în politica sa externă?

Se poate constata o viziune clară în politica externă a lui Petru între 1695 și 1701 sau el trecea pur și simplu de la un proiect la altul, lăsându-și entuziasmul să-l orbească în privința limitelor impuse Rusiei și capacității de a plăti aceste proiecte? Dorința de a avea un port la mare mai convenabil pentru comerțul european și mai puțin blocat de ghețuri decât Arhanghelskul poate fi considerată o necesitate dacă Rusia voia să devină mai puternică. Rusia își extinsese, de asemenea, frontierele în sud, spre Crimeea, și atacul Azovului putea fi o continuare logică a acestei tendințe. În condițiile frustrării create de incapacitatea de a obține ieșirea la Marea Neagră, mișcarea de a câștiga poziții pe coasta baltică putea fi, de asemenea, una înțeleaptă, mai ales în teritorii care fuseseră cândva rusești și pe care țarii dinainte încercaseră și nu reușiseră să le recâștige. O politică externă agresivă și de succes putea fi, desigur, oarecum potrivită. Dezvoltarea unor contacte mai strânse cu Occidentul și importul de tehnologie și experți nu reprezentau nici ele ceva cu totul nou.

Pe de altă parte, ne putem întreba dacă înaintarea continuă spre Marea Neagră era practică în vreun fel. Turcii erau slăbiți și aflați sub presiunea Poloniei, Austriei și Veneției, dar își imagina Petru cu adevărat că ar putea să pătrundă în Marea Neagră, dincolo de forțele turcești, care să fie obligate să permită trecerea navelor rusești prin Bosfor spre porturile rusești? Desigur că șansele păreau destul de reduse. Chiar dacă puterea turcilor scăzuse în Europa, dominația lor asupra Bosforului rămăsese la fel de puternică. În acest caz, angajarea unor forțe și resurse atât de mari de către Petru la Azov și Taganrog era total inutilă. În plus, faptul că Petru a petrecut 18 luni în afara Rusiei, dedicându-se mai ales meșteșugului construirii de corăbii, poate fi considerat o sarcină pe care țarul ar fi trebuit, poate, să o încredințeze altcuiva. De asemenea, poate părea o mare naivitate din partea lui să se alăture unei alianțe împotriva unei puteri militare formidabile ca Suedia având forțe atât de slab pregătite desfășurate în teren.

Dacă vrem, putem evalua în egală măsură pozitiv sau negativ politica externă a lui Petru. O mare parte a ei este destul de echivocă. Poate că

tocmai de aceea ar trebui să ne abținem de la judecăți prea grăbite sau prea definitive. Claritatea țelurilor politicii externe a lui Petru rămâne, într-adevăr, o problemă de dezbătut. O mare parte a acestei politici, la începuturile sale, poate părea hazardată sau inconștientă deoarece Petru sărea de la un proiect la altul fără a părea să cântărească riscurile sau a considera capacitatea Rusiei de a plăti prețul unui eventual succes. Poate, dacă vrem să vedem în ceea ce s-a întâmplat după Narva maturizarea politică a lui Petru, vom descoperi o viziune mai clară în politica externă ulterioară a țarului. În capitolul următor vom vedea dacă înfrângerea de la Narva poate fi considerată un moment crucial și dacă politica externă a lui Petru a început să fie caracterizată de o nouă claritate și de un nou realism.

Note

[1] Joseph Robertson (ed.), *Pages from the Diary of General Patrick Gordon of Auchleuchries in the Years 1635-1699* (Frank Cass & Co., 1968), p. 184.

[2] Cyprian A.G. Bridge (ed.), *History of the Russian Fleet during the Reign of Peter the Great by a Contemporary Englishman* (Navy Records Society, 1899), p. 4.

[3] William Bray (ed.), *The Diary of John Evelyn*, vol. 2 (Everyman's Library, 1966), p. 351.

[4] Scrisoarea prințesei Sofia de Hanovra, 11 august 1697, în William Marshall, *Peter the Great* (Longman, 1996), p. 98.

[5] John Perry, *The State of Russia under the Present Czar* (Frank Cass & Co. Ltd., 1967), p. 166.

[6] Vasili Klyuchevsky, *Peter the Great* (Macmillan, 1963), p. 62.

[7] Ian Grey, *Peter the Great: Emperor of All Russia* (Hodder & Stoughton, 1962), p. 159.

[8] M.S. Anderson, *Peter the Great* (Thames & Hudson, 1978), p. 49.

[9] Alex de Jonge, *Fire and Water* (Collins, 1979), p. 150.

Îndrumări pentru studiu - capitolul 3

Schemă rezumat

Politica externă timpurie a lui Petru

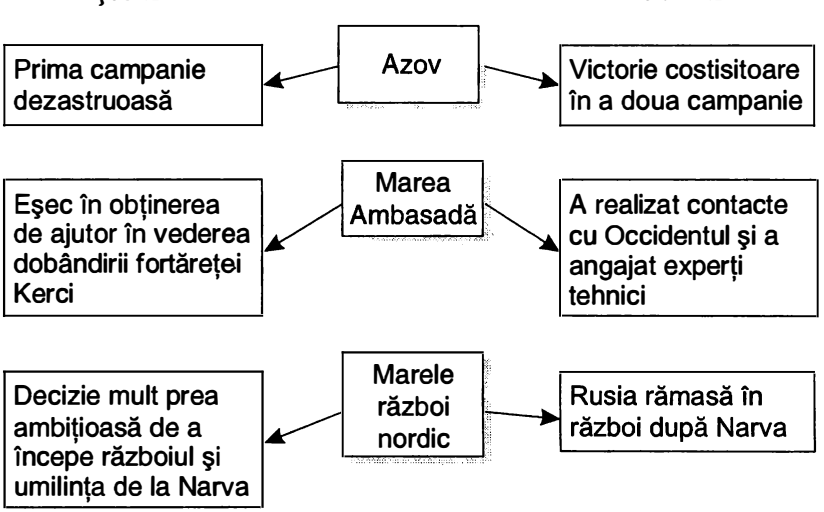
Eşecuri
Realizări
Prima campanie dezastruoasă
Azov
Victorie costisitoare în a doua campanie
Eşec în obţinerea de ajutor în vederea dobândirii fortăreţei Kerci
Marea Ambasadă
A realizat contacte cu Occidentul şi a angajat experţi tehnici
Decizie mult prea ambiţioasă de a începe războiul şi umilinţa de la Narva
Marele război nordic
Rusia rămasă în război după Narva

Întrebări bazate pe izvoare din capitolul 3

1. Două moduri de a-l privi pe Petru în Occident

Citiţi fragmentele scrise de prinţesa Sofia şi de Perry, de la pagina 41 şi răspundeţi la următoarele întrebări:

a) Ce anume ar fi putut să facă Anglia şi Olanda atât de atrăgătoare pentru Petru în anii 1690?
b) De ce a insistat Sofia că Petru nu s-a îmbătat în prezenţa ei?
c) Ce anume îl făcea pe Petru o figură atât de uimitoare şi de fascinantă pentru observatorii occidentali?
d) Aprobau sau dezaprobau cei doi observatori dorinţa lui Petru de a face muncă manuală?

Sugestii și sfaturi: Amintiți-vă că aveți un timp limitat pentru a răspunde la întrebări. Capacitatea de a vă folosi bine timpul este importantă. Din fericire, punctele alocate pentru fiecare întrebare sunt un ghid foarte util. Evident, nu trebuie să vă folosiți cea mai mare parte a timpului răspunzând la o întrebare pentru a trece apoi în grabă prin celelalte.

a) Aici vi se cere să vă folosiți propriile cunoștințe referitoare la respectiva perioadă. Amintiți-vă că aceste două țări erau marile puteri navale ale vremii și un om fascinat într-o așa mare măsură de mare ca Petru era, probabil, conștient de acest lucru. El auzise, probabil, multe despre cele două țări de la asociații săi din cartierul german. De asemenea, este bine să vă amintiți că ele erau ambele într-un stadiu tehnologic avansat, în plină expansiune comercială și științifică. Petru avea multe alte lucruri de descoperit, nu numai construcția de corăbii.

b) Amintiți-vă, când vi se pune această întrebare, cât de puține se știau despre Rusia. Ceea ce Occidentul știa cu adevărat provenea din relatările unor călători ca Olearius (vezi p.16), care deveniseră extrem de populare fie împotriva, fie tocmai datorită exagerărilor pe care le conțineau. Cum se aștepta, deci, Sofia să se comporte Petru?

c) Aici puteți să vă gândiți la cât de neobișnuit era statutul său pe când călătorea *incognito* și ce dificultăți crea prezența sa pentru gazde. De asemenea, dată fiind înălțimea sa (aproape 2 metri), putea el să spere că nu va fi recunoscut? La fel, dat fiind faptul că Rusia era considerată o țară barbară, se așteptau oamenii ca el să se comporte ca un barbar? Dacă așa era, i-a dezamăgit oare?

d) Aceasta este o întrebare dificilă. Au acești doi observatori opinii comune? Sofia, aristocrata occidentală, putea avea idei preconcepute cu privire la bărbații care făceau munci manuale și la oportunitatea unor astfel de interese pentru un monarh. Perry, inginerul, nu voia nicidecum să fie confundat cu cineva care face muncă manuală. Dar trebuie să vă gândiți că amândoi l-au considerat pe Petru un om extrem de neobișnuit, căruia nu i se aplicau regulile sociale normale. Aveau, deci, amândoi, sentimente contradictorii cu privire la respectiva problemă? Nu uitați că ambii aveau păreri de la sine înțelese referitoare la modul în care ar fi trebuit să se comporte un monarh și capacitatea dumneavoastră de a studia aceste lucruri vă va ajuta mult.

4 Apariția unei noi puteri europene

OBIECTIVE DE ATINS

Cum și-a revenit Rusia după Narva și a devenit o formidabilă putere militară? Și-a folosit Petru de curând câștigata înțelepciune în avantajul Rusiei? În acest capitol veți observa cum a ajuns Rusia la statutul de mare putere europeană. Veți observa unde a avut Petru succes și unde nu a avut succes în războaiele și diplomația sa. Veți evalua în ce fel ascensiunea Rusiei a influențat alte țări și cum au influențat evenimentele din afara Rusiei războaiele duse de Petru. Pe scurt, veți încerca să plasați ascensiunea Rusiei în contextul istoriei europene.

DATE IMPORTANTE

1702	Primele victorii rusești la Erestfer și Hummelshof
1703	Forțele rusești ajung la gurile râului Neva și pun piatra de temelie a orașului Sankt Petersburg
1704	Rușii cuceresc Dorpat și Narva
13 octombrie 1706	Tratatul de la Altranstadt
1708	Începe ofensiva suedeză asupra Rusiei, bătăliile de la Golovcin și Lesnaia
27 iunie 1709	Bătălia de la Poltava
1711	Campania de pe Prut
11 decembrie 1718	Moartea lui Carol al XII-lea
1721	Tratatul de la Nystadt

1 Primele victorii ale Rusiei

PROBLEMA CHEIE Ce era mai important pentru ca Rusia să-și revină după Narva: politica lui Petru sau greșelile lui Carol al XII-lea?

Se poate spune că refacerea Rusiei după umilința de la Narva a fost uimitor de rapidă. Dar ce fusese mai important pentru această revenire:

energia și hotărârea neclintită a țarului sau greșelile comise de Carol al XII-lea? Faptul că nu s-a orientat imediat spre Rusia a fost una dintre aceste greșeli. Alta a fost că a lăsat provinciile baltice fără o apărare serioasă. El a lăsat în urmă numai 7 000 de oameni, sub conducerea generalului von Schlippenbach, care să apere aceste teritorii în cazul unui atac rusesc. Se aștepta, probabil, să-l învingă pe August, electorul Saxoniei și regele Poloniei, la fel de rapid și de dramatic cum reușise să-i înfrângă pe danezi și pe ruși. Aceasta a fost o greșeală și mai mare. O victorie militară decisivă asupra trupelor saxone ale lui August s-a dovedit la fel de iluzorie ca și un aranjament politic prin care acesta să piardă tronul polonez. August era un politician mult prea viclean și generalul său, Steinau, prea experimentat pentru a-i permite lui Carol al XII-lea victoria zdrobitoare pe care o dorea. Carol i-a învins pe saxoni în câteva lupte, dar aceștia se retrăgeau întotdeauna în perfectă ordine. Din punct de vedere politic, bariera cu care se confrunta era fragmentarea Poloniei, unde nu exista nici o autoritate centrală efectivă, care să poată fi forțată să se supună presiunilor suedeze. Marii potentați își urmăreau propriile interese și alianțele politice se schimbau continuu. Carol nu putea controla decât acele părți ale Poloniei pe care armata sa le ocupa în mod curent. În loc să câștige o victorie rapidă, el s-a văzut blocat acolo în ani lungi de campanie.

O mișcare evidentă și decisivă ar fi fost să atace Saxonia însăși, ceea ce ar fi subminat forțele lui August, aceasta fiind singura lui sursă de fonduri și trupe. Dar Occidentul era preocupat de problema războiului pentru succesiunea spaniolă, iar englezii și olandezii n-ar fi acceptat niciodată ca o armată suedeză să opereze în spatele lor atât timp cât problema succesiunii nu era încă rezolvată. În 1704, la insistențele lui Carol, August a fost detronat de Dieta poloneză, care nu dorea altceva decât să scape de armatele străine. Cu toate acestea, ajutat în continuare de ruși, August a luptat mai departe, refuzând să accepte detronarea. Dar evenimentele din Occident i-au lăsat ulterior drum liber lui Carol. După victoriile de la Blenheim (1704) și Ramillies (1706), Occidentul a început să se teamă tot mai puțin de acțiunile sale. În august 1706, el a pornit spre Saxonia, însă saxonii nu aveau de gând să-și vadă țara devastată de dragul ambițiilor electorului lor în legătură cu Polonia și nu s-au opus. August nu mai avea nici o alternativă decât să accepte tratatul de la Altranstadt, fiind de acord să renunțe la tronul polonez și la alianța cu Rusia. Carol era, în sfârșit, liber să se orienteze spre Petru.

– Profil –

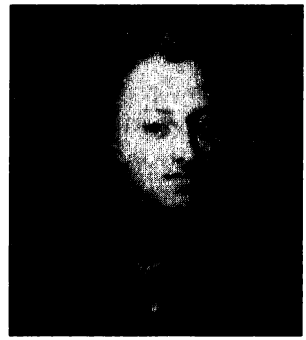

Carol al XII-lea, regele Suediei (ani de domnie 1697-1718), a urcat pe tron la vârsta de 15 ani. Tatăl său ar fi dorit ca un consiliu regent să conducă țara până când el ajungea la maturitate. Regenții doreau însă să câștige favorurile viitorului rege și l-au implicat foarte curând în problemele politice. În câteva luni a fost declarat major. Avea reputația de tânăr sălbatic și iresponsabil, dar era, de fapt, implicat într-un program de exerciții fizice, dur și periculos, care avea rolul de a-l pregăti pentru război. Era bine educat și extrem de încăpățînat. De-a lungul întregii sale vieți, el a păstrat cu hotărâre codul moral sever al religiei și familiei sale.

În 1700, o dată cu izbucnirea marelui război nordic, el s-a dedicat în totalitate obținerii unei victorii cu orice preț. Victoriile sale timpurii împotriva saxonilor și danezilor precum și împotriva rușilor, la Narva, l-au convins de capacitățile sale militare. Era hotărât să termine cu saxonii înainte să se ocupe de ruși. Această hotărâre l-a implicat într-o campanie de câțiva ani în Polonia, care i-a lăsat timp lui Petru să se pregătească de noi lupte. Carol a invadat Rusia în 1708 și în anul următor armata sa a fost distrusă la Poltava. El a fugit în teritoriul turc și a rămas acolo până în 1714, sperând să folosească puterea turcilor pentru a-și recâștiga șansele. Prevăzuse reforme administrative și financiare pentru a împărți mai echitabil costurile războiului între oamenii săi și, la întoarcere, le-a și aplicat. Aceasta nu a reprezentat însă o soluție la epuizarea totală de care sufereau suedezii. Hotărât să continue un război din ce în ce mai lipsit de speranță, el a fost ucis în campania din Norvegia, în 1718. În ciuda tuturor eforturilor sale, domnia lui Carol al XII-lea a marcat sfârșitul statutului de mare putere deținut de Suedia.

Dar întârziase oare prea mult? Îl salvaseră, de fapt, englezii și olandezii pe Petru? Țarul își folosise, fără îndoială, timpul foarte bine. Crease o

nouă armată rusească, cu antrenament modern, tactică modernă și disciplină strictă. A fost introdusă recrutarea sistematică, în care se impunea un serviciu militar de 25 de ani – ceea ce însemna, de fapt, pe viață, căci puțini supraviețuiau unei astfel de perioade, iar cei care reușeau să supraviețuiască erau prea bătrâni și neputincioși pentru a mai fi reprimiți cu bucurie în satele lor. Așa cum vom vedea (p.113), această armată a beneficiat de resurse inepuizabile și poporul rus a fost nevoit să poarte povara unor taxe uriașe. Încă din 1702, marele efort a început, totuși, să aducă rezultate și rușii au început să câștige mai multe victorii în zona baltică. Aceste victorii au fost la început modeste, dar soldații suedezi decedați nu puteau fi înlocuiți și succesele rușilor au devenit din ce în ce mai decisive. Poziția Suediei în provinciile baltice a început să fie serios amenințată. În iulie 1702, victoria lui Șeremetiev la Hummelshof a distrus armata de câmp suedeză, lăsând Livonia neapărată, cu excepția garnizoanelor de la Riga, Pernau și Dorpat. Zona era invadată de cavaleria neregulată cazacă și calmucă. Mii de oameni au fost uciși sau aduși în Rusia în timp ce mulți alții au fost vânduți ca sclavi tătarilor. De asemenea, în 1702, au apărut escadroane rusești de marină pe lacul Ladoga și au alungat de acolo forțele suedeze, lăsând expusă fortăreața strategică Nöteborg, care păzea drumul în josul râului Neva spre Marea Baltică. Fortăreața a căzut în octombrie 1702 și Petru a redenumit-o Schlüsselburg (fortăreață cheie). În cele din urmă, în mai 1703, trupele lui Petru au ajuns la gurile Nevei. El reușise să obțină o ieșire la mare (vezi harta de la p.61).

Petru își realizase planurile de război, dar cum își putea asigura poziția câștigată? A început imediat să construiască un nou port, care avea să devină noua lui capitală. Dar a făcut el acest lucru pentru că nu mai avea răbdare să aștepte capturarea unui port deja existent sau pentru că nu avea încredere în capacitatea sa de a apăra un astfel de port când Carol avea să vină dinspre est? Poate că spera să îl convingă pe Carol să-i lase pe ruși să păstreze un port pe care îl construiseră singuri, într-o zonă în care suedezii nu fuseseră niciodată interesați. În cazul acesta, el nu înțelesese cât de mare era încăpățânarea regelui suedez și cât de mare era încă puterea sa militară. Dar, așa cum vom vedea (p. 80), în timp ce Carol se afla departe, Sankt Petersburg s-a dezvoltat fără probleme. Marina suedeză „nu a încercat niciodată un atac îndrăzneț, fiind reținută întotdeauna de apariția unei fortificații ... care ar fi putut avea câteva tunuri".[1] Unica

Cuceririle lui Petru cel Mare la Marea Baltică

lor încercare de debarcare a fost jalnică, suedezii demonstrând o incompetență uimitoare pentru o mare putere navală. Cuceririle rusești au început să se răspândească pretutindeni în zona baltică, în Ingria, Estonia, Livonia și Kurlanda. Petru a creat o nouă flotă baltică, câteva corăbii fiind îndeajuns de bine construite pentru „a concura cu cele mai bune din Europa".[2] Dar avea Petru vreo idee cu privire la modalitatea în care ar putea pune capăt războiului? Încercările sale de a restabili pacea erau tot mai insistente. Le propunea englezilor, prusacilor, danezilor și chiar francezilor să medieze restabilirea păcii, fiind gata să trimită trupe în sprijinul oricăreia din aceste puteri în războiul purtat de ele. Dar nimeni nu avea de gând să sprijine Rusia și Carol nu era interesat de armistițiu. În ciuda victoriilor câștigate de trupele lui Petru, trupele suedeze se lăudau că pot încă „să alunge doar cu biciul, fără alte arme, gloata de ruși nu numai din propria lor țară, ci chiar din lume".[3] În august 1707, ei și-au pornit marșul spre est pentru a demonstra acest lucru.

Invazia suedeză

PROBLEMA CHEIE Date fiind dimensiunile și populația Rusiei, era invazia suedeză sortită eșecului înainte de a începe?

Unde se află rădăcinile catastrofei suedeze de la Poltava: în puterea noii armate rusești și în strategia foarte dură a lui Petru sau în aroganța și în erorile continue ale lui Carol? Estimările cu privire la numărul de oameni implicați în campanie diferă, dar se pare că regele Carol comanda aproximativ 33 000 de oameni, alte 11 000 urmând să i se alăture din Riga și Lowenhaupt, aducând cantități însemnate de provizii, precum și 14 000 de oameni urmând să i se alăture în Finlanda, sub comanda lui Lybecker, pentru a ataca Sankt Petersburg (de fapt, aceștia nu au reușit să obțină nimic). Petru avea în jur de 135 000 de soldați. Dată fiind diferența de forțe, se poate considera că Petru a câștigat datorită unei „strategii pe termen lung care l-a ajutat să-l aducă pe Carol într-o poziție din care nu putea câștiga"? [4] Pe de altă parte, putem trage concluzia că regele Carol a fost încă de la început sortit unui eșec la fel de mare ca și alți invadatori ulteriori, mult mai puternici, ai Rusiei (Napoleon sau Hitler)? Tactica lui Petru de a arde totul în urma sa – devastând mari regiuni prin care suedezii

Invazia Rusiei de către suedezi

ar fi putut trece – era, evident, tot atât de eficientă pe cât era de dură. Chiar și recentul cucerit oraș Dorpat a fost ars până la temelii pentru ca suedezii să nu poată găsi nicăieri provizii. Această tactică a redus mult, într-adevăr, din energia ofensivă a suedezilor și l-a obligat pe Carol să rămână la Moghilev din iulie până în septembrie 1708 pentru a aștepta proviziile aduse de Lowenhaupt (vezi harta de la p.61).

Dar erau toate aceste devastări necesare? Armata rusă lupta destul de bine. În bătălia de la Golovcin [Holowczyn] (4 iulie 1708), rușii se luptaseră cu multă hotărâre și se retrăseseră în ordine – o mare realizare în fața unor dușmani redutabili ca suedezii. Într-adevăr, miza era mare, dar n-ar fi servit Petru Rusia mai bine riscând o bătălie decisivă încă de la început decât să-și devasteze propria țară? Se temea el mai mult decât era cazul de armata suedeză sau era realist în privința șanselor avute de ruși în fața suedezilor înainte ca aceștia din urmă să fi fost mult slăbiți de campanie? Poate că, fără să-și dea seama, tactica lui de așteptare i-a dat mai mult timp lui Carol să facă tot mai multe greșeli decât a reușit să slăbească armata suedeză. Și Carol a făcut, evident, greșeli dezastruoase. În primul rând, Lowenhaupt întârzia foarte mult și Carol și-a pierdut răbdarea, decizând să pornească spre sud, spre Severia, pentru a găsi proviziile de care avea nevoie. Această mișcare a pus în primejdie forțele lui Lowenhaupt, care se aflau doar la câteva zile distanță, expunându-le unui atac rusesc. În lupta de la Lesnaia (28 septembrie 1708), Lowenhaupt a reușit să salveze aproximativ jumătate din forțe, dar a fost nevoit să distrugă proviziile de care aveau cu toții nevoie disperată. În plus, când Carol a ajuns în Severia, rușii devastaseră și această provincie. Suedezii au fost nevoiți să-și continue marșul spre sud, considerând că asaltul asupra Moscovei a fost amânat. Acesta fusese însă anulat cu totul.

Cea mai mare speranță a lui Carol era acum să profite de nemulțumirile pe care tactica lui Petru le produsese în Rusia. Tocmai avuseseră loc răscoale ale bașkirilor, ale cazacilor de pe Don și, de asemenea, ale populației din Astrahan, dar așa cum vom vedea (p. 128), acestea fuseseră învinse cu mare duritate. Existau, totuși, posibili aliați. Mazeppa, hatmanul cazacilor ucraineni, căutând întotdeauna să se afle de partea învingătorului, a mizat pe Carol, după douăzeci de ani de loialitate față de Petru. Totuși, înainte ca suedezii să ajungă în capitala sa, Baturin, favoritul lui Petru, Menșikov, distrusese deja orașul și proviziile de care suedezii aveau nevoie cu disperare, masacrând și populația locală. Intimidați, doar o

Petru I la Poltava, de J.G. Dannhauer, cca. 1710

mică parte a cazacilor ucraineni au îndrăznit să-l susțină pe Mazeppa. Când cazacii zaporojeni au demonstrat simpatii similare față de suedezi, capitala lor, Soci, a fost supusă aceluiași tratament. Tătarii au vrut să-l sprijine pe Carol, dar Petru a reechipat îndeajuns de multe nave de război la Taganrog pentru a-i determina pe suzeranii lor turci să le interzică acest lucru. În consecință, suedezii au trecut printr-o iarnă cumplită la Romni, unde frigul teribil, izolarea și lipsa de provizii au creat suferințe îngrozitoare. În primăvară, Carol a făcut o ultimă mare greșeală a acestei campanii, nevrând să renunțe nici măcar în acel moment. Dimpotrivă, el a ordonat asediul Poltavei, un punct strategic important, care le-ar fi permis suedezilor să reia legătura cu Polonia. În momentul în care Petru era gata să riște o mare bătălie pentru a salva orașul, armata suedeză era atât de slabă pe cât spera el. În bătălia de la Poltava (28 iunie 1709), Carol, încă încrezător într-o victorie scurtă, dar prea bolnav în urma unei răni pentru a comanda el însuși lupta, a ordonat ca 19 000 din trupele sale să lanseze unul dintre vestitele atacuri suedeze asupra celor 42 000 de ruși bine pregătiți. În câteva ore armata sa era complet distrusă și, o dată cu ea, era distrus statutul Suediei de mare putere. Aproape 7 000 de suedezi au murit și aproape 3 000 au fost luați prizonieri. Dintre ruși nu muriseră decât 1 345 de oameni. După câteva zile, la 1 iulie, la Perevolucina, majoritatea trupelor rămase – mai mult de 14 000 de soldați – s-au predat de asemenea. Carol, împreună cu un grup restrâns de apropiați, fugea să se pună la adăpost în teritoriile turcești (vezi harta de la p.61).

3 Campania de pe Prut

PROBLEMA CHEIE De ce a repetat Petru fiecare greșeală care îl dusese la dezastru pe Carol al XII-lea la Poltava și de ce a scăpat el atât de ușor?

Petru câștigase o mare victorie și rezultatele ei au apărut curând. Dintr-o dată Rusia a devenit o putere ale cărei favoruri meritau câștigate și monarhii europeni au început să cântărească avantajele unor alianțe dinastice cu Romanovii. Petru a reușit să-l căsătorească pe fiul său, Aleksei, cu Charlotte, fiica ducelui de Wolfenbüttel, iar nepoata sa, Ana, a devenit soția ducelui de Kurlanda. Acestea erau state germane relativ minore, dar

alianțele reprezentau, totuși, o schimbare majoră a poziției internaționale a Rusiei. A fost formată o nouă alianță antisuedeză. De asemenea, Suedia era prea slabă pentru a mai împiedica înaintarea rușilor în provinciile baltice. În vara lui 1710, cu ajutorul noii sale flote, Rusia a capturat atât Vîborg cât și Riga, ocupând o parte considerabilă de coastă în jurul orașului Sankt Petersburg. Alianța inițială prevedea ca Livonia și Riga să fie câștigate de Polonia. Acum Petru a decis să le păstreze. Victoria era cu adevărat dulce. Portretul realizat de Dannhauer, în care Petru e reprezentat ca un rege războinic cuceritor (vezi p.63) îi crea acestuia o imagine pe care și-o dorea de mult. Dar nu cumva câștigase Petru – la fel ca și Carol la Narva – o victorie prea mare? Ce altceva ar fi putut explica încrederea nelimitată în sine care l-a făcut să repete cele mai grave greșeli ale suedezului și l-a dus în pragul dezastrului, într-un război de neevitat cu turcii?

Pentru Petru nu exista decât un singur inconvenient al noii sale poziții internaționale: se afla încă în război și Carol al XII-lea nu părea să accepte încă înfrângerea. Pe de altă parte, Carol spera să-și recâștige poziția cu ajutorul turcilor. Puterea militară tot mai mare a rușilor îi îngrijora pe turci, care păreau să regrete acum că nu interveniseră atunci când armata suedeză era încă pe câmpul de luptă. Carol a început să-i îndemne pe turci la luptă. Prea încrezători în propriile forțe după Poltava, rușii i-au făcut jocul, insistând asupra legăturii lor directe cu Constantinopolul. Cererea lor ca regele Carol să fie expulzat din teritoriile turcești a fost un prilej pentru turci să declare război la 21 noiembrie 1710. A urmat apoi campania de pe Prut, în care Petru a condus 54 000 de soldați în teritoriul turcesc. El a fost asigurat de domnitorii Valahiei și Moldovei că va fi salutat pretutindeni ca un eliberator și va mai putea strânge încă 40 000 de oameni la sosirea sa – oricum o forță destul de mică pentru a face față celor 200 000 de turci. Sprijinul și proviziile pe care le aștepta el nu s-au materializat, totuși, în cantități semnificative. Petru s-a găsit în curând în poziția în care se aflase Carol la Poltava – avansând în teritoriul inamic, izolat, fără provizii și confruntat cu un inamic ce desfășura o armată impresionantă. După o luptă scurtă, dar sângeroasă, rușii s-au văzut înconjurați la Stănilești (9 iulie 1711). Spre deosebire de Carol la Poltava, Petru nu avea nici o cale de scăpare, nici măcar fără armată. El se afla cu totul la mila turcilor (vezi harta de la p.66).

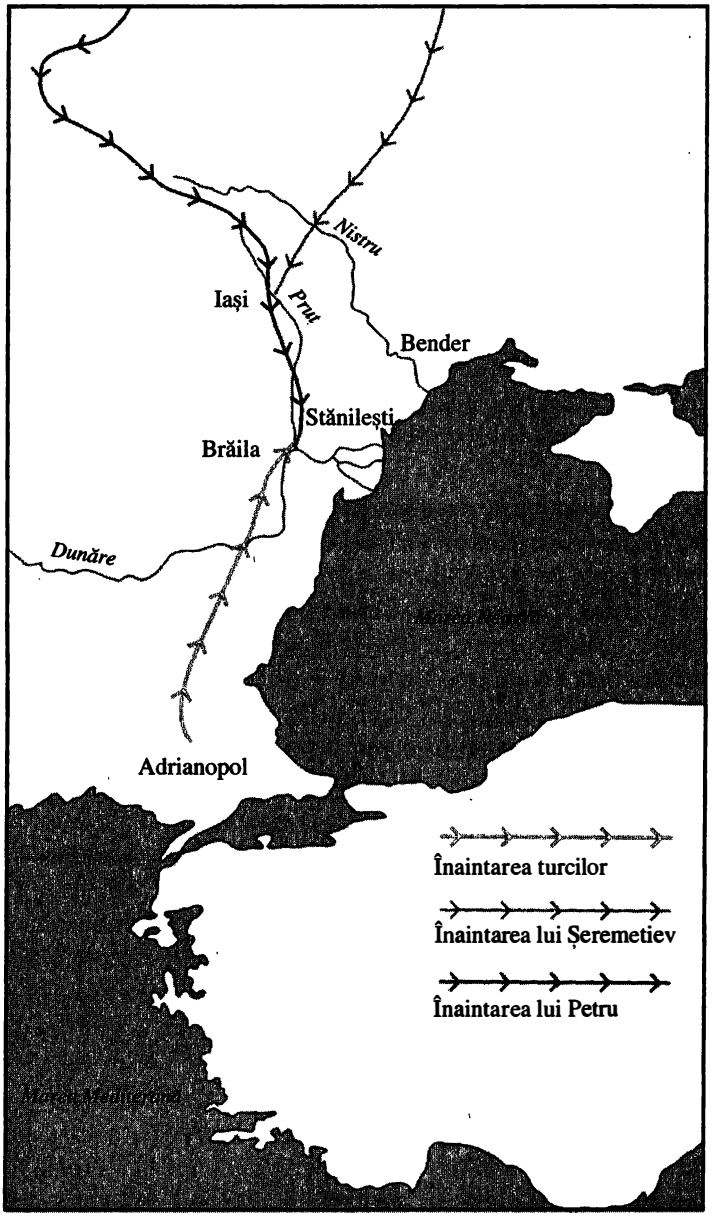

Campania de pe Prut

Cum ajunsese el într-o astfel de situație? Robert Massie susține că:

> el adoptase poziția lui Carol și intrase în teritoriul Imperiului otoman, încrezător în sprijinul și proviziile oferite de un aliat care s-a dovedit neloial. El fusese dezinformat în legătură cu puterea armatei turcești și calculase greșit viteza cu care se putea mișca marele vizir. El își continuase înaintarea chiar și după ce aflase că armata turcă trecuse Dunărea și se îndrepta spre nord.[5]

Evident, Petru făcuse un număr de greșeli, chiar dacă importanța lor rămâne de discutat. Problema imediată cu care se confrunta, însă, era modul în care putea ieși dintr-o astfel de situație. Turcii nu aveau nevoie să negocieze; ei îi puteau forța cu ușurință pe ruși să se predea necondiționat sau îi puteau masacra. Pentru a obține pacea, Petru a trebuit să cedeze teritorii întinse – chiar o parte a Azovului și anumite zone din Ucraina. Turcii ar fi putut cere, de asemenea, ca el să semneze pacea cu Suedia și să cedeze toate cuceririle sale din nord.

Petru a fost, de fapt, salvat de marele vizir, Mehmet Baltagi, care voia ca războiul să se încheie cât mai repede. Cavaleria rusă, de care Petru se despărțise anterior, opera în spatele armatelor sale, distrugându-i proviziile. În plus, trupele de elită, ienicerii, suferiseră pierderi grele și nu doreau să continue luptele, iar un mare vizir care îi înfuria pe ieniceri putea ajunge să aibă a o moarte rapidă și violentă. Marele vizir se temea și de intervenția austriecilor în timp ce el era ocupat cu luptele împotriva rușilor. Astfel, Petru a scăpat uimitor de ușor, fiind nevoit să le redea turcilor fortărețele Azov și Taganrog, să-și abandoneze flota și să-și retragă ambasadorul de la Constantinopol. Baltagi a ignorat cu totul interesele suedezilor și a cerut doar ca rușii să-și retragă trupele din Polonia și să-i permită lui Carol să se întoarcă acasă. După întoarcerea în Rusia, Petru nu s-a grăbit să îndeplinească nici măcar aceste cerințe minore și turcii i-au declarat război încă de trei ori – deși nu a avut loc nici o campanie – înainte să se ajungă la un deznodământ convenabil. Clauzele referitoare la Polonia nu au fost niciodată puse efectiv în practică și Carol, în mod înțelept, nu s-a bazat pe promisiunea rușilor că va fi lăsat să se retragă acasă în pace.

4 Noua alianță antisuedeză

PROBLEMA CHEIE Și-a subminat Petru proaspătul prestigiu internațional printr-o diplomație nepotrivită?

Deși umilit pe Prut, Petru și-a păstrat intactă puterea și noua poziție a Rusiei în Europa nu a fost în mod serios afectată. Noua coaliție antisuedeză a continuat să se dezvolte. Înfrângerea Suediei la Poltava a încurajat Danemarca să reintre în război și să invadeze sudul Suediei. August a denunțat tratatul de la Altranstadt și a solicitat din nou tronul Poloniei. Au apărut, de asemenea, și noi aliați, gata să participe la prăzile obținute în urma înfrângerii Suediei. Frederic I al Prusiei era unul dintre aceștia, chiar dacă nu avea nici o intenție de a participa efectiv la luptă, în cazul în care aceasta putea fi evitată. Un alt aliat era Georg Ludwig, elector de Hanovra și viitorul rege George I al regatului britanic, care voia provinciile suedeze Bremen și Verden. Totuși, chiar dacă regele Carol se afla la mare depărtare, cu armata distrusă, regatul epuizat de război și aflat în fața unei alianțe mult mai puternice decât înainte, el nu avea încă de gând să încheie pacea cu inamicii săi. Dar dacă Suedia era atât de epuizată, puterea sa militară atât de dramatic slăbită de invazia dezastruoasă din Rusia, iar inamicii săi erau mai puternici ca niciodată, cum a fost posibil ca războiul să continue doisprezece ani după Poltava? O explicație ar fi putut fi aceea că, în timp ce Petru își atinsese scopurile militare încă înainte de Poltava, aliații săi erau mai nerăbdători să obțină provinciile suedeze dorite, decât să pună capăt războiului. Este clar că nimic altceva nu menținea această alianță decât lăcomia. Este clar, de asemenea, că aliații nu se prea înțelegeau și alianța antisuedeză s-a transformat în curând într-o alianță antirusească. Era acesta rezultatul ascensiunii Rusiei ca putere dominantă în regiunea baltică? Oare n-ar fi putut rușii face nimic pentru a preveni transformarea invidiei și suspiciunii străinilor față de noua lor putere într-o adevărată ostilitate? Sau ar trebui să spunem că diplomația stângace și nepotrivită a lui Petru a fost cea care l-a izolat?

Ascensiunea Rusiei ca putere în regiunea baltică era evidentă și rapidă. Neacceptând jumătăți de măsură când era vorba de flota lui, Petru a utilizat toate resursele posibile pentru noua sa flotă de la Marea Baltică. Lipsa unei flote comerciale și o porțiune de coastă destul de mică de

apărat nu păreau să explice îndeajuns în fața puterilor străine motivele lui Petru. Existau suspiciuni că el ar vrea să preia întreg comerțul din Marea Baltică. Aceasta ar fi constituit o problemă serioasă deoarece națiuni maritime, ca Anglia, depindeau de gudronul și de lemnul adus din Marea Baltică pentru a-și menține flotele funcționale. Controlul rusesc al acestui comerț era o amenințare imposibil de ignorat de către puterile străine. Dar Petru însuși ignora astfel de probleme și el a construit, capturat sau cumpărat 71 de nave de război pentru Marea Baltică. Aceasta nu înseamnă că el a avut vreodată o flotă de asemenea dimensiuni în serviciul său. Până în 1724, o navă fusese capturată de suedezi, 20 erau distruse, 11 erau prea vechi pentru a mai servi la ceva, 10 se scufundaseră sau eșuaseră, iar alte 12 nu erau potrivite pentru mări agitate sau erau descrise pur și simplu drept „bătrâne și nebune". Un contemporan englez al lui Petru credea că cea mai mare problemă a flotei o constituiau ofițerii ei, dintre care foarte puțini împărtășeau entuziasmul lui Petru pentru mare. Prin urmare, în ciuda ambițiilor navale ale lui Petru, flota „nu a fost implicată niciodată în vreo acțiune care să merite a fi amintită și întotdeauna în proporție de patru la unu când s-a oferit vreo astfel de ocazie".[6] Arma cea mai eficientă a Rusiei în Marea Baltică nu o constituiau, de fapt, navele mari pe care le iubea Petru, ci galerele, mult mai mici și mai ieftine. Petru a folosit mai mult de 200 de galere și bărci mari, care puteau naviga atât de aproape de mal încât navele suedeze nu le puteau urmări și care, începând din 1713, au continuat să lanseze raiduri extrem de dure asupra coastelor suedeze și finlandeze. Împotriva acestor raiduri, suedezii nu prea aveau ce face. Galerele lui Petru au câștigat chiar o victorie semnificativă asupra navelor mari suedeze în bătălia de la Hangö (6 august 1714), când vântul a împins un escadron suedez aflat pe astfel de nave mari prea aproape de țărm și navele au fost covârșite rapid de infanteria rusă, care le aborda de pe galere. Rușii chiar au capturat o navă mare suedeză – o fregată – și nouă nave mai mici, Rusia câștigând astfel prima ei victorie navală. În cele din urmă, navele suedeze au fost îndepărtate din partea nordică a Mării Baltice și îngrijorarea a crescut și mai mult la nivel internațional.

Nu mai conta însă câte pagube aduceau aceste raiduri. Războiul continua. Hotărârea suedezilor a fost întărită atunci când Carol, după cinci ani petrecuți în teritoriu turcesc, și-a organizat o fugă spectaculoasă, străbătând Europa pentru a ajunge în orașul dominat de suedezi Stralsund,

în nordul Germaniei (10 noiembrie 1714). El a hotărât să rămână aici și a rezistat unui asediu al trupelor saxone, daneze și prusace până în decembrie 1715. S-a întors apoi în Suedia, la fel de hotărât ca întotdeauna să continue lupta. Într-adevăr, în februarie 1716, el și-a condus armata în Norvegia. Cum avea Petru să pună, deci, capăt războiului cu ajutorul unei coaliții șubrede? O invazie în Suedia era soluția evidentă. Aceasta era însă o întreprindere serioasă și avea nevoie de aliați de încredere. Dar puterea maritimă tot mai mare a lui Petru și apetitul său aparent insațiabil pentru noi teritorii îi îndepărtau deja pe aliații săi. De ce totuși, în astfel de condiții, a hotărât el să intervină în problemele interne ale germanilor? Considera el necesar să întărească poziția Rusiei în Europa centrală sau era tentația de a-și exercita noul statut internațional mult prea mare pentru a-i rezista? El i-a alarmat, evident, pe partenerii săi în aprilie 1716 când și-a căsătorit nepoata, pe Ecaterina, cu ducele de Mecklenburg (oraș apărat de o garnizoană rusă).

Petru părea să încerce să-și extindă dominația în nordul Germaniei, lucru pe care Hanovra și Prusia nu l-ar fi tolerat niciodată. El a provocat, de asemenea, o mare criză în coaliția antisuedeză în septembrie 1716, când, după luni de pregătire a coaliției în vederea invadării Suediei, a anulat unilateral operațiunea cu patru zile înainte ca ea să înceapă. Trebuie oare să credem explicațiile sale – că era prea târziu în anul acela pentru a începe o astfel de invazie și că suedezii vor folosi tactica lui de a distruge totul înaintea invadatorilor, lăsându-i fără provizii și riscând un adevărat dezastru? Sau ar trebui să bănuim că nu avea încredere în partenerii săi, care ar fi putut să nu-i sprijine armatele, o dată acestea implicate în luptă? Oricare i-ar fi fost motivele, decizia lui a lăsat 29 000 de soldați ruși în Danemarca și se bănuia că el plănuise încă de la început să-i aducă acolo cu pretextul invaziei pentru a-i folosi, de fapt, în ocuparea și conducerea nordului Germaniei. Bernstorff, primul ministru al Hanovrei, era atât de alarmat încât a încercat să-l prindă pe țar și să-l țină ostatic până când trupele rusești se întorceau acasă.

Poate că tocmai datorită faptului că observase tensiunile dintre Rusia și partenerii săi și se gândise că Rusia avea urgent nevoie de protecția unei alianțe internaționale, Petru a vizitat Franța în primăvara lui 1717. Propunerea lui era ca Rusia să înlocuiască Suedia ca aliat al Franței în est. Totuși, el nu ținea cont de faptul că Franța încerca să-și revină după un război distructiv și că regentul ei, ducele de Orléans ducea o politică

de prietenie cu Marea Britanie. O astfel de alianță i-ar fi înfuriat pe britanici și nu i-ar fi lăsat Franței prea multe șanse. Încă o dată, Petru a fost dezamăgit. În ciuda eforturilor sale sau, poate, din cauza lor, Rusia devenea periculos de izolată. Aceasta i-a dat șansa lui Carol și noului său ministru, von Goertz, să rupă coaliția îndreptată împotriva Suediei. Von Goertz a început să negocieze separat cu membrii coaliției, tentându-i să înceapă împreună cu Suedia un atac împotriva partenerilor lor. În 1718, el i-a oferit Rusiei pacea, în schimbul căreia Rusia trebuia să retrocedeze niște teritorii și să îl însoțească într-un atac împotriva Hanovrei. Aceștia erau termeni pe care Petru îi lua, evident, în considerație. Dar izolarea Rusiei oferea mult mai multe șanse Suediei de a-și recâștiga poziția. În plus, Carol nu ar fi fost niciodată de acord cu pretenții teritoriale mai mici, pe care Petru le-ar fi acceptat. Hanovra demonstra, de asemenea, mult mai mult interes în participarea la o alianță antirusească cu Suedia.

Nimic nu s-a finalizat, însă, și Carol a fost ucis în timpul unei campanii în Norvegia (11 decembrie 1718). Sora lui, Ulrika Eleonora, a preluat tronul (ea s-a despărțit curând după aceea de soțul ei, Frederik) și l-a executat pe nepopularul von Goertz. Dar von Goertz câștigase totuși o victorie diplomatică: izolase Rusia și îl convinsese pe electorul de Hanovra (acum și rege britanic) să se alăture Suediei pentru a limita evoluția Rusiei. În iulie 1719, o flotă britanică a intrat în Marea Baltică cu ordine de a forța Rusia să încheie pacea în termeni favorabili Hanovrei. Dar cât de vulnerabilă era Rusia în fața presiunilor diplomatice și navelor britanice? Petru nu avea nici o flotă comercială pe care britanicii să o poată amenința, iar flota sa nu a încercat să o provoace pe cea britanică. Cum aveau, deci, britanicii să-i impună țarului termenii doriți de ei? Doar un atac major asupra coastei rusești sau o amenințare la adresa orașului Sankt Petersburg l-ar fi putut influența pe Petru. Dar acestea presupuneau o intervenție militară puternică. Petru lăsa comerțul cu Marea Britanie să continue nestingherit, iar britanicii nu prea erau interesați în ambițiile hanoveriene ale regelui lor. Așa cum nu era capabilă să atace Rusia, flota britanică a înțeles că nici nu putea proteja Suedia. Galerele ușoare rusești continuau să devasteze coasta suedeză, operând prea aproape de țărm pentru ca navele mari britanice să le poată opri.

Coaliția antirusească era astfel împiedicată să funcționeze și cu ea erau împiedicate să se materializeze și ultimele speranțe ale Suediei de a salva o parte din imperiul ei. La 10 septembrie 1721, Frederik a acceptat

pierderea războiului și a fost semnat tratatul de la Nystadt. Acesta îi dădea Rusiei drepturi asupra Livoniei, Estoniei, Ingriei și Kareliei pînă la Vîborg. În schimb, Suedia primea foarte puțin: recupera Finlanda și se întorceau prizonierii suedezi, i se plăteau 2 milioane de taleri, avea dreptul de a cumpăra grâu din Livonia fără taxe și i se promitea că Rusia nu va interveni în problemele sale interne.

5 Războiul cu Persia

PROBLEMA CHEIE După două decenii epuizante de război, de ce s-a aventurat Petru imediat într-o nouă aventură?

Rusia a sărbătorit sfârșitul a 21 de ani de război cu un mare sentiment de ușurare. Așa cum vom vedea, războiul îl făcuse pe Petru să impună poveri teribile poporului său, care a fost în mai multe situații gata de revoltă. Mai mult de 300 000 de oameni au fost recrutați, dintre care o treime au murit, probabil, au rămas invalizi sau au dezertat. Nu se știe câți civili au murit din cauza tacticii sale de a distruge totul în calea inamicului și a rechizițiilor, dar numărul lor a fost, probabil, destul de mare. Taxele se ridicaseră de la 1,5 milioane de ruble, în 1680, la 8,7 milioane de ruble, în 1724. Aproape totul se cheltuia pentru război. Așa cum vom vedea, de asemenea (p. 85), funcționarii oficiali își însușeau o mare parte din veniturile statului și, astfel, costurile războiului trebuie să fi fost cu adevărat teribile pentru poporul rus. Rusia avea nevoie disperată de o perioadă de pace și refacere. De ce atunci, în timp ce încă se mai sărbătorea încheierea războiului, Petru se pregătea pentru un nou război? Apăruseră șanse ce nu puteau fi ignorate? Sau Petru, după ce acordase atât timp, efort și resurse puterii sale militare, nu voia să o lase nefolosită? Dedicase oare războiului o parte atât de mare din viața sa încât acesta părea pentru el o stare naturală de lucruri? Chiar înainte de sfârșitul marelui război nordic, atenția sa fusese atrasă în alte direcții. În 1716, auzind despre aurul din Asia centrală, el a trimis o expediție în hanatele Hiva și Buhara. Din nefericire, această expediție a fost masacrată din cauza incompetenței conducătorului ei. În 1719, el a trimis un ambasador să negocieze o dezvoltare a comerțului cu chinezii, dar abordarea sa nu a avut succes. El a avut mai mare succes în nord-est, anexând Peninsula

Kamceatka (vezi harta de la începutul cărții, p.X), iar în 1724, el i-a ordonat lui Bering să înceapă prima sa expediție pentru a descoperi dacă Rusia și America erau separate de mare. El a arătat un mare interes și în stabilirea de legături comerciale cu India și a trimis acolo o expediție navală, care nu a plecat, însă, niciodată din Marea Baltică din cauza navelor slab echipate și a lipsei de entuziasm a căpitanilor.

Pe scurt, Petru nu a avut rezultate imediate la inițiativele sale, cu excepția celor din regiunea baltică. Visa el oare să cucerească teritorii și mai importante decât cele ocupate deja de predecesorii săi – mai ales de Ivan al IV-lea, care cucerise hanatele Astrahan și Kazan? El se gândea, desigur, la marile bogății pe care le-ar fi putut câștiga Rusia dacă ar fi putut devia drumul mătăsii prin Sankt Petersburg, îndepărtîndu-l de traiectoria sa tradițională, prin Mediterana. Poate că acest lucru explică incapacitatea sa de a rezista tentației de a profita de scăderea puterii dinastiei persane safavide. De asemenea, vulnerabilitatea dinastiei putea genera o intervenție din partea inamicului tradițional al Persiei: Imperiul otoman. O extindere a puterii turcești pe o bucată și mai mare a frontierei sudice rusești nu era o amenințare care să fie ușor trecută cu vederea.

Oricare ar fi fost motivele lui Petru, uciderea negustorilor ruși în Persia de către tâlhari i-a oferit motivul pentru a interveni. A pretins că acționează pentru a proteja comerțul rus și a-l ajuta pe șah să reinstaureze ordinea. În realitate, dorea să obțină provinciile caucaziene ale Persiei. În iulie 1722, 61 000 de soldați din trupele regulate și neregulate precum și de marinari au pornit din Astrahan (vezi harta de la p.74). Era o forță foarte mare dacă ținem cont de vulnerabilitatea adversarului. Dar, după experiențele sale din campania de pe Prut, Petru a refuzat să apeleze la ajutorul creștinilor din zonă sau să depindă de ajutorul lor. El intenționa să cucerească orașul strategic și comercial Derbent și să continue spre sud, spre Baku, unde să stabilească o bază militară și comercială rusă la gura râului Kura. Numai după aceea avea să încheie un tratat cu creștinii georgieni și armeni.

Aparent, campania a avut succes. Baku a fost cucerit în iulie 1723. Curând după aceea, rușii au obținut trei provincii persane de pe coasta Mării Caspice. Dar temperaturile erau extrem de înalte. Trupele sufereau cumplit din cauza climei și mult mai mulți au pierit din cauza căldurii decât din cauza luptelor. Din punct de vedere financiar, costurile au fost de asemenea foarte mari: cel puțin un milion de ruble. În plus, Petru a

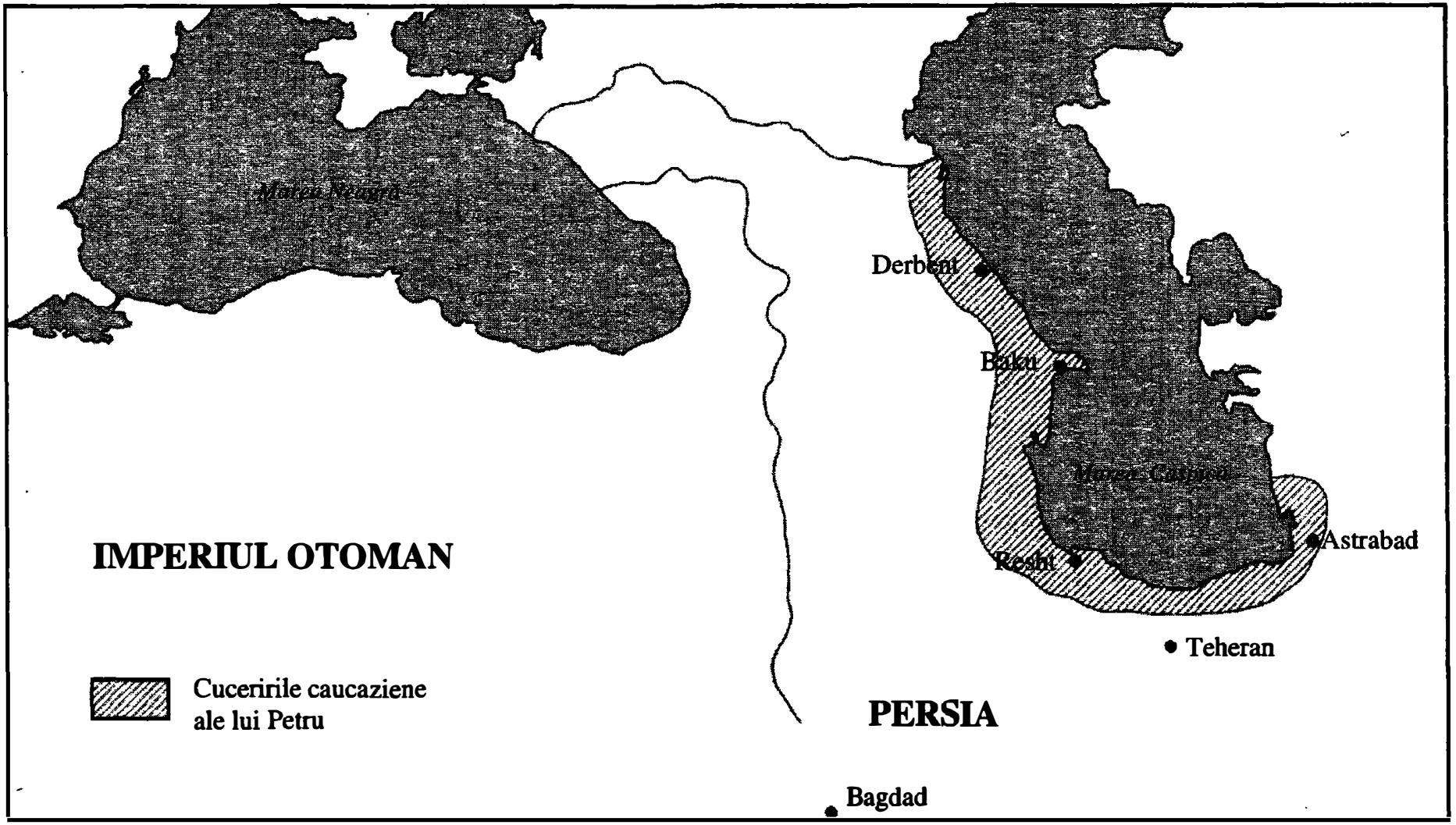

Cuceririle caucaziene ale lui Petru

trecut complet cu vederea faptul că turcii nu le vor permite rușilor să acționeze liber în Caucaz mai mult decât le vor permite rușii acestora să acționeze liber acolo. De exemplu, turcii nu aveau să le permită niciodată rușilor să cucerească teritorii pe coasta Mării Negre. Ei amenințau cu războiul dacă rușii intrau în Georgia sau Armenia. Dar în loc să lupte pentru teritoriu, cele două puteri l-au împărțit. Dacă Petru visa să înainteze prin Persia și Afghanistan spre India, visul lui nu s-a realizat. Tot ce a câștigat era o fâșie de pământ de-a lungul coastei Mării Caspice.

În 1723, Anna a abandonat provinciile caucaziene deoarece ocupația acestora devenise mult prea scumpă. Dar, sub Ecaterina cea Mare, rușii s-au întors, de data aceasta pentru a rămâne. Ar trebui considerată deci ultima campanie a lui Petru o nebunie extrem de costisitoare sau semnul unei extraordinare clarviziuni în ce privește interesele Rusiei? Era poate o campanie începută înainte de vreme? Pentru a răspunde la această întrebare, ar trebui poate să luăm în considerație efectele de lungă durată ale politicii lui Petru în sud, sugerate de Alexandre Bennigsen: „turcii au înțeles că numai o puternică coeziune religioasă, bazată pe disciplina de fier a sufismului, ar putea în viitor opri avansarea rușilor".[7] Pe scurt, eșecul lui Petru în cucerirea rapidă de noi teritorii le-a dat turcilor timpul necesar desfășurării unei ramuri militante și mistice a Islamului în Caucaz. Acest lucru avea să le producă rușilor probleme enorme când au cucerit, în cele din urmă, zona respectivă, probleme care – mai ales în Cecenia – au rămas încă nerezolvate de conducătorii ruși.

Concluzie

PROBLEMĂ CHEIE Ce a obținut Rusia din toate războaiele lui Petru?

Campania din Persia a fost ultima în care a luptat Petru. El s-a întors la Sankt Petersburg oferind țării primul an întreg de pace de la regența Sofiei, înainte de moartea sa, în 1725. Cum putem, deci, evalua politica sa externă? Țarul Alexei cucerise mai multe teritorii, care erau și mai valoroase, de la Polonia, cu mai puține eforturi din partea Rusiei. Dar semnificația cuceririlor lui Petru nu se află în valoarea terenurilor obținute, ci în valoarea strategică a ieșirii la Marea Baltică. De asemenea, doi

vechi inamici ai Rusiei – o Polonie deja slăbită și o Suedie încă puternică – încetaseră să mai constituie amenințări serioase pentru Rusia. În plus, sub domnia lui Petru, Rusia devenise o putere de care Europa trebuia să țină cont – un factor ce nu mai putea fi ignorat de oamenii de stat europeni. Dar cu ce preț? Ar trebui să studiem mai târziu rezistența față de conducerea lui Petru (vezi p. 123) și poverile și rechizițiile teribile precum și revolta generală din Rusia în timpul domniei sale. Dar ar trebui să fie clar deja că națiunea rusă în totalitatea ei, alături de aliații săi semnificativi, a fost nevoită să facă un efort extraordinar pentru a învinge Suedia – o putere cu resurse și populație evident limitate. În plus, încerca Petru să satisfacă vechile necesități ale Rusiei prin războaiele sale, în care voia să obțină ieșirea la mare, sau încerca doar să-și satisfacă propriile ambiții? Ne putem, de asemenea, întreba dacă el n-ar fi putut pune capăt mai devreme războiului. Sau încăpățânarea lui Carol al XII-lea a făcut acest lucru imposibil? Câte din resursele Rusiei au fost irosite sau greșit orientate în urmărirea unor țeluri imposibile în campania de pe Prut sau în Persia? Nu există un răspuns simplu la aceste întrebări. Succesul sau eșecul în politica externă, ca și în orice altceva, depind de perspectiva observatorului. Astfel de probleme depind și de evaluarea de către noi a motivelor lui Petru. Avea el niște țeluri clare, dincolo de visul de a transforma Rusia într-o mare putere? Sunt întrebări pe care noi, ca istorici, trebuie să ni le punem.

Note

[1] Cyprian A.G. Bridge (ed.), *History of the Russian Fleet during the Reign of Peter the Great by a Contemporary Englishman* (Navy Records Society, 1899), p. 12.

[2] Bridge, *History of the Russian Fleet*, p. 11.

[3] Friedrich Christian Weber, *The Present State of Russia*, vol. II (1722/23) (Frank Class, 1968), p. 297.

[4] Alex de Jonge, *Fire and Water: A Life of Peter the Great* (Collins, 1979), p. 174.

[5] Robert K. Massie, *Peter the Great: His Life and World* (Gollancz, 1981), p. 564.

[6] Bridge, *History of the Russian Fleet*, p. 116.

[7] Alexandre Bennigsen, „Peter the Great, the Ottoman Empire and the Caucasus", *Canadian-American Slavic Studies*, vol. 8, no. 2, 1974, p. 317.

Îndrumări pentru studiu – capitolul 4

Schemă rezumat

Rezultatele victoriei

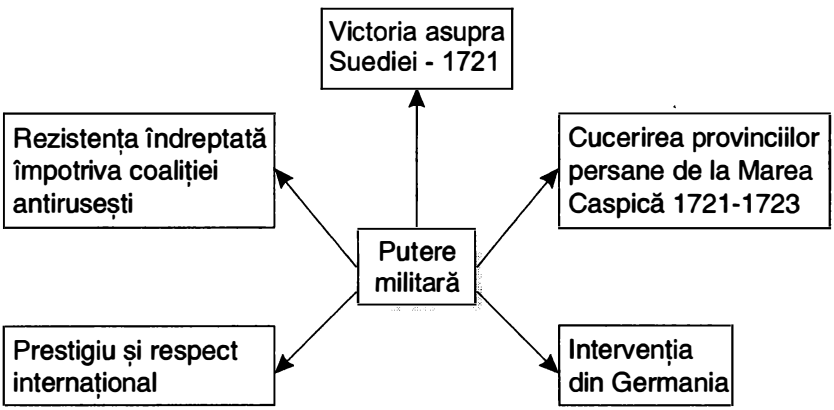
Victoria asupra Suediei - 1721
Rezistența îndreptată împotriva coaliției antirusești
Cucerirea provinciilor persane de la Marea Caspică 1721-1723
Putere militară
Prestigiu și respect internațional
Intervenția din Germania

Să răspundem la întrebări structurate și la întrebări-eseu referitoare la capitolul 4

Întrebările structurate referitoare la politica externă a lui Petru se pot referi la evenimente specifice sau pot avea o arie mai largă.

1. a) De ce și-a întârziat Carol al XII-lea atacul asupra Rusiei până în 1708?
   b) Care au fost principalele cauze ale înfrângerii suedezilor în bătălia de la Poltava?
   c) Cât de bine și-a exploatat Petru victoria în relațiile sale cu alte națiuni?
2. a) În ce fel a devenit Rusia o putere militară mult mai mare în timpul marelui război nordic?
   b) Ce a câștigat Rusia de pe urma victoriei sale?

La întrebarea 1) cele trei secțiuni sînt foarte specifice. În secțiunea a) vi se cere să descrieți factorii care l-au întârziat pe Carol al XII-lea în Polonia. Amintiți-vă de semnificația evenimentelor din vest. Puteți lua în considerație și opiniile referitoare la ruși precum și încrederea pe care

o avea în el însuși. Secțiunea b) vă cere un scurt rezumat al factorilor celor mai importanți. Este o sarcină simplă, dar poate să conțină capcane reale. Vi se cere să descrieți principalii factori, nu să puneți pe hârtie tot ce vă amintiți. Trebuie să-i demonstrați examinatorului nu numai că știți acești factori, dar și că puteți face diferența între evenimente de primă importanță și evenimente de importanță secundară. Secțiunea c) presupune o abordare mai analitică deoarece trebuie să evaluați importanța relativă a avantajelor pe care le-a câștigat Petru (conducerea unei noi coaliții, etc.) în contextul eșecurilor sale (suspiciunea creată de noua sa putere, faptul că nu putea să pună capăt războiului, etc.).

La întrebarea 2) trebuie să demonstrați o cunoaștere mai largă a perioadei. Din nou, amintiți-vă că modul în care discutați totul trebuie să fie relevant și să dovedească putere de discriminare. Amintiți-vă când vă referiți la secțiunea b) că nu vi se cere pur și simplu să descrieți termenii tratatului de la Nystadt, deși trebuie să demonstrați că îi cunoașteți; trebuie să discutați și semnificația lor. A câștigat Rusia ceva mai mult decât teritoriu. Dacă da, ce anume? A reușit Petru să transforme Rusia într-o mare putere?

Întrebări ușoare despre politica externă a lui Petru se referă uneori la Rusia în raport cu Occidentul și alteori la întreaga carieră a lui Petru:

1. **Cât de mare a fost succesul lui Petru în încercarea sa de a introduce Rusia în sistemul internațional european?**
2. **„În politica externă, el a avut mai mult succes ca militar, decât ca diplomat." În ce măsură sunteți de acord cu acest verdict referitor la Petru cel Mare?**

Un eseu acceptabil ar trebui să aibă o introducere, un cuprins și o concluzie. În paragraful introductiv ar trebui să explicați sensul întrebării, să ridicați problemele la care trebuie să se refere răspunsul, fiecare meritând discutată măcar într-un paragraf; ar trebui, de asemenea, să vă prezentați pe scurt argumentul. Un răspuns bun va enumera un număr de argumente din lecturile dumneavoastră, punctele forte și punctele slabe fiind discutate în cuprinsul eseului. Străduiți-vă cât mai mult să redactați bine această introducere. Dacă este bine scrisă, vă va deschide direcția corectă de lucru, vă va permite să vă angajați în problema care trebuie discutată, să evitați amănuntele irelevante și, mai mult decât orice, să evitați marea greșeală de a povesti în loc să analizați. Examinatorii

dumneavoastră vor căuta un argument echilibrat și susținut în răspunsul dumneavoastră, căci altfel veți pierde puncte.

Întrebarea 1) se referă, evident, la relațiile dintre Rusia și Occident. Relațiile lui Petru cu tătarii din Crimeea sau cu Persia nu trebuie discutate, deci, aici, decât dacă puteți demonstra că au o relevanță directă. La fel de evident, marele război nordic și ascensiunea puterii militare ruse sunt principalele teme ale acestei discuții. Dar ce altceva ar trebui inclus? Ar trebui să studiați Marea Ambasadă doar pentru că se referea la Petru și la Occident? Trebuie să faceți o listă a factorilor care merită discutați, cum ar fi puterea navală a lui Petru în Marea Baltică, diplomația lui probabil stângace, etc. Care ar fi argumentul dumneavoastră central? Făcea parte Rusia din sistemul internațional european la moartea lui Petru sau se afla încă la periferia Europei, constituind o problemă doar pentru vecinii săi direcți?

În întrebarea 2) vă referiți la întreaga carieră a lui Petru. Amintiți-vă că vi se cere să evaluați importanța relativă a două elemente din politica sa externă: diplomația și războiul. Gândiți-vă unde a avut Petru succes în război și unde a avut eșecuri. De asemenea, gândiți-vă unde a avut succese și unde eșecuri în diplomație. Puteți găsi circumstanțe în care Petru și-a atins scopurile fără a fi nevoit să recurgă la forță sau veți susține că doar victoriile militare au făcut diplomația sa interesantă pentru lumea exterioară? Țineți minte că nu este necesar să vă concentrați aici numai asupra Occidentului, dar acesta va reprezenta cea mai mare parte a eseului dumneavoastră.

5 Transformarea administrației publice

OBIECTIVE DE ATINS

Acest capitol va discuta reformele majore instituite de Petru în aparatul de stat. Problema principală care trebuie luată în considerație este radicalitatea acestor reforme: a fost într-adevăr introdus un sistem administrativ mai modern, eficient și centralizat? Era Petru un monarh absolutist? Erau acestea doar schimbări superficiale, lăsând neschimbat în esența lui un sistem teribil de corupt și de haotic?

DATE IMPORTANTE

1699 Instituirea *Ratușei*
1708 Înființarea gubernIilor
1711 Crearea Senatului
1718 Crearea Colegiilor
1721 Înființarea Sfântului Sinod

Domnia lui Petru a fost dominată de războaiele pe care acesta le-a dus. Ele au influențat și politica sa internă. Petru a împovărat Rusia cu taxe ca nimeni altul în dorința sa de obține victorii militare. El a descoperit curând că sistemul administrației de stat rusești nu era potrivit pentru a face față cerințelor pe care le impunea el. Sarcina sa urgentă era deci aceea de a-și eficientiza administrația – adică de a fi mai eficient în obținerea de bani și servicii de la poporul său. Dar trebuie să ne întrebăm dacă acest proces a avut, într-adevăr, un impact profund asupra modului în care era condusă Rusia.

1 Sankt Petersburg

PROBLEMA CHEIE De ce a făcut Petru eforturi atât de mari pentru a construi un nou oraș într-un loc care nu fusese niciodată considerat potrivit pentru aceasta?

Cea mai evidentă inovație a lui Petru pentru administrația publică rusă era să-i ofere națiunii o nouă capitală. Ajungând la gurile râului Neva, în mai 1703, el a hotărât să nu aștepte până când va cuceri un port la mare de la Suedia, pe care era posibil să nu-l poată apăra după cucerire, ci să pună bazele unui nou port la Marea Baltică. Locul respectiv nu era deloc potrivit pentru o așezare. Nu fusese niciodată luat în considerație în vederea unei posibile amplasări a unui port de către cei care navigaseră în Marea Baltică. Era o zonă mlăștinoasă, largă, netedă și pustie. Dinspre sud-vest băteau vânturi puternice peste insulele pe care alesese Petru să-și construiască orașul. Era și un loc deosebit de rece, iar Neva era blocată de ghețuri aproape jumătate de an. (Neva însemna, de fapt, în limba finlandeză, mlaștină.) Însă Petru se hotărâse deja și nu a mai renunțat la ideea unui nou oraș (numit după numele patronului său, Sf. Petru), chiar dacă a cucerit ulterior porturi deja existente ca Narva și Reval de la suedezi. El a acordat acestui nou oraș atenția și i-a alocat resursele pe care numai planurile sale militare o mai primiseră. La 16 mai 1703, au început să se așeze fundațiile. Pentru nefericiții țărani recrutați în vederea respectivelor lucrări, condițiile de lucru erau îngrozitoare. Nu existau provizii adecvate pentru forța de muncă. Munca teribil de grea și scorbutul, dizenteria sau malaria au ucis probabil aproximativ 25 000 de oameni sau chiar mai mulți.

Petru a fost încântat când, în noiembrie 1703, a acostat prima navă în port și l-a răsplătit cu generozitate pe căpitanul olandez al acesteia. Taxele sale reprezentau mai puțin de jumătate din cele suedeze. El a făcut, de asemenea, eforturi să mute rutele comerciale din Arhanghelsk, care fusese anterior singurul punct de contact al Rusiei cu Occidentul, consecințele fiind dramatice pentru acest port. Dar el dorea mai mult decât un port bun; dorea un oraș mare, care să rivalizeze cu cele pe care le văzuse în Occident. L-a angajat, prin urmare, pe arhitectul Domenico Trezzini, care i-a creat orașului acel stil baroc nordic, ostentativ și plin de ornament (vezi p.82). Pentru a forța Rusia să-i ofere materialele și meșteșugarii de care avea nevoie, Petru a interzis orice alte clădiri de piatră în tot restul Rusiei. El și-a populat de asemenea cu forța noul oraș. Chiar familiei sale i-a ordonat să vină să locuiască aici. Nobililor, negustorilor și meșteșugarilor li se cerea să se mute aici și să-și construiască fiecare câte o casă pe propria cheltuială. Nu li se dădea nici o șansă de a alege locul sau modelul noii clădiri. Petru dorea un oraș ordonat, cu un plan bine stabilit, și toate acestea erau decise deja pentru noii locuitori. Insulele

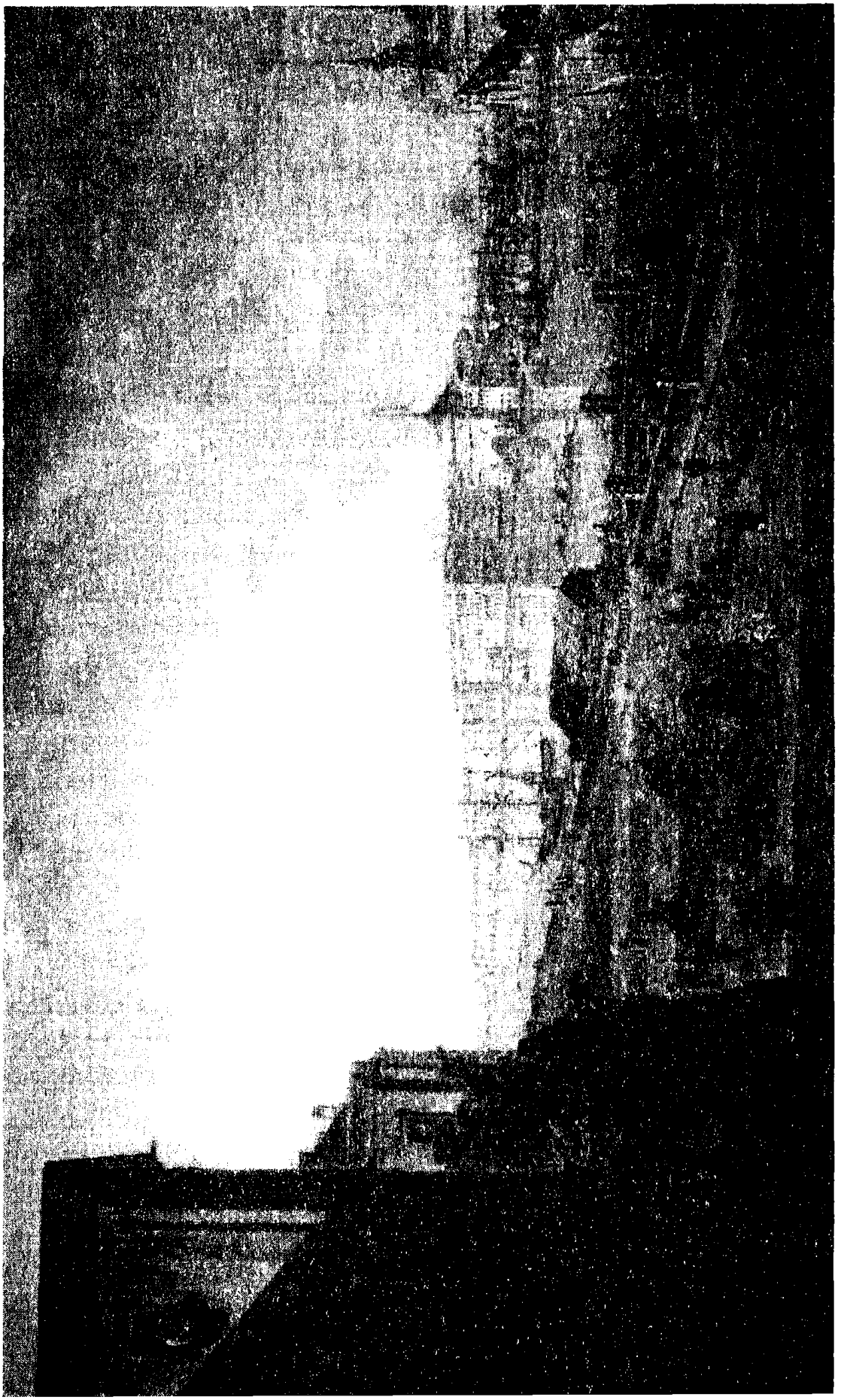

Sankt Petresburg, Amiralitatea

joase erau adeseori inundate. Câmpiile pustii nu puteau furniza hrană orașului, iar prețul alimentelor și al altor articole de bază era exorbitant.

Supranumit Babilonul Zăpezilor și Veneția Nordului, orașul Sankt Petersburg era la început o localitate rece, umedă și deprimantă. Iarna, nu erau decât trei-patru ore de lumină. Hotărât să-i transforme pe ruși într-o națiune maritimă, Petru ordonase ca locuitorii orașului să folosească bărci cu pânze, nu cu vâsle, când voiau să treacă de pe o insulă pe alta. Dar chiar și așa, nimeni nu iubea marea la fel de mult ca el. Nu este de mirare că mulți doreau să se întoarcă la confortul oferit de Moscova. John Perry arăta cum:

printre alte cazuri, unul dintre principalele care nemulțumește astăzi nobilimea este acela că țarul îi obligă, împotriva voinței lor, să locuiască la Sankt Petersburg, cu soții și familii, unde sunt obligați să-și construiască noi case și unde toate tipurile de provizii devin de trei sau chiar patru ori mai importante decât la Moscova din cauză că Sankt Petersburg este un oraș foarte scump, terenurile agricole din jurul său producând cantități foarte reduse de alimente, fiind mai mult păduri și mlaștini ... În timp ce la Moscova, toți nobilii și oamenii distinși au case mari în oraș, dar și conace la țară, unde se găsesc iazuri cu pește, grădini, cu toate soiurile de fructe ... dar Sankt Petersburg ... este prea rece pentru a produce astfel de lucruri. În plus, Moscova este locul lor natal, de care rușii sunt foarte legați, unde își au toți prietenii și cunoștințele în jurul lor; satele sunt aproape și proviziile sunt aduse cu ușurință și foarte ieftin.[1]

Totuși, în 1725, orașul avea deja 40 000 de locuitori, iar în 1712 devenise capitala Rusiei. Nu exista nici un decret în acest sens, dar administrația s-a mutat treptat acolo. Pentru majoritatea celor forțați să se mute la Sankt Petersburg, acesta reprezenta un loc de exil scump, rece și trist. Pentru Petru era „Edenul și Paradisul" său, chiar și atunci când propria sa casă a fost inundată până la genunchi și chiar mai sus. Poate că, așa cum sugerează Lindsay Hughes, el era perfect conștient de defectele orașului și folosea termenii ironic. Dar este clar că era gata să aloce orice fel de resurse pentru a-și organiza noul oraș și că puține lucruri rămâneseră în Rusia pe care nu le-ar fi sacrificat înainte de a sacrifica Sankt Petersburg. Acesta reprezenta cu adevărat „fereastra spre Occident" a Rusiei. Se orienta însă Rusia și în alte moduri spre Occident? Era capitala

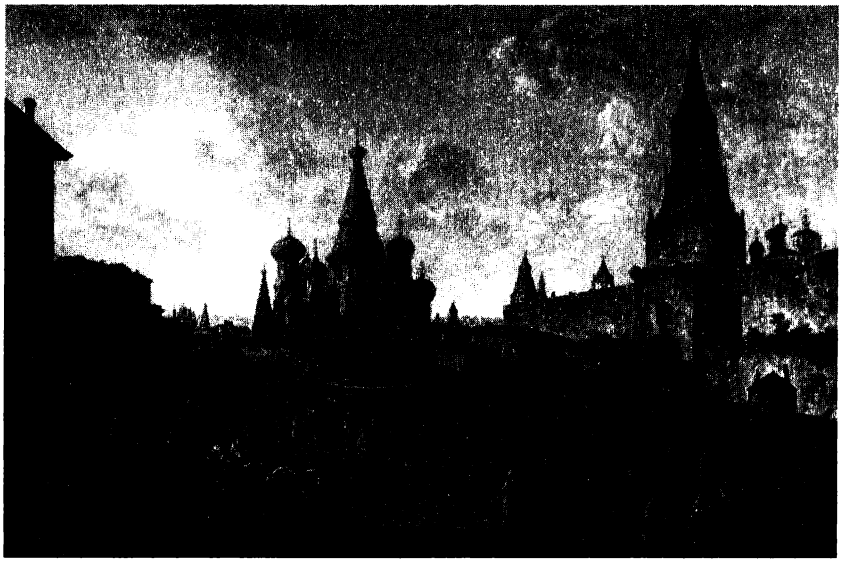

Piața Roșie, Moscova, 1801

cea nouă a lui Petru un simbol pentru transformarea Rusiei sau numai elementul cel mai clar al unei schimbări superficiale?

Reformele administrației centrale

PROBLEMA CHEIE Care era țelul principal al lui Petru referitor la reformele administrației centrale?

Una dintre principalele dovezi în sprijinul afirmării importanței lui Petru este considerată transformarea sistemului administrației centrale în Rusia – faptul că el a înființat noi instituții care nu erau doar mai moderne și mai eficiente, dar reprezentau și o serioasă centralizare a administrației rusești. Rusia devenea astfel un stat mai degrabă absolutist. Dar au dus aceste reforme la o transformare fundamentală a statului sau erau ele doar schimbări superficiale ale unui sistem iremediabil corupt și ineficient?

Sistemul administrativ moștenit de Petru era în esență medieval. Se baza pe *prikazî* (departamente administrative sau cancelarii) care evoluaseră într-o manieră extrem de neorganizată și de confuză. Unele *prikazî* aveau funcția de a se ocupa de problemele imediate, după care erau desființate. Altele aveau funcții administrative specifice – *Pomestni prikaz*, de exemplu, se ocupa de terenurile și de țăranii aflați în proprietatea nobililor. Altele exercitau numeroase funcții administrative în anumite teritorii, cum ar fi *Sibirskii prikaz*, care administra Siberia. Nu exista, totuși, o diferențiere clară a îndatoririlor. Mai ales în domeniul strângerii fondurilor și administrării justiției, responsabilitățile se suprapuneau adeseori. Țarii anteriori creaseră și mai multă confuzie, stabilind noi sarcini în mod aleatoriu pentru unele *prikazî* deja existente. Aleksei a înființat *Tainîi* (secret) *prikaz* pentru a-i ghida pe șoimari inițial, dar acesta a devenit responsabil ulterior de corespondența diplomatică a țarului, de industria pescuitului, a sării și de afacerile uneia dintre mănăstirile sale preferate. În vremea lui Petru, era deja imposibil să afli ce *prikaz* se ocupa de o activitate sau alta. Lucrul și mai important pentru Petru era acela că activitatea de colectare a fondurilor se făcea prin intermediul atâtor *prikazî* și țarul nu-și putea da seama câți bani primea statul și cu atât mai puțin cât ar fi trebuit să primească sau cum erau aceștia cheltuiți. Într-o astfel de situație, ineficiența și corupția erau pur și simplu ceva obișnuit. Chiar dacă venalitatea nu era deloc rară în Europa acelor vremuri, vizitatorii străini erau adeseori uimiți de corupția la scară largă întâlnită în Rusia. Este posibil ca mai mult de jumătate din veniturile Rusiei să fi fost furate de funcționarii care se ocupau cu colectarea lor.

Inițial, Petru nu s-a arătat prea interesat de acest haos administrativ și nici nu părea să înțeleagă cât de urgentă era nevoia de reformă a sistemului, dacă se dorea ca Rusia să-și poată mobiliza resursele în aceeași măsură ca puterile occidentale. Totuși, în 1699, Petru a înțeles că, în cazul în care voia să meargă la război împotriva Suediei, avea nevoie de un sistem mai eficient de a strânge fondurile. El a înființat atunci *Ratușa* sau *Burmistrskaia palata* (camera reprezentanților aleși ai meșteșugarilor și negustorilor). Aceasta era un fel de birou central care controla fondurile colectate de *burmisters* (orășeni), ales de negustorii mai bogați, care răspundeau de colectarea taxelor, tot mai importante, de la producătorii și negustorii ruși. *Ratușa* a preluat controlul veniturilor colectate în 13 *prikazî* și a ajuns să primească toate taxele plătite de orașe. *Ratușa* a

devenit cu timpul un fel de trezorerie centrală. Ea a presupus și reforme ale guvernelor locale, pe care le vom studia mai târziu (vezi p.91). Aceasta nu însemna, totuși, o ruptură completă cu trecutul. Petru a înființat și *prikazî* noi, cu noi funcții administrative referitoare la armată. *Admiralteiskii prikaz*, de exemplu, răspundea de șantierele navale și de construcția navelor.

Viteza cu care Rusia și-a revenit după dezastrul de la Narva ar putea sugera că acest nou sistem nu era lipsit de merite. Dar el nu reușea încă să asigure fondurile pe care le pretindea Petru. În disperarea sa de a găsi cât mai mulți bani, el s-a orientat tot mai insistent către *pribîlșciki* (cei care obțineau profit), funcționari a căror îndatorire era doar aceea de a inventa noi taxe. Într-adevăr, au fost introduse numeroase taxe noi, printre care și cele pe bărbi și mustăți, pălării și cizme, nașteri și înmormântări, nuci și pepeni, lemn de foc și apă de băut. Au fost introduse, de asemenea, noi monopoluri de stat pentru o mare gamă de bunuri, printre care rubarba și alcoolul, creta și gudronul, piesele de șah și sicriele. Și totuși Petru nu reușea să strângă banii de care avea nevoie. În 1708, când invazia suedeză era iminentă, incapacitatea guvernului rus de a oferi cantitatea de bani și recruți de care avea nevoie Petru l-au făcut pe acesta să descentralizeze administrația și să dividă Rusia în opt gubernii, fiecare având propria ei administrație, pe care le vom studia mai târziu (vezi p.92). Pentru moment, este suficient să spunem că Petru a greșit presupunând că unitățile administrative mai mici, furnizând bani și recruți direct armatei, se vor dovedi mai eficiente decât sistemul administrativ haotic moscovit.

3 Senatul

PROBLEMA CHEIE De ce nu a reușit Senatul să se ridice la nivelul așteptărilor lui Petru?

Aceste schimbări constante adânciseră starea de confuzie a administrației centrale rusești. Într-adevăr, o dată cu înființarea guberniilor, multe *prikazî* au rămas fără o funcție reală. Pe scurt, nu mai existau instituții centrale care să coordoneze administrația Rusiei. Cum putea atunci conducerea executivă să-și exercite voința în stat? Existase cândva un organism care avusese acest rol – *Duma boierilor*, consiliul nobililor celor

mai influenți. Dar aceasta își pierduse de mult importanța pe măsură ce țarii din dinastia Romanov nu mai aveau nevoie de sprijinul ei. Petru consultase rareori Duma și nu se bazase pe ea pentru a administra Rusia nici măcar atunci când fusese plecat în Marea Ambasadă. În consecință, a ignorat-o și nu a încercat să-i înlocuiască pe membrii care muriseră sau se retrăseseră. Totuși, absențele sale prelungite din Moscova făceau un astfel de organism de decizie esențial pentru ca administrația Rusiei să funcționeze în condițiile în care li se lăsase atât de multă putere guberniilor.

În februarie 1711, în condițiile unei noi și lungi absențe, datorate campaniei de pe Prut, Petru s-a gândit, în cele din urmă, și la această problemă. Inițial, ca o rezolvare temporară, el a înființat Senatul. Acesta era un organism alcătuit din 9 membri, care, în absența lui Petru, urma să aibă autoritate deplină pentru a acționa în numele lui. Senatul a devenit o instituție permanentă, care se ocupa de mult mai multe, nu doar de simpla administrare a Rusiei când Petru era absent. Senatul era responsabil și cu traducerea instrucțiunilor grăbite și adeseori criptice date de Petru referitor la legislație. A devenit, de asemenea, curtea supremă de justiție a Rusiei. În plus, avea sarcina vitală de a „aduna cât de mulți bani posibil deoarece banii erau esențiali pentru război".[2] Senatul a contribuit mult la contracararea descentralizării inițiale realizate de Petru. De asemenea, Senatul trebuia să îndeplinească multe alte îndatoriri suplimentare stabilite de Petru, de la recrutarea nobililor în armată la supravegherea comerțului. Cel puțin aparent, Senatul era tipul de organism de care avea nevoie Petru pentru a administra Rusia eficient. Dar cât de eficient era el totuși? Era marea autoritate pe care o afișa mai mult decât simplă aparență?

Una din marile probleme ale Senatului era, desigur, numărul mare de îndatoriri. Membrii săi nu erau capabili să facă față nici măcar îndatoririlor pe care le aveau deja, iar Petru continua să-i împovăreze cu altele noi. Putem spune că Petru și-a subminat propria creație încă de la început. În plus, erau puțini oameni în Rusia calificați pentru astfel de responsabilități. Iar senatorii nu erau aleși dintre apropiații și favoriții lui Petru. În fond, ei erau conștienți că nu aveau nici o putere asupra anturajului lui Petru. Acesta și-a exercitat frecvent activitatea folosindu-și proprii acoliți pentru a rezolva problemele urgente. În plus, el a repetat în felul în care a tratat Senatul una din marile greșeli ale domniei sale – incapacitatea de a înțelege că nu se putea aștepta de la funcționarii săi să ia diferite inițiative dacă aceștia puteau fi oricând aspru pedepsiți pentru eventualele greșeli

făcute. Știind că puteau fi biciuiți – sau chiar mai rău – pentru greșelile lor, senatorii erau rareori tentați să ia vreo inițiativă. Și în felul acesta, statutul lor public nu era deloc susținut.

Departe de a fi organismul administrativ pe care Petru și-l dorea, Senatul era alcătuit din funcționari care lucrau mult prea mult și ineficient, care se temeau de responsabilități și evitau să ia decizii de câte ori se putea. Era, de asemenea, marcat de conflicte personale și întâlnirile sale degenerau adeseori în certuri violente. Punctele slabe ale Senatului au devenit curând evidente pentru Petru. În octombrie 1717, el s-a întors din cea de-a doua călătorie în Occident. În timp ce el fusese plecat, „administrația Rusiei funcționase prost. Proasta administrație, geloziile și corupția reușiseră să compromită complet sistemul guvernamental pe care el încercase să-l ridice. Oameni care ar fi trebuit să conducă statul se comportau ca niște copii, acuzându-se unii pe alții de greșeli politice și financiare".[3] Atât de lungă devenise investigarea greșelilor făcute de senatori încât o curte specială, compusă din ofițeri ai regimentului de gardă, a fost numită pentru a rezolva problema. Pe scurt, „situația ajunsese astfel în Rusia încât membri ai venerabilului Senat, șefi ai celor mai importante familii din [Rusia], erau obligați să apară în fața unui locotenent, căruia să-i explice comportamentul lor".[4]

Petru a încercat să mărească eficiența prin numirea unui procurator general al Senatului, responsabil cu menținerea ordinii în cadrul acestei instituții și încurajarea ei în procesul de decizie. Dar acesta, împreună cu criticile curente ale lui Petru, nu au susținut deloc prestigiul instituției. La fel, nu a ajutat nici faptul că doi senatori au fost biciuiți și li s-au ars limbile pentru sustragere de fonduri – pedepsele corporale brutale erau ceva obișnuit în Rusia, dar, în general, numai pentru țărani. Toate acestea nu au rezolvat problema reală a Senatului. Acesta rămăsese un grup de oameni cu mult prea multe sarcini, deloc potriviți pentru responsabilitățile lor. În 1722, se adunase un număr impresionant de probleme nerezolvate (16 000). Petru nu prea avea de ales – trebuia să elibereze Senatul de câteva din funcțiile sale, cum ar fi inițierea de legi, transformându-l într-un organism mult mai limitat decât cel pe care și-l imaginase inițial.

4 Colegiile

PROBLEMA CHEIE Care era intenția lui Petru în legătură cu activitatea colegiilor? A reușit de data aceasta?

Era, evident, nevoie de un organism administrativ mai sistematic și mai rațional construit. Începând cu anul 1715, când riscul înfrângerii mai scăzuse, Petru a început să acorde acestei probleme mult mai multă atenție. El s-a orientat spre sistemul administrației suedeze, care făcea față extrem de bine absenței de ani de zile a lui Carol al XII-lea și menținea încă Suedia pe câmpul de luptă în ciuda înfrângerii de la Poltava. Sistemul suedez, pe care Petru l-a preluat în mare, era un sistem de colegii: exista o diviziune rațională a responsabilităților administrative între un număr mic de colegii (sau ministere). Acestea se aflau sub controlul unui consiliu, condus de un președinte. Deciziile se luau în mod colectiv. Aceasta, după părerea lui Petru, avea să reducă mult riscurile corupției, nepotismului și dominației unui singur funcționar – situația era, probabil, serioasă, dacă ne gândim că primii președinți au fost aleși din anturajul său. Toate problemele aveau să fie discutate pe larg și trebuia să se ajungă la decizii raționale. În 1718, cele 35 de *prikazî* au fost înlocuite cu nouă colegii ale afacerilor externe, justiției, războiului, marinei, colectării de fonduri, cheltuielilor publice, controlului financiar, comerțului, mineritului și manufacturilor. Sistemul de colegii a reprezentat o diviziune mult mai rațională și mai eficientă a responsabilităților administrative, dar existau și aici neajunsuri.

Problemele severe de personal s-au menținut. Neavând alternativă, colegiile au angajat același personal ca vechile *prikazî*. Ca și în Senat, funcționarii oficiali din colegii erau lipsiți de autoritate și se temeau de pedepsele primite pentru greșelile lor. Astfel, au demonstrat aceeași lipsă de inițiativă și de energie, în ciuda a ceea ce Petru și posturile lor le cereau. Era nevoie de un număr de străini care să-i învețe pe președinții ruși și pe membrii colegiilor cum trebuia să funcționeze noul sistem. Într-o perioadă în care toate guvernele europene își extindeau administrația și niște administratori experimentați puteau găsi cu ușurință de lucru în altă parte, aceasta era o problemă serioasă pentru Rusia. Chiar și printre miile de prizonieri suedezi din Rusia, numai zece (dintre care șapte veneau din provinciile baltice) doreau să lucreze pentru ruși. Probabil că sistemul

total străin era și mai dificil pentru ruși, care pur și simplu nu puteau înțelege terminologia specialiștilor străini sau motivele procedurilor pe care trebuiau să le adopte. Faptul că se scriau procese verbale era privit cu mare suspiciune de niște oameni obișnuiți de multă vreme să evite responsabilitățile pentru eventualele eșecuri. Astfel, mulți dintre președinți par să nu fi avut idee cu adevărat de responsabilitățile și puterile conferite de funcțiile lor. De asemenea, o birocrație modernă, eficientă și onestă presupunea ca funcționarii să fie bine plătiți și în mod regulat. Dar conducătorii ruși, înainte și după Petru, erau continuu afectați de lipsa resurselor și acest lucru se dovedea imposibil. Astfel înflorea corupția, obiceiul rusesc numit *kormlenie* (hrănire). Așa cum vom vedea (p.93), o altă importantă slăbiciune a sistemului era lipsa de instituții locale capabile să-l sprijine. Oficialii locali erau fie copleșiți de sistem, fie ostili lui, trimițând rapoarte care nu ofereau informația necesară sau care erau atât de neclare încât nici măcar nu puteau fi catalogate în Sankt Petersburg. Cum străinii au fost înlocuiți de ruși în colegii, procesul colectiv de decizie a fost înlocuit treptat de controlul personal exercitat de președinți, colegiile devenind în scurtă vreme asemenea vechilor *prikazî*.

În ciuda acestor neajunsuri, colegiile reprezentau, evident, o îmbunătățire a administrației rusești, dar poate că experiența colegiilor în strângerea fondurilor demonstrează că și ele aveau limite. Pentru a stabili un buget, era nevoie de informație de la autoritățile locale cu privire la veniturile strânse local, dar și cu privire la cheltuieli. Totuși, această informație s-a dovedit imposibil de obținut. Autoritățile locale nu aveau pregătirea necesară pentru a putea înțelege de ce anume era nevoie și cum putea fi găsit. În plus, nu doreau deloc să ofere guvernului informații care ar fi demonstrat propriile lor iregularități. Funcționarii locali s-au dovedit extrem de abili în ascunderea detaliilor pe care colegiile le doreau, deși unii fuseseră vizitați de ofițeri din regimentul de gardă cu ordinul de a-i pune în lanțuri până când ofereau informațiile necesare. Colegiul nu a reușit niciodată să alcătuiască un buget bazat pe informații credibile. Această incapacitate de a strânge informații cu privire la venituri a produs dificultăți în strângerea respectivelor venituri. Astfel, Senatului îi erau înaintate plângeri de tipul:

1 banii prevăzuți nu sunt trimiși de localitățile respective ... la datele stabilite și din acest motiv în locurile respective, adică în regimentele armatei ... trupele navale ... și restul serviciilor civile sunt supuse la

mari neajunsuri ... la care se adaugă faptul că au fost oprite la scară largă diferitele îndatoriri așteptate din partea celorlalte colegii și cancelarii precum și în legătură cu ordinele și achizițiile.[5]

Desigur, a învinui colegiul responsabil cu strângerea fondurilor pentru orice eșec putea fi foarte comod pentru celelalte colegii, dar implicațiile erau desigur acelea că reforma mult dorită de Petru ridica probleme încă de la început. Nu exista personal competent și de încredere, sistemul era prea străin pentru majoritatea rușilor pentru a ajunge să opereze eficient, nu existau resursele care să încurajeze onestitatea și eficiența și apăreau tot felul de neajunsuri la nivelul administrației locale, care îngreunau și mai mult funcționarea sistemului.

5 Reformele administrației locale

PROBLEMA CHEIE Nu a transformat cumva Petru un sistem haotic într-unul și mai haotic?

La începutul domniei lui Petru, problemele domestice erau rezolvate de așa-numiții *voevodî* (guvernatori militari), ale căror principale îndatoriri includeau colectarea taxelor, mobilizarea militară și administrarea justiției. Aceștia erau vestiți pentru lăcomia lor. Motivele lui Petru de a înființa *Ratușa* – instituția care se ocupa cu colectarea fondurilor din orașe – presupunea scoaterea colectării taxelor dintre îndatoririle acelor *voevodî* în speranța că o mai mare parte din banii strânși în numele lui Petru vor ajunge efectiv la el. *Voevodî* aveau să fie înlocuiți cu *burmistrî*, funcționari aleși de meșteșugarii și negustorii organizați în bresle. Dar semnalează oare această reformă o schimbare fundamentală în administrația locală rusească? Fiind obligați să răspundă în fața *Ratușei* din Sankt Petersburg, *burmistrî* nu aveau o autonomie reală. Ei erau funcționari care serveau statul, nu reprezentanții intereselor locale. Inițial, Petru dorea ca orașele să se elibereze de influența *voevodî*, alegându-și *burmistrî* și plătind taxe duble pentru privilegiile lor. Dar Rusia nu avea o tradiție de serviciu public în care funcționarii sunt aleși și nu sunt plătiți. Administrația locală era privită fie ca o șansă de a deveni bogat folosindu-te de banii publici, fie ca o povară oneroasă, plină de riscuri, deoarece funcționarii erau

personal responsabili de orice scăderi ale veniturilor locale. Puțini voiau să profite de avantajele generozității lui Petru. În consecință, el a impus alegerea funcționarilor oficiali. Dar *burmistrî* aleși împotriva voinței lor și nepregătiți nu erau deloc mai eficienți sau mai onești. Pe scurt, corupția și ineficiența *voevodî* a fost continuată și de *burmistrî*.

Când Carol al XII-lea și-a lansat mult temutul atac asupra Rusiei, în 1708, Petru se afla într-o situație destul de gravă. Administrația sa locală nu putea face față cerințelor de efective și de bani suplimentari. El a impus o descentralizare masivă a Rusiei în speranța că teritorii administrative separate se vor dovedi mai eficiente în sprijinirea unităților militare de care răspundeau direct. În 1708, sistemul *burmistrî*-lor a fost înlocuit de cel al celor 8 (eventual 12) *gubernii*. Aceste teritorii vaste aveau să fie administrate cu un grad înalt de autonomie. Guvernatorii erau aleși din anturajul țarului. Menșikov, de exemplu, a fost numit guvernator al *guberniei* Sankt Petersburg. A fost însă o greșeală pentru că aceștia erau oameni care aveau deja multe alte îndatoriri, mai ales militare, și nu puteau nici locui în gubernia lor, nici avea grijă de problemele sale în mod adecvat. În practică, ei erau nevoiți să-și numească funcționari pentru administrarea fiecărui *uezd* (district), ceea ce însemna, de fapt, o întoarcere la sistemul *voevodî*. Problemele din administrația locală pe care voia să le rezolve Petru erau menținute în continuare. În 1715 a fost introdusă încă o unitate administrativă, *doli* (fracțiune), o zonă conținând aproximativ 5 536 de case țărănești (cifră aleasă de Petru în mod arbitrar, fără un motiv aparent), diferită, în general, de *uezd*. Acestea urmau a fi administrate de consilieri ai provinciilor, care aveau să ia decizii în comun. Dar practica a fost și de astă dată diferită de intenție și consilierii au fost subordonați guvernatorilor. Într-adevăr, *voevodî*, redenumiți *comandanți*, erau tot la putere, ca și altădată.

În practică, *guberniile* s-au dovedit prea mari pentru a fi administrate atât de eficient pe cât spera Petru. Eventual, el a acceptat acest lucru și apoi a mai instituit o reformă. În mai 1719, *guberniile* au fost înlocuite de 50 de provincii. Acestea trebuiau să aibă, după modelul suedez, consilieri aleși care să-i ajute pe guvernatori. În practică, însă, ei erau numiți fie de guvernator, fie de Senat. Astfel, orice formă locală de control al guvernatorilor s-a pierdut. Toate problemele care împovărau reformele administrației centrale puteau fi găsite și în administrația locală. Cea mai importantă era lipsa de personal adecvat care să administreze noile instituții. Cei

mai buni dintre nobili erau deja în serviciul guvernului. Doar cei retrași sau leneși erau lăsați să rezolve problemele locale. Corupția, nepotismul și incompetența rămâneseră la fel de puternice. De asemenea, Petru nu avea, pur și simplu, resursele necesare pentru a-și aplica reformele în mod adecvat. El a cheltuit mai puțin pentru administrația locală decât cheltuiseră suedezii numai pentru Livonia. Nici schimbările sale constante nu prea ajutau. În administrația locală rusă, situația a devenit și mai neclară în 1724, o dată cu introducerea așa-numitului *polkovoi distrikt* (district al regimentului), cu puteri extinse în strângerea taxelor și în recrutare, care depășeau granițele provinciale. Acestea erau zonele care susțineau fiecare regiment. Armata avea îndatoriri speciale în colectarea taxelor și prinderea iobagilor fugari. În practică, militarii au început să domine în întregime administrația locală.

Administrația locală a rămas arbitrară cum a rămas și administrarea justiției. Petru s-a dovedit incapabil să creeze un nou cod de legi, deși ordonase întocmirea lui de trei ori. Legile ruse fuseseră ultima dată revizuite în 1649. De atunci, un număr extrem de mare de *ukazî* (decrete), date mai ales de Petru, complicaseră foarte mult legile. Petru nu a ajuns niciodată să acorde acestei probleme atenția necesară pentru a o rezolva. El încercase să introducă tribunale civile în fiecare gubernie, dar intervenția funcționarilor locali le-a împiedicat să devină eficiente. Dreptul penal a rămas în statutele militare – o metodă foarte aspră și despotică de a împărți dreptatea. Explică în vreun fel incapacitatea lui Petru de a vedea importanța acestor probleme dificultățile cu care s-au confruntat reformele sale administrative? Sistemul suedez pe care el încerca să-l introducă în Rusia se baza, în cele din urmă, pe domnia legii și pe consimțământul populației. Dar cea mai mică unitate administrativă suedeză, echivalentă cu o parohie, nu a fost preluată de Petru. Implicarea țăranilor liberi la nivelul elementar al sistemului suedez era tocmai piatra sa de temelie. Dar în Rusia țăranii erau iobagi și nu li se putea încredința un rol în administrația locală. Țelul central al reformelor lui Petru nu era, în cele din urmă, acela de a administra mai bine Rusia, ci acela de a stoarce bani și servicii de la populație. Poate că aceasta era o problemă de bază, care a subminat atât reformele la nivel local cât și pe cele la nivel central. Claes Peterson susține cu tărie că, lipsindu-i un echivalent al unității parohiale suedeze, administrația locală rusă „nu fusese capabilă să dezvolte metode de operare corespunzătoare prototipului suedez și acest lucru a împiedicat,

la rândul său, colegiile să-și îndeplinească diferitele responsabilități".[6] N-am putea, prin urmare, trage concluzia că, în reformele administrației locale, tot ce a reușit să producă Petru a fost un mare haos și că instituțiile pe care le-a impus nu au supraviețuit mult după moartea lui?

Reforma Bisericii

PROBLEMA CHEIE A adus Petru în serviciul său Biserica?

La prima vedere, ar putea părea ciudat să discutăm reformele din cadrul Bisericii alături de cele administrative. Dar Petru a tratat Biserica Ortodoxă Rusă mai mult ca pe un departament al administrației de stat decât ca pe o instituție responsabilă de salvarea sufletelor. Așa cum vom vedea (p.123), faptul că el nu ținea cont de diferitele sensibilități religioase era extrem de supărător pentru populație, dar Petru a rămas un ortodox adevărat, chiar dacă era destul de tolerant cu alte secte – el considera că mai importantă este credința decât forma serviciului religios. El voia, de asemenea, ca tot clerul să fie util în edificarea și salvarea sufletelor și nu avea deloc răbdare cu numărul mare de preoți ignoranți și leneși, pe care îi vedea pretutindeni în Rusia. Petru era, de asemenea, mânios din cauza superstițiilor pe care credea că acești preoți le perpetuează. A încercat, de asemenea, să reducă numărul de călugări și călugărițe. Cei tineri și sănătoși trebuie să lucreze pentru stat, susținea el. Chiar a dat un decret conform căruia nici un bărbat sub 50 de ani nu putea deveni călugăr. De asemenea, credea că marea bogăție a mănăstirilor ar fi mai bine folosită în serviciul statului.

Mai importantă era, însă, pentru Petru autoritatea pe care o exercita această instituție ultraconservatoare. Patriarhul rus fusese tratat ca un egal de țarii anteriori. Patriarhul Adrian, de exemplu, intervenise în viața privată a lui Petru însuși, criticându-i înfățișarea, prietenii și modul în care o trata pe soția sa, Evdokia. Când Adrian a murit, în 1700, Petru a vrut un patriarh mai apropiat de ideile lui. L-a numit deci pe Stepan Iavorski, un cleric ucrainean educat, ca exarh (conducător temporar) al Bisericii Ortodoxe Ruse, titlu mult mai puțin prestigios decât cel de patriarh. Aceasta era și o mișcare ce permitea accesul mai liber la marile venituri ale mănăstirilor și *Monastîrskii Prikaz* a fost înființat pentru a administra

– Profil –

FEOFAN PROKOPOVICI (1681-1736)

Teologul ucrainean a devenit unul dintre colaboratorii cei mai apropiați ai lui Petru. A studiat la Academia Kieveană. Această instituție, cea mai bună a Bisericii Ortodoxe Ruse, îi pregătea pe preoți pentru a face față Contrareformei și zelului misionar al iezuiților. Dorind să-și continue studiile, totuși, Prokopovici știa că nu există altă instituție în afara Romei capabilă să-i satisfacă nevoile. El a devenit astfel membru al Bisericii Unite cu Roma, care respecta ritualul ortodox, dar accepta autoritatea Papei. La întoarcere, el s-a întors și la ortodoxie. Dar pentru mulți conservatori ruși el era deja un eretic.

Preda literatura și retorica, precum și teologia la Academia Kieveană, dar i-a atras atenția lui Petru prin predicile sale pline de lingușiri. În 1716, el a fost chemat la Sankt Petersburg, unde sprijinul său pentru Petru s-a dovedit neprețuit, și a devenit arhiepiscop de Pskov în 1718. Oricare ar fi fost pasul făcut de Petru, Prokopovici îl susținea din amvon. Când Aleksei a fost adus spre judecată (vezi p.131), de exemplu, el a predicat pentru supunerea față de suveran. Era un susținător entuziast al reformelor din învățământ și al occidentalizării, în general, ajutând la înființarea Academiei Ruse de Știință. A contribuit mult la reglementările religioase și la înființarea Sfântului Sinod, punând Biserica în serviciul statului. Prokopovici a fost cel care a rostit cu lacrimi în ochi discursul funerar la moartea lui Petru (vezi p.5).

(adică apropria) aceste venituri. Dar Iavorski nu era unul dintre sprijinitorii necondiționați ai lui Petru și putea el însuși să fie critic. Un alt cleric ucrainean, de asemenea educat, Feofan Prokopovici, a fost, în cele din urmă, cel care era pregătit, fie din convingere, fie din oportunism, să

subordoneze Biserica statului și să ofere o justificare pentru fiecare pas pe care voia să-l facă Petru. Prokopovici a fost principalul arhitect al reglementărilor ecleziastice din 1721, care au atacat superstiția și ignoranța, mai ales printre preoți. A fost, de asemenea, abolit patriarhatul, fiind înlocuit cu Prea Sfântul Sinod Atotconducător, un organism de tip colegial, aflat sub supravegherea unui procurator laic – adeseori un ofițer al armatei. În câteva cuvinte, independența Bisericii a fost distrusă, aceasta fiind redusă la un departament de stat.

Dacă reformele introduse de Aleksei și Nikon au dus la schismă și la o puternică opoziție, față de reformele lui Petru nu a existat nici un fel de rezistență. Membrii ierarhiei bisericești erau convinși individual să le accepte, iar poporul rus era indiferent. Petru ataca, în cele din urmă, administrația bisericească, nu dogma și ritualul pe care le prețuiau atât de mult rușii. Pe termen lung, reformele lui Petru au adus unele îmbunătățiri în nivelul preoțimii, dar o dată cu independența, Biserica și-a pierdut și dinamismul. Petru le cerea acum preoților să îi raporteze atunci când auzeau despre crime sau trădări la spovedanie. Această cerință pare să fi fost, în general, ignorată, dar scutirile de taxe ale preoților și cerința ca ei să acționeze ca agenți guvernamentali „au contribuit, fără îndoială, la identificarea lor cu statul tot mai opresiv și la separarea lor de poporul pe care-l păstoreau".[7]

7. Concluzie

PROBLEMA CHEIE A instituit Petru monarhia absolută în Rusia?

Desigur, dacă definim absolutismul ca pe exercitarea puterii centralizate, nelimitate, de către monarh, Petru era un monarh absolut. Nu accepta nici un fel de control instituțional al puterii sale. Toate instituțiile pe care le-a înființat, de la Senat până la *doli*, aveau să se supună voinței sale, nu să reprezinte interesele vreunei entități sociale sau geografice din Rusia. Dar, desigur, trebuie să înțelegem că nici predecesorii săi nu tolerau nici un fel de control. În Rusia, ideea de autocrație (conducere nerestricționată a suveranului) îl preceda cu mult pe Petru. Această autocrație a fost doar temporar slăbită de „vremurile grele". A existat, totuși o schimbare majoră instituită de Petru. Patriarhul Rusiei avea un mare prestigiu și o mare

autoritate morală și putea, așa cum am văzut (p.94), chiar să-l critice pe țar. Această poziție a încetat în timpul lui Petru. Subordonarea Bisericii față de stat a fost, fără îndoială, un pas spre monarhia absolută. Dar era aceasta cu adevărat o schimbare fundamentală? Poziția patriarhului depindea de pietatea fiecărui țar în parte. Dacă țarul se mânia pe patriarh, așa cum se întâmplase cu țarul Aleksei și patriarhul Nikon (vezi p.19), patriarhul era cel care avea de suferit. Petru era un creștin ortodox autentic, dar avea prea puțin respect pentru preoție. Poate că singura sa reformă reală a fost să pună Biserica formal și public în serviciul statului. N-am putea atunci să spunem că Petru nu a introdus absolutismul în Rusia, ci a încheiat un proces de dezvoltare început cu mult timp în urmă?

Poate că ar trebui să studiem absolutismul în termenii unei mașinării administrative mai eficiente în asigurarea respectării ordinelor sale? Desigur, în comparație cu haosul administrativ al vechilor *prikazî*, Petru a creat un sistem mult mai eficient. Chiar dacă exista totuși un grad de suprapunere a funcțiilor și multă confuzie privitoare la funcționarea sistemului de colegii, era măcar clar unde puteau fi aflate responsabilitățile. Totuși, cu toate eforturile sale, Petru nu a reușit să elimine corupția. La fel, așa cum vom vedea (p.124), rezistența pasivă față de Petru a zădărnicit multe dintre încercările sale. Poate că ar trebui să tragem concluzia că, în acești termeni, capacitatea lui Petru de a-și impune voința în Rusia a fost mult mai mică decât poate părea la prima vedere.

Note

[1] John Perry, *The State of Russia under the Present Czar* (Frank Cass, 1967), pp. 261-63.

[2] Decret cu privire la îndatoririle Senatului, Basil Dmytryshyn (ed.), *Imperial Russia: A Source Book* (The Dryden Press, Hinsdale, 1974), p.14.

[3] Robert K. Massie, *Peter the Great: His Life and World* (Gollancz, 1981), p.657.

[4] Friedrich Christian Weber, *The Present State of Russia*, vol. 1 (Frank Cass, 1968), p.193.

[5] Claes Peterson, *Peter the Great's Administrative and Judicial Reforms* (A.-B. Nordiska Bokhandeln, Stockholm, 1979), p.174.

[6] Peterson, *Peter the Great's Administrative and Judicial Reforms*, p.414.

[7] James Cracraft, *The Church Reform of Peter the Great* (Macmillan, 1971), p.251.

Îndrumări pentru studiu - capitolul 5

Schemă rezumat

Transformarea administrației publice

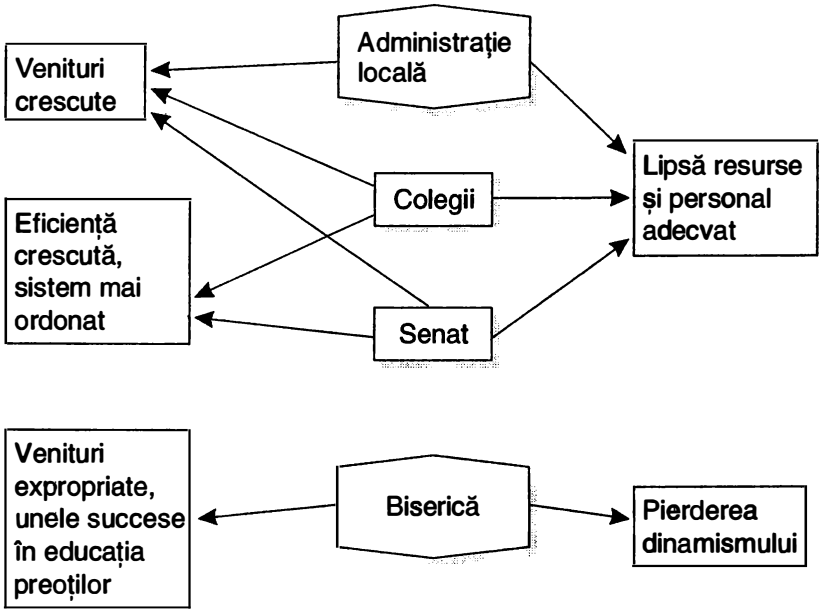

Întrebări bazate pe izvoare din capitolul 5

1. Paradisul lui Petru: Sankt Petersburg

Citiți secțiunea referitoare la Sankt Petersburg și mai ales fragmentul lui Perry (p.83) și studiați ilustrațiile orașelor Sankt Petersburg și Moscova de la paginile 82 și 84. Răspundeți la următoarele întrebări:

a) Care par să fie, pe baza ilustrațiilor, principalele diferențe între Moscova și Sankt Petersburg?
b) De ce nu era agreat Sankt Petersburg, după părerea lui Perry?
c) Ce încerca Petru să obțină cu noua lui capitală?

Sugestii și sfaturi: Sursele iconografice trebuie tratate cu aceeași rigoare ca și cele scrise. Amintiți-vă că, asemeni altor surse, ele au fost produse deliberat pentru a crea anumite impresii. De asemenea, trebuie să vă amintiți că, astăzi, noi percepem aceste surse în mod diferit față de contemporanii lor. Cum vedeau rușii din perioada lui Petru cel Mare cele două orașe? Părțile a) și b) sunt destul de simple. Partea c) vă invită să vă folosiți cunoștințele despre Petru și țelurile sale și să folosiți și sursele pentru a ilustra aceste cunoștințe.

Să răspundem la întrebări structurate și întrebări-eseu

Apar uneori întrebări în legătură cu acest subiect. Printre exemple se află:

1. a) Care erau principalele caracteristici ale reformelor lui Petru referitoare la administrația centrală?
   b) În ce măsură aceste reforme au reprezentat o reformă fundamentală a administrației ruse?
2. În ce măsură a folosit Petru cel Mare străini și reforme de tip occidental pentru a-și consolida conducerea absolutistă?

În prima secțiune a primei întrebări, trebuie să vă amintiți importanța unor răspunsuri scurte și relevante. În următoarea secțiune, unde este nevoie de o abordare mai accentuat analitică, trebuie să comparați reformele introduse de Petru cu ceea ce existase înainte. De asemenea, discutați limitele acestor reforme. Care au fost principalele probleme: personal, finanțe, natura complet străină a sistemului etc.? O dată rezumate punctele forte și punctele slabe ale celor două sisteme, încercați să ajungeți la o concluzie clară.

Este, desigur, esențial pentru a doua întrebare, să aveți o idee clară despre ceea ce înseamnă „absolutism". De asemenea, trebuie să vă gândiți cât de absolutist fusese Rusia guvernată înainte de venirea lui Petru la tron. A schimbat el cu adevărat stilul de conducere în Rusia? Gândiți-vă la principalele reforme instituționale. Întăresc ele în vreun fel absolutismul? Reforma Bisericii va fi, desigur, proeminentă în analiza dumneavoastră. De ce intră străinii în discuție? Sunt ei irelevanți sau ar trebui să considerăm că absolutismul este întărit, devenind mai eficient?

6 Transformarea societății rusești

OBIECTIVE DE ATINS

A creat Petru o nouă Rusie sau ruși noi? Acest capitol vă va prezenta principalele reforme economice și sociale ale lui Petru cel Mare. O dezbatere importantă în ce privește domnia sa se referă la posibilitatea ca reformele sale în domeniu să fi generat o adevărată schimbare în Rusia sau nu. Încercați să explicați, pe baza dovezilor existente, dacă schimbările au fost fundamentale sau doar superficiale.

DATE IMPORTANTE

1696 Sunt trimiși primii ruși în Occident să învețe arta navigației
1698 Li se cere nobililor ruși să-și radă bărbile și să poarte haine occidentale
1700 Adoptarea calendarului iulian
1714 Decrete cu privire la educația nobilimii și la moștenire
1719 Înființarea Academiei Navale de la Sankt Petersburg
1724 Înființarea Academiei Ruse de Știință

Pentru a-și putea duce războaiele, Petru a fost obligat să obțină de la poporul său mai mult decât bani și servicii. El a trebuit să creeze o bază industrială pentru a-și susține noile forțe armate și posibilitatea obținerii mai multor venituri. Așa cum am văzut deja (p.36), el voia să transforme Rusia într-o națiune maritimă. De asemenea, voia ca serviciile obținute de la nobilii săi să devină mai eficiente prin educația obligatorie. El cerea ca toți rușii să servească statul. Nobilii trebuiau să servească în armată sau în aparatul de stat toată viața lor, în timp ce țăranii aveau poveri și obligații și mai grele de purtat, culminând cu reducerea lor la o stare de iobăgie, echivalentă adeseori cu sclavia. Dacă războiul a constituit principalul motiv al reformelor lui Petru, ar trebui să considerăm că el a fost și singurul? Avea Petru o viziune mai largă a viitorului Rusiei – o Rusie care putea întâlni Occidentul de pe poziții egale, din punct de vedere economic și cultural, dar și politic? Ar putea fi altfel explicate

încercările sale timpurii de a-și forța nobilii să-și radă bărbile și să adopte îmbrăcămintea occidentală?

1 Inovații culturale și sociale

PROBLEMA CHEIE De ce și-a obligat Petru nobilii să adopte cultura occidentală?

Petru voia, desigur, ca Rusia să aibă puterea națiunilor occidentale. Dar voia și să importe instituțiile care confereau Occidentului ascendența culturală pe care o observa el? El era gata să renunțe rapid la cele câteva obiceiuri evident medievale de la curtea moscovită. I-a oprit pe nobili să se autonumească *holopî* (sclavi). La întoarcerea din Marea Ambasadă, el a șocat Rusia forțându-și nobilii să-și radă bărbile și să adopte haine occidentale. Pentru o națiune pe deplin convinsă de superioritatea sa morală, o astfel de mișcare nu era doar incomprehensibilă, ci chiar umilitoare. Bărbieritul părea să-i deranjeze în mod special. Rușii considerau că bărbile sunt un dar de la Dumnezeu și bărbieritul putea să le micșoreze șansele de a-și mântui sufletul. Dar lui Petru nu-i păsa de sensibilitățile lor. Au existat și alte reforme care încercau să apropie Rusia de Occident. El a renunțat la calendarul rus tradițional, decretând că rușii trebuie să sărbătorească anul nou 1700 la 1 ianuarie în loc să sărbătorească anul 7208 la 1 septembrie următor. (Totuși, el a adoptat calendarul iulian într-o perioadă în care Occidentul începea să renunțe la el, preferând versiunea gregoriană). Petru a introdus și reforma alfabetului, permițând astfel dezvoltarea literaturii laice. A crescut considerabil numărul cărților publicate, atât laice cât și religioase, și a apărut și un ziar, *vedomosti*. Desigur, așa cum arată Lindsay Hughes, acest lucru nu înseamnă neapărat că erau citite mai multe cărți, dar deținerea lor era totuși un simbol al modernității occidentale.

Tot lui Petru i se atribuie și emanciparea femeilor de origine nobiliară, care încetaseră să mai rămână izolate în apartamentele lor (*terem*). El a cerut ca soțiile și fiicele nobililor săi să aibă un rol public mai mare. Și lor li s-a cerut să adopte moda occidentală, urmând ca apoi să ia parte la evenimente sociale în care erau prezenți și femei și bărbați. În 1718, el a dat un *ukaz* în care îi obliga pe nobili să organizeze reuniuni – evenimente

sociale informale în propriile case, în timpul cărora femeile și bărbații se putea întâlni liberi. El a interzis, de asemenea, căsătoriile aranjate și a încercat să dea drepturi de proprietate femeilor. Dar putem oare trage concluzia că voia cu adevărat să îmbunătățească poziția socială a femeilor? El nu a contribuit prea mult la schimbarea legilor privind divorțul în Rusia. Acest lucru nu trebuie să ne surprindă, poate, având în vedere că el însuși a urmat tradiția rusă pentru a scăpa de prima sa soție, Evdokia, obligând-o să se călugărească – mișcare ușor de contestat având în vedere că ea nu voia acest lucru. Poate că Petru încerca doar să introducă în Sankt Petersburg practicile societății elegante, pe care le observase în Occident. Comportamentul la curte era, evident, un standard important, după care străinii judecau valoarea Rusiei. Încercările sale de a înființa o galerie de artă, o bibliotecă, muzee și, în cele din urmă, Academia de Știință, pot fi privite în aceeași lumină. Occidentul avea astfel de instituții și, în cazul în care Rusia voia să trateze cu Occidentul de pe o poziție de egalitate, Rusia trebuia să le aibă și ea. La fel, dacă la curțile occidentale femeile erau integrate în societatea elegantă, femeile ruse trebuiau să se conformeze și ele acestor obiceiuri.

Nu trebuie să ne închipuim că inovațiile lui Petru au fost aclamate de toate femeile. Femeile din nobilimea rusă nu erau pregătite, prin educația primită, pentru rolul pe care, conform așteptărilor lui Petru, ele trebuiau să îl joace în societate. Erau obligate să adopte o modă pe care multe o considerau, probabil, lipsită de modestie, dacă nu chiar indecentă. Cerințele lui Petru erau, probabil, destul de supărătoare, el nefiind întotdeauna coerent în încercarea de a îmbunătăți standardele de comportament la curtea sa. Vechii tovarăși din „sinodul beților" continuau să-i scandalizeze pe străini și pe ruși deopotrivă. Simțul umorului destul de brutal al lui Petru putea să ajungă la manifestări extreme, în care erau vizate și femeile de la curtea sa. Nu era ceva neobișnuit ca ele să fie forțate să bea cantități neobișnuite de alcool, de pildă. Doar opoziția scandalizată a întregii nobilimi l-a oprit, pe de altă parte, să trimită și fetele de nobili să învețe în Occident, așa cum îi trimisese pe băieți. Acolo „puteau fi duse în ispită, virtutea și reputația fiindu-le în pericol",[1] după cum insistau nobilii ruși. Femeilor li s-ar fi putut părea viața în Sankt Petersburg foarte neplăcută, într-adevăr. Dar Petru avea să impună reguli și mai drastice Rusiei pentru a o transforma într-o mare putere, având în vedere că recunoștea necesitatea creării unei economii capabile să susțină astfel de pretenții.

2 Reforme economice

PROBLEMA CHEIE Care au fost greșelile în reformele economice introduse de Petru?

a) Interese militare

Interesele militare erau adeseori primordiale în hotărârile lui Petru atunci când se ocupa de problemele economice. După dezastrul de la Narva (1700), nevoia sa disperată de a înlocui armele pierdute și mai ales artileria au dat un impuls considerabil dezvoltării metalurgiei ruse. Rezolvările de moment, cum ar fi topirea clopotelor bisericilor, nu constituiau o soluție pe termen lung pentru necesitățile militare ale lui Petru. El a ordonat, în consecință, căutarea de noi zăcăminte în Munții Urali, în urma cărora s-a găsit atât minereu de cupru cât și minereu de fier. Între 1701 și 1704, au fost deschise șapte noi topitorii și turnătorii în zonă. Cele existente au fost extinse și încă 52 deschise în timpul domniei lui Petru, unele fiind foarte mari și bine utilate. Hotărârea lui neclintită de a mări urgent producția l-a determinat să lase deoparte drepturile de proprietate. Un *ukaz* din 1719 dădea dreptul oricui să exploateze zăcămintele minerale chiar pe pământul altuia dacă proprietarul nu le exploata el însuși. Era un delict penal din partea nobililor să ascundă existența unor minereuri pe pământurile lor. La moartea lui Petru, Rusia avea 16 000 de tunuri în rezervă. Avusese loc o creștere fără precedent a producției de fier și în 1716 Rusia deja exporta fier. În 1700 Rusia producea 150 000 de puduri de fier brut și importa metalul, iar la mijlocul secolului Rusia devenise cel mai mare exportator din lume (1 *pud* = 16,3 kg).

Metalurgia nu a fost singura industrie care a beneficiat în urma intereselor legate de război ale lui Petru. Industria textilă și a pielăriei au fost și ele dezvoltate pentru a satisface nevoia sa de uniforme, pânze și șei. Desigur, nu trebuie să facem greșeala de a presupune că industrializarea Rusiei s-a datorat în exclusivitate lui Petru. Și țarii anteriori au acceptat importanța militară a industriei interne. În anii 1630, numeroși străini au construit fabrici metalurgice la Tula. Erau probabil mai mult de 20 de fabrici, majoritatea metalurgice, în Rusia, la începutul domniei lui Petru. El a putut profita de avantajele activității predecesorilor săi, dar aceasta era foarte limitată, iar expansiunea pe care el a încurajat-o a fost impresionantă.

b) Influențe mercantiliste

Ambițiile lui Petru erau mult mai mari decât simpla dezvoltare a industriei de armament din Rusia, oricât de importantă ar fi fost aceasta. El a fost influențat și de orientarea mercantilistă, devenită populară în Europa acelei vremi. O astfel de orientare sugera că bogăția unei națiuni depindea de metalele prețioase deținute. Astfel, pentru a le păstra în țară, importurile, care consumau avuția țării, trebuiau menținute la un nivel scăzut, în timp ce exporturile trebuiau încurajate. Coloniile erau și ele dezirabile, ca surse de materii prime și ca piețe de desfacere. În acest sens, Petru a trimis expediții în Asia centrală, una dintre ele punând bazele orașului Omsk. El a anexat, de asemenea, Kamceatka și Insulele Kurile, teritorii care aveau o suprafață, dacă nu și o valoare mai mare decât tot ce cucerise el în toate războaiele sale. În ultimele săptămâni ale vieții sale, el l-a trimis pe Vitus Bering să descopere dacă Siberia și America erau legate. Dar mercantilismul impunea și dezvoltarea unei marine comerciale. Petru nu a reușit însă acest lucru și aceasta pentru că britanicii și olandezii erau hotărâți să-și mențină controlul asupra comerțului pe mare în regiunea baltică și pentru că nici un antreprenor rus nu era interesat într-un astfel de proiect. Am putea trage de aici concluzia că Petru a recunoscut faptul că puterea militară a unei națiuni depindea, în cele din urmă, de prosperitatea ei. După ce văzuse pe viu bogăția și puterea olandezilor și englezilor, el voia, probabil, același lucru pentru Rusia. El avea, desigur, visuri grandioase de deviere a comerțului oriental prin Sankt Petersburg, dar, în urma negocierilor cu China, nu a reușit să obțină prea mult. El a ordonat chiar o expediție navală, nerealizată în cele din urmă, în Madagascar, considerat un punct important de trecere spre India.

c) Comunicații

Petru a recunoscut, de asemenea, că Rusia, serios afectată de distanțele foarte mari, avea mijloace de comunicație foarte slabe. Construirea orașului Sankt Petersburg nu a făcut decât să sublinieze cât de lent și de scump era transportul mărfurilor pe drumurile teribil de proaste ale Rusiei. Chiar înainte de războiul cu Suedia, el a ordonat construirea unui nou sistem de canale. Acestea erau proiecte ambițioase, care includeau un plan de a face legătura între Volga și Don, ce putea deschide accesul spre Mările Caspică și Azov. După 10 ani de eforturi și costuri uriașe,

proiectul a fost abandonat când Petru a pierdut Azovul. Dar până în 1709, după încercări similare, s-a făcut legătura între fluviile Neva și Volga și 2000 de tone de mărfuri circulau anual pe această rută. În 1718, Petru a hotărât să construiască un canal de 65 de mile pe lângă lacul Ladoga, unde se pierdeau multe mărfuri din cauza furtunilor. Acesta nu a fost terminat înainte de 1723, mai ales din cauza proastei administrări a lui Menșikov, care a condus inițial proiectul, iar mai târziu, când a fost înlocuit, din cauza obstrucțiilor sale, deoarece nu-i plăcea să vadă că altul a reușit acolo unde el nu a făcut-o. Sistemul de canale pe care și-l imagina Petru, care făcea legătura între Mările Neagră, Caspică și Baltică, a fost terminat abia în secolul următor. Dar fuseseră făcuți măcar primii pași. Dacă rezultatele au fost pe măsura eforturilor și resurselor folosite sau irosite rămâne de discutat.

d) Importul de specialiști

Petru a fost de asemenea interesat în industrii relevante doar pentru necesitățile sale militare prin taxele mari pe care le ofereau. El a pus bazele industriei mătăsii și catifelei precum și a industriei materialelor de construcții sau a hârtiei. Acestea erau protejate prin taxe foarte mari. În 1724, la multe bunuri existau taxe de 50% până la 75% din valoarea lor. Un observator, Peter Bruce, nota aprobator că, înainte de Petru, Rusia:

> Exporta mari cantități de cânepă în toate părțile Europei, dar era totuși obligată să importe pânze și parâme de corăbii, produse în străinătate din propria sa cânepă. Pentru a remedia această situație, țarul a înființat manufacturi pentru pânze și parâme ... și, pentru ca nimic să nu lipsească în această încercare de a-și dezvolta țara, au fost aduși mineri din Ungaria și Saxonia care au descoperit tot felul de zăcăminte metalifere... era uimitor să vezi atât de multe lucruri realizate și puse în practică de o singură persoană, fără sfatul și ajutorul nimănui.[2]

Alții, ca John Perry, de exemplu, au văzut mai ales eșecurile. El susținea că Petru cheltuise o avere pentru a pune bazele industriei lânii, construind și utilizând o fabrică și aducând sute de experți olandezi:

> ... înainte de a produce primul metru de țesătură; și când să încerce fabrica, s-a descoperit că lâna rusească, foarte scurtă și aspră aproape ca părul de câine, nu este potrivită pentru tipul de fir necesar producerii

de stofă. Din această cauză, au fost obligați să importe lână olandeză, pe care să o amestece cu cea rusească. Și în final s-a descoperit că stofa aspră, potrivită doar pentru soldați, care se producea în Rusia, i-ar fi putut fi mult mai ușor livrată țarului din străinătate.[3]

Perry și-a exprimat de asemenea surpriza față de faptul că Petru nu era interesat de industria bumbacului, care ar fi putut fi dezvoltată, după părerea lui, cu mult mai puțin efort și cu costuri mult mai mici. În plus, au fost și alte proiecte ale lui Petru care s-au terminat cu un eșec. Industria mătăsii, pe care o subvenționa, a eșuat din cauza proastei administrări și a certurilor dintre conducătorii proiectului: Apraxin, Tolstoi, Șafirov și Menșikov. Una dintre probleme era aceea că Petru, în entuziasmul său de a crea noi industrii, a dat prea puțină importanță costurilor inițiale. Acest lucru n-a făcut decât să creeze mari posibilități asociaților săi apropiați și chiar subalternilor săi mai puțin cunoscuți de a-și umple buzunarele. Planurile sale au fost continuu subminate de lipsa forței de muncă specializate. Petru a făcut mari eforturi pentru a recruta experți străini, promițând, dacă nu și oferind, în final, salarii foarte mari. El a trimis, de asemenea, mulți ruși în străinătate pentru a se specializa. A fost, însă, adeseori păcălit de străini, care doreau să ia banii, dar nu și să-și divulge secretele meseriei lor unor posibili concurenți. Ce-i pe care-i trimitea în străinătate, pe de altă parte, nu prea erau interesați să învețe respectivele meserii și rezistau cu încăpățânare oricărei încercări de a fi educați. Într-adevăr, reprezentantul lui Petru în Londra se plângea că studenții ruși refuzau să învețe și că, în contextul sistemului juridic englez, el nu avea nici o putere să-i pedepsească. Unii dintre studenți deveniseră, totuși, interesați de cultura occidentală, fenomen care poate fi privit ca o posibilă origine a intelectualității revoluționare din secolul al XIX-lea. Nu aceasta era, totuși, intenția lui Petru.

e) Rolul statului

Petru a descoperit curând că trebuie să folosească atât stimulentele cât și forța, dacă voia ca rușii să-și dezvolte industria. Prin intervenția sa personală sau folosind, mai târziu, colegiul minelor și manufacturilor, Petru a făcut astfel ca statul să ofere capitalul inițial, chiar construind fabrici și garantând privilegii, cum ar fi monopolurile, subvențiile și scutirile de taxe precum și permisiunea de a cumpăra sate pentru a folosi

munca țăranilor. Apoi, el a impus indivizilor sau grupurilor să le închirieze. Dar chiar și în condițiile unor astfel de avantaje, fabricile mai aveau eșecuri. Li se cerea adeseori să producă pentru stat, la prețuri de stat, ceea ce oferea prea puține șanse de profit și presupunea pedepse foarte aspre în caz de eșec. Taxele rămâneau foarte mari pentru majoritatea industriilor și era foarte greu să acumuleze capital pentru investiții. Petru a recunoscut nevoia de antreprenori, acceptând faptul că statul nu putea face față tuturor nevoilor economice ale Rusiei. O parte a problemei sale era aceea că nobilimea disprețuia comerțul. Comercianții ruși erau bine cunoscuți pentru lipsa lor de onestitate. Dar problema era și mai profundă. În general, negustorii și industriașii au rămas la bunul plac al *voevodî* (guvernatori militari cunoscuți pentru rapacitatea lor) și nu aveau curajul să riște. Problemele din justiția rusă și comportamentul arbitrar al funcționarilor locali făceau ca rușii să nu vrea, în general, să fie recunoscuți ca întreprinzători care au succes deoarece aceasta ar fi dus, pur și simplu, la expropriere. În loc să-și investească avutul, rușii preferau să-l acumuleze și unii dintre nobilii cu mai multe resurse începuseră deja să-și depună banii în bănci străine.

Drept rezultat, încercarea lui Petru de a industrializa țara a conferit statului, în mod inevitabil, un rol foarte mare în viața economică rusă și putem spune că aceasta a împiedicat dezvoltarea unei clase antreprenoriale. Garanțiile și privilegiile, dependența de munca iobagilor și de contractele cu statul, pe care Petru le-a impus pentru a dezvolta industria au subminat, de fapt, spiritul antreprenorial. În loc să se dezvolte acesta, s-a consolidat dependența față de stat. Din această cauză Petru nu a avut prea mult succes în promovarea inițiativei private. El nu putea depăși problemele fundamentale ale Rusiei: absența oricărei tradiții a întreprinderilor private, lipsa de capital privat și o forță de muncă înapoiată. Iobăgia, pe de altă parte, a împiedicat dezvoltarea unei clase de meșteșugari liberi și a unei piețe interne semnificative. Petru a făcut, desigur, să crească producția industrială, dar nu a introdus capitalismul în Rusia. Puțini dintre oamenii lui s-au dovedit interesați de posibilitățile oferite de politica lui. Una din rarele excepții a fost Nikita Demidov, un meșteșugar analfabet din Tula, a cărui afacere în industria metalurgică s-a dezvoltat continuu până când a ajuns cel mai mare industriaș din Rusia. În 1720, el a fost înnobilat pentru succesele sale. Dar sursa averii sale au fost contractele cu guvernul. În cele din urmă, chiar și el, ca și mulți alți

industriași, depindea de stat și de influența sa asupra statului, nu de aptitudinile antreprenoriale, pentru a prospera.

Cum trebuie interpretate, deci, reformele lui Petru? Au crescut, desigur, foarte mult investițiile și producția. Până la sfârșitul domniei sale, au fost înființate 233 de fabrici și ateliere. Unele au dispărut după moartea lui Petru mai ales din cauza reducerii numărului de comenzi venite din partea armatei. Au supraviețuit, totuși, câteva, mai ales în domeniul metalurgiei și mineritului. De asemenea, industria ușoară din regiunea Moscovei – mai ales a bumbacului și pielii – a continuat să prospere. Comerțul exterior a crescut de patru ori în perioada domniei lui Petru, balanța comercială urcând mult în favoarea Rusiei. Comerțul și industria erau considerate de stat mai puțin ca rezerve gata oricând de folosit, ci ca resurse ce trebuiau susținute și protejate. Într-adevăr, după cum sugerează M.S. Anderson, politica economică a lui Petru pare să fi fost la fel de inteligentă, coerentă și reușită ca și aceea a oricărui conducător al vremii din Europa occidentală.[4] Cu toate acestea, el nu a adus în discuție clasa antreprenorilor independenți pe care o dorea și despre care știa că este esențială pentru dezvoltarea Rusiei. Era aceasta o omisiune care contracara orice creștere a volumului de bunuri produse în Rusia? Petru a creat în mod forțat un grup de industriași, dar nu-i putea forța și să funcționeze exact așa cum el dorea. N-ar trebui, totuși, să ne întrebăm încă o dată dacă nu cumva lipsa de personal a fost impedimentul major al reformelor sale?

3 Obligațiile nobilimii

PROBLEMA CHEIE Cât de mult succes a avut Petru în mobilizarea nobilimii pentru slujirea statului?

Ideea că nobilimea trebuie să slujească statul nu era deloc nouă în Rusia. Serviciul începând cu vârsta de 15 ani era mai degrabă norma. În secolul al XVI-lea, numărul boierilor era deja depășit de o nouă clasă de nobili ale căror pământuri și titluri depindeau de serviciul în slujba statului: *dvorîanstvo*. Serviciul militar era, de obicei, intermitent și adeseori redus la perioadele de război, chiar și atunci mulți eschivându-se. Petru a extins serviciul militar și l-a universalizat. Spre deosebire de predecesorii săi,

el avea nevoie de o armată profesională numeroasă și de ofițeri de marină cunoscători ai tacticilor și echipamentului modern. Evaziunea nu mai putea fi tolerată. Un *ukaz* din 1712 cerea ca toți fiii de nobili să se prezinte în fața Senatului pentru a fi trimiși fie în armată, fie în marină. În 1714, toți nobilii între 10 și 30 de ani au fost obligați să se înscrie pentru satisfacerea serviciului militar. Dar cererea lui Petru nu se referea doar la extinderea serviciului militar, ci și la intensitatea cu care acesta era îndeplinit. Acum, nobililor li se cerea să intre în armată ca simpli soldați și să-și câștige pozițiile înalte. Acest lucru era, însă, împotriva lungii lor tradiții de conducere militară și a fost primit cu multă neplăcere. Cei trimiși în armată se considerau extrem de nefericiți, deoarece serviciul militar la marină era detestat. Se făceau mari eforturi de a scăpa de serviciul militar intrându-se în serviciul civil, care nu era doar mai puțin periculos și incomod, ci și oferea șansa unor avantaje considerabile. Dar Petru a limitat rapid intrarea în serviciul civil la o treime din membrii unei familii. El a ajuns chiar să-i amenințe pe cei ce se eschivau că îi va scoate în afara legii – ceea ce însemna că puteau fi jefuiți sau uciși fără teama de pedeapsă din partea răufăcătorilor. El a înființat și slujba de *heraldmeister*, cel care ținea evidența nobililor și se asigura că nimeni nu se eschiva de la îndeplinirea serviciului militar.

Petru a schimbat de asemenea tradiția în mod radical dând o nouă lege referitoare la moștenire, care a pus capăt practicii împărțirii unei moșteniri între toți fiii. Această practică sărăcea familiile pe parcursul câtorva generații și le permitea fiilor mai tineri să trăiască fără a face nimic. Într-un *ukaz* din martie 1714, Petru a ordonat ca din acel moment proprietarii de pământuri să aleagă un singur moștenitor – nu neapărat pe fiul cel mai mare, ci, atât cât era posibil, pe cel care era mai capabil. Petru dorea ca această lege să pună capăt sărăcirii familiilor și să-i oblige pe fiii rămași să intre în armată. Legea a fost însă foarte nepopulară: ea a cauzat mari conflicte în familii și a fost în general încălcată, dacă nu chiar ignorată. Ea a complicat foarte mult și drepturile de proprietate și a fost revocată curând după moartea lui Petru. Dar ea a pus capăt, totuși, distincției, care se estompase oricum de ceva vreme, între domeniile de tip *pomestie* (cele deținute de nobili cu condiția îndeplinirii serviciului militar în slujba țarului) și cele de tip *votcina* (moștenite necondiționat). Toate domeniile puteau fi acum lăsate moștenire, dar toți nobilii și fiii lor trebuiau să rămână în serviciul militar pe viață. Am putea considera că nobilimea a

devenit un grup mai omogen, care putea dezvolta acum obiective colective, dar nu acesta era țelul lui Petru.

Dată fiind cerința mai mare de aptitudini tehnice, nu trebuie să ne mirăm că Petru considera educația ca pe o activitate vitală pentru serviciul în folosul statului. În mod tradițional, educația în Rusia era lăsată în grija Bisericii. Aceasta însemna că ea se limita la cunoștințe evanghelice elementare și la alfabetizarea celor puțini la număr care aveau acces la această educație. În 1701, Petru a înființat Școala de Matematică și Navigație, care a fost mutată la Sankt Petersburg în 1715 și a primit numele de Academie Navală. Aceasta era condusă de un scoțian, Henry Farquharson și constituia primul pas al lui Petru pentru înființarea învățământului laic, fiind deliberat concentrată pe pregătirea tehnică, așteptată de el de la nobilii săi. Totuși, Școala a avut de suferit, ca și multe alte reforme ale sale, de pe urma lipsei de fonduri. Profesorii erau rareori plătiți, iar studenții, după cum se pretindea, ajungeau să cerșească pur și simplu. Disciplina era aspră, militarii aflați în retragere intrând cu biciul în clase. Nu era de mirare că unii studenți fugeau. Dar Școala a avut și succese, de pe băncile ei ieșind nu numai marinari, ci și ingineri, arhitecți și profesori. În 1714, a decis că toți fiii de nobili în vârstă de 10 ani aveau să fie educați timp de cinci ani în sistemul laic. El a cerut Școlii să trimită doi studenți pentru fiecare provincie pentru a preda știința. Până în 1722, mai mult de 40 de astfel de școli fuseseră înființate. Acestea erau școli elementare care aveau să-i învețe pe tinerii nobili noțiuni elementare de aritmetică, geometrie, citit și noțiuni scripturale în vederea pregătirii pentru serviciu. Aceste cerințe au provocat multă nemulțumire și nobilii au refuzat să-și trimită fiii la aceste școli. În cele din urmă, cei care învățau bine riscau să fie trimiși în mult urâta marină. Majoritatea celor care își trimiseseră fiii îi retrăseseră atunci când clasele inferioare au avut și ele acces în școli. În ciuda faptului că Petru le interzicea nobililor să se căsătorească înainte de a-și termina educația, el nu a reușit să impună educația în mod general. Decretul său a fost revocat în 1716. Alte clase pe care a încercat, de asemenea, să le aducă în școală, au rezistat și ele. Meșteșugarii susțineau că au nevoie de fiii lor acasă pentru a învăța meserie. De asemenea, școlile elementare intrau în concurență cu cele ecleziastice, pe care Petru le legiferase în reglementările ecleziastice din 1721. Acestea aveau și ele o programă complexă, incluzând istoria, știința, istoria și logica, precum și teologia. Petru le ceruse episcopilor să

înființeze o astfel de școală în fiecare parohie. În consecință, fiii clericilor s-au transferat acolo de la școlile elementare laice. Multe școli elementare, ca cele de la Novgorod și Pskov, au rămas fără elevi.

În fond, Petru nu a avut prea mult succes în încercarea de a-și convinge nobilii să accepte tipul de educație de care credea el că au nevoie pentru un serviciu adecvat. Din toți elevii de la școlile elementare – nobili sau nu – mai puțin de unul din cinci termina școala și mai mult de două treimi erau retrași, fugeau (sau nu mai apăreau niciodată pe acolo) sau se dovedeau complet incapabili să învețe. Petru nu a reușit să impună educația elementară în Rusia. El era prea interesat de educația tehnică pentru a înțelege necesitatea celei elementare. A deschis o școală medicală și, de asemenea, colegii pentru limbi străine, artilerie, inginerie și mine, care au produs sute de specialiști, dar în timpul vieții sale cea mai mare parte a Rusiei a rămas total neafectată de reformele sale educaționale. El a creat, de fapt, doar germenii dezvoltării unui sistem educațional în Rusia.

De departe cea mai vestită acțiune a sa pentru mobilizarea nobilimii a fost tabelul rangurilor. Conform acestuia, toți rușii care intrau în serviciul statului porneau de la poziția inferioară și urcau în rang doar prin meritul propriu. Astfel, considera Petru, poziția la curte și în serviciu avea să depindă și de rangul obținut, nu numai de titlul moștenit. Teoretic, titlul nobiliar moștenit, fără rang, nu avea nici o valoare.

Tabelul rangurilor

Ranguri militare		Ranguri civile	Grade
Forțe navale	*Forțe terestre*		
General-amiral	Generalisim Feldmareșal	Cancelar sau Consilier privat activ	I
Amiral	General de artilerie General de cavalerie General de infanterie	Consilier privat activ Consilier	II
Viceamiral	General-locotenent	Consilier privat	III
Contraamiral	General-maior	Consilier de stat activ	IV
Comandor-căpitan	General de brigadă	Consilier de stat	V
Prim căpitan	Colonel	Consilier de colegiu (ministerial)	VI [5]

În total, erau 14 ranguri. Cei care ajungeau la al optulea rang, căpitan-locotenent al flotei, maior de armată sau asesor colegial, deveneau automat

nobili în mod ereditar. Printre aceștia se numărau și ruși de condiție umilă sau străini.

Am putea trage de aici concluzia că Petru încerca să introducă meritocrația? Dorea, desigur, să-și răsplătească susținătorii tineri și energici și pentru el nu conta mediul din care aceștia veneau. În sensul acesta, ne putem gândi la recompensele pe care le-a revărsat asupra celei de-a doua soții, Ecaterina (vezi p.122) și chiar asupra lui Menșikov. Dar oamenii cu adevărat educați și talentați veneau, evident, mai ales din nobilimea veche. Acesta era grupul pe care putem susține că voia cu adevărat să-l mobilizeze. Sugerând că titlurile lor nu mai erau adevărata măsură a valorii lor, nu încerca el oare să-i forțeze să urce această nouă scară a rangurilor pentru a-și păstra statutul de elite? Poate că voia să înregistreze serviciile nobilimii existente (sau chiar să o extindă) și nu era deloc interesat în mobilitatea socială pur și simplu. Poate că mai degrabă continuitatea decât discontinuitatea domina la nivelul superior al societății rusești. Existau, într-adevăr, mari recompense pentru serviciile pline de râvnă și bine realizate, dar acestea se îndreptau deopotrivă spre nobilimea ereditară, spre oameni ca Boris Șeremetiev, de pildă, ca și spre cei cu origine umilă, ca Menșikov, de pildă. Poate că ar trebui să privim ca pe o măsură a dificultăților lui Petru faptul că, împotriva forței coercitive de care dispunea, nu a reușit totuși să le impună nobililor să devină slujitorii educați și binevoitori pe care și dorea el. Nu avea oare o alternativă pentru a-i tenta să intre în serviciul lui decât impunerea unei noi ierarhii sociale pe care aceștia să o urce și oferirea de stimulente substanțiale? Faptul că acestea erau substanțiale pare sigur. Printre stimulente se afla și controlul mult mai sever al țărănimii, care poate fi prezentată ca principală victimă a domniei lui Petru.

4 Obligațiile țărănimii

PROBLEMA CHEIE În ce fel a plătit țărănimea pentru reformele lui Petru?

Este un truism să spunem că în societățile preindustriale singura sursă substanțială de venit este sectorul agricol – în cazul Rusiei, țărănimea. Este, de asemenea, sigur că în Rusia cea mai mare parte a țăranilor au

început să-și piardă pământurile începând cu mijlocul secolului al XVI-lea. Accesul la noi teritorii în Siberia amenința siguranța proprietarilor de pământuri, a căror forță de muncă se muta pe alte terenuri. Aceasta a determinat statul să limiteze mișcarea țăranilor impunând iobăgia. Povara taxelor și a muncii pe care trebuiau să o presteze țăranii era de mult vreme teribilă, iar în perioada lui Petru, ea avea să se multiplice. Pe măsură ce nevoile sale creșteau, acesta plasa responsabilitatea pentru finanțarea proiectelor sale într-un mod arbitrar. Astfel, se cereau sume fixe de la țăranii din Kazan, care trebuiau să plătească pentru transportul lemnului, și de la țăranii de pe terenurile Bisericii se percepeau taxe pentru plata trupelor de dragoni. Cereri în plus au fost făcute pentru dezvoltarea flotei. Taxele s-au multiplicat și monopolurile pe care le-a garantat au ridicat prețurile la mărfurile de bază, monopolul asupra sării generând probleme serioase, boli și chiar moarte. Se decreta repetat necesitatea muncii forțate și mii de oameni erau obligați să meargă distanțe considerabile pentru a lucra la canalele și șantierele navale ale lui Petru, în Sankt Petersburg și la alte proiecte, de obicei în condiții teribile. Țăranii erau trimiși să lucreze în industrie în condiții adeseori mai grele decât în agricultură. Ordinele sale puteau distruge comunități întregi, ca atunci când Carol al XII-lea a invadat Rusia și Petru a ordonat ca o zonă de 120 de mile să fie devastată, de la Pskov până la Smolensk (vezi p.60).

Pentru prima lui campanie împotriva Narvei (1700), Petru a cerut ca proprietarii de pământuri să trimită câte un recrut la fiecare cincizeci de case de iobagi aflate în posesia lor. După respectivul eșec, el a decis că are nevoie de o armată permanentă, profesionistă. Țăranii aveau să completeze rândurile acesteia. Petru a stabilit un sistem de recrutare pentru o perioadă de 25 de ani de serviciu militar. Așa cum am văzut (p.58), aceasta era un fel de condamnare pe viață. În timpul lui Petru au fost recrutați mai mult de 300 000 de țărani și a fost creată o armată permanentă de peste 100 000 de oameni. Pe lângă asigurarea numărului de militari necesar, țăranii trebuiau însă și să plătească pentru acest corp militar extrem de scump. Armata avea să înghită două treimi din fondurile statului chiar și în timpuri de pace. Aflat într-o nevoie disperată de a-și mări veniturile și acceptând faptul că taxele indirecte nu puteau acoperi această nevoie, Petru a studiat impozitele tradiționale pe gospodării. El a observat că aici era vorba de multă evaziune, fie prin faptul că oamenii locuiau împreună în număr mare pentru a reduce numărul de gospodării, fie prin

demolarea temporară a colibelor atunci când veneau funcționarii fiscali, fie prin mituirea efectivă a funcționarilor. În 1718, Petru a hotărât să înlocuiască această taxă cu una individuală pentru toți țăranii. Recensământul din 1722 a arătat că existau 5 794 928 de țărani de sex masculin și Petru și-a împărțit efectiv necesitățile estimative la acest număr. Aceasta însemna că, în 1744, țăranii plăteau 74 de kopeici pentru pământul deținut de ei și 114 kopeici pentru pământul aflat în proprietatea statului. Toate acestea nu produceau, totuși, decât jumătate din necesitățile de fonduri ale lui Petru. Dar ceea ce el nici nu luase în calcul era capacitatea țăranilor de a plăti.

În plus, pentru a se asigura că țăranii nu comiteau nici o evaziune fiscală fugind de pe pământurile lor, a dat nobilimii mai multă putere asupra țăranilor. În 1722, el a decretat că țăranii nu puteau pleca de pe domeniile lor fără permisiune scrisă, introducând astfel ideea documentelor de identitate interne. El le-a impus, de asemenea, deținătorilor de terenuri și de țărani obligația de a strânge taxele și le-a dat puteri mai mari de a pedepsi insubordonarea. Necesitatea de a se asigura că plătesc cu toții l-a făcut pe Petru să înlăture distincțiile și privilegiile din rândurile țărănimii. El a combinat în mod arbitrar o serie de clase într-una singură – clasa iobagilor. Gradele de iobăgie fuseseră destul de variate, dar acum se consolidaseră. Așa-numiții *volniți* (oamenii liberi, vagabonzi sau cerșetori, în general) au fost obligați să aleagă între a fi iobagi, soldați sau sclavi pe galere; *delovîe* (micii negustori) și *jilîe* (iobagii pentru o perioadă limitată) au devenit cu toții iobagi. La fel au devenit și *holopî* (servitorii), al căror statut îi scutea inițial de taxe. Cu toții se numărau acum fie printre țăranii deținuți de stat, fie printre cei deținuți de nobili. Pentru iobagi, aceasta a fost o lovitură majoră. Pe lângă faptul că erau legați de pământ, erau acum legați și personal. Ei deveniseră mărfuri, bunuri de comercializat, lucru pe care Petru nu-l agrea, dar nici nu-l împiedica. El a dat un *ukaz* prin care se interzicea vânzarea separată a membrilor aceleiași familii, dar nu a făcut efortul de a-l pune în practică. În 1719, el a dat un alt *ukaz* în care se stipula că, atunci când proprietarul crea probleme nemeritate iobagilor săi, își putea pierde domeniile. Acest *ukaz* a fost dat ca urmare a temerilor că țăranii vor fugi în număr mare și astfel se vor pierde venituri, nu din motive umanitare. Oricum, pare să fi fost complet ignorat. A continuat chiar și vechea practică prin care nobilii îi „vânau" pur și simplu pe iobagi pentru a face rost de forță de muncă, numai că acum acțiunea semăna mai mult cu strânsul vitelor.

Se poate face vreo evaluare pozitivă a politicii lui Petru față de țărani? Vechea taxă pe gospodărie era o taxă pe pământ, împiedicând dezvoltarea culturilor. Taxa pe persoană a eliminat această piedică și culturile s-au dezvoltat rapid. Dar acest lucru nu a fost neapărat dorit de Petru; tot ce încerca el era să crească veniturile. Poate că cea mai mare greșeală a sa în ce-i privea pe țărani a fost neînțelegerea faptului că ei nu erau o sursă inepuizabilă de fonduri. Chiar și după Poltava, taxele reprezentau 64% din recoltele țăranilor. În 1724, un procent de 18% din taxa individuală nu a putut fi strâns; pur și simplu, nu s-a putut plăti. Pe lângă faptul că au fost reduși la cea mai josnică iobăgie, țăranii fuseseră efectiv sărăciți. Politica lui Petru de staționare a armatei în districte specifice fiecărui regiment impunea încă o povară uriașă. Militarii impuneau o administrație arbitrară și brutală. Așa cum vom vedea (p.124), țăranii au încercat să reziste situației impuse de Petru. Chiar ajunseseră să îl urască majoritatea. Dar existau alternative practice la sistemul impus de el? Ar fi putut fi obținute resursele necesare cu consimțământul țărănimii?

5 Concluzie

PROBLEMA CHEIE A impus Petru schimbări cu adevărat profunde Rusiei?

Impactul lui Petru asupra Rusiei a fost, fără îndoială, profund, dar ne putem întreba, totuși, dacă a fost atât de profund pe cât intenționa el. Am putea susține că existau slăbiciuni fundamentale în modernizarea încercată de Petru. A existat, desigur, o mare dezvoltare a activității economice, dar nu și a inițiativei întreprinzătorilor. Au fost făcuți pași în direcția adaptării la idealurile occidentale ale societății civilizate. Cu toate acestea, Petru – putem spune – submina uneori acești pași prin comportamentul său controversat. Și nici nu pare să fi fost atât de inovativ pe cât voia în încercările sale de occidentalizare. Înainte de el, au mai fost și alți țari care au dovedit un mare interes pentru Occident. Vasili Golițîn, susținătorul și amantul Sofiei (vezi p.24) avea vederi prooccidentale. Nici în ce privește obiceiul occidental al bărbieritului, Petru nu a fost primul. Elita rusească era, se pare, mult mai pregătită pentru cerințele lui Petru decât pare la prima vedere. În plus, nu era nimic nou la un conducător rus să le ceară nobililor

să îndeplinească un serviciu pe toată durata vieții lor și nici iobăgia nu era o noutate. Dar cerințele lui Petru au fost mai multe și mai excesive decât ale majorității țarilor dinainte și aceste cerințe au fost în general prost primite de către populație. Trebuie să ne gândim acum cât sprijin și câtă rezistență au generat pretențiile lui Petru.

Note

[1] Lindsay Hughes, *Russia in the Age of Peter the Great* (Yale University Press, 1998), p. 195.

[2] Peter Henry Bruce, *Memoirs of Peter Henry Bruce, Esq., A Military Officer in the Services of Prussia, Russia and Great Britain* (Frank Cass, 1970), pp. 180-81.

[3] John Perry, *The State of Russia under the Present Czar* (Frank Cass, 1967), pp. 268-69.

[4] M.S. Anderson, *Peter the Great* (Thames & Hudson, 1978), p. 105.

[5] Table of Ranks, 24 January 1722, Basil Dmytryshyn (ed.), *Imperial Russia: a Source Book, 1700-1917* (The Dryden Press, 1974), p. 17.

Îndrumări pentru studiu - capitolul 6

Schemă rezumat

Transformarea societății rusești

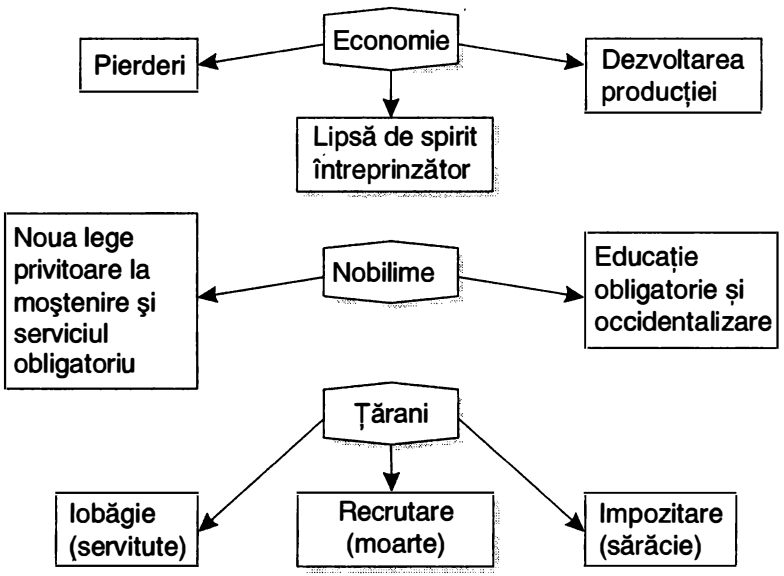

Să răspundem la întrebări structurate și întrebări-eseu

Acestea pot apărea în mod ocazional la examene și merită să le acordăm puțin timp aici.

1. a) De ce s-a bazat Petru atât de mult pe coerciție în încercările sale de a transforma Rusia?
   b) În ce măsură faptul că s-a bazat foarte mult pe rolul statului poate fi o explicație pentru succesul limitat al lui Petru în occidentalizarea Rusiei?
2. În ce măsură au fost exagerate realizările lui Petru cel Mare în politica sa economică și socială?

În răspunsul la prima secțiune a primei întrebări, concizia și relevanța sunt din nou foarte importante. A doua secțiune presupune din nou analiză. La fel ca și accentul foarte mare pus pe rolul statului, pe care trebuie, desigur, să-l explicați, ce alte forțe au împiedicat completa aplicare a politicilor lui Petru? Ați putea să vă gândiți la piedicile istorice ridicate în calea spiritului întreprinzător, la marea suprafață a Rusiei, la problema importului de tehnologie. Sunt și alți factori pe care i-ați putea discuta?

Întrebarea a doua vă invită să evaluați impactul acestor reforme. Unde au existat succese și unde eșecuri? Sunteți invitați să analizați care au fost mai importante și să observați că a existat o evidentă discrepanță între țeluri și realizări. Nu uitați că țelul său principal a fost puterea militară și acest lucru l-a obținut. În comparație cu toate acestea, trebuie discutate și costurile masive și pierderile sau eșecurile precum și succesele sale parțiale. Pe scurt, a meritat puterea militară prețul pe care Rusia l-a plătit pentru ea?

7 Colaboratori și opozanți

OBIECTIVE DE ATINS

Ce sprijin a avut Petru și unde l-a găsit? De asemenea, ce forme de rezistență a întâmpinat și cât de eficiente erau ele? Acest capitol vă va prezenta acest aspect extrem de important al domniei lui Petru. Citindu-l, gândiți-vă dacă ura pe care a atras-o asupra sa este în mod coerent legată de afirmarea importanței sale.

DATE IMPORTANTE

1698 Răscoala streliților
1705 Revolta din Astrahan
1707 Revolta cazacilor de pe Don
1708 Răscoala bașkirilor, trădarea lui Mazzepa
1716 Aleksei fuge din Rusia
1718 Moartea lui Aleksei
1722 Legea cu privire la succesiunea imperială

Cât sprijin a avut Petru pentru reformele sale? Este clar că el a avut de întâmpinat o opoziție destul de serioasă. Petru a cerut lucruri fără precedent poporului său, atât nobililor cât și țăranilor. El a forțat o națiune profund conservatoare și xenofobă să îmbrățișeze modul de viață occidental. A impus serviciul în folosul statului pe viață atât pentru ofițeri cât și pentru iobagi. Petru, care s-a considerat legat pe viață de poziția sa, a considerat de la sine înțeles că, o dată ce el trebuie să poarte o astfel de povară, oricine altcineva va considera normal să fie la rândul său împovărat de către țar. Taxele sale au constituit poveri zdrobitoare pentru ruși. În plus, el a luat în râs tradițiile rusești și, după părerea unora, chiar religia. Pe scurt, Petru a fost foarte urât de poporul său. Dar putem totuși accepta ideea că această ură se manifesta universal? Ar fi putut el realiza ceva dacă nu avea sprijinitori?

1 Colaboratori

PROBLEMA CHEIE Cine l-a susținut pe Petru și de ce?

Desigur că Petru a avut susținători. Unii au împărtășit măcar parțial viziunea sa asupra unei Rusii care se putea compara cu Occidentul. Alții l-au susținut pentru că el era suveranul și nu puteau face altfel. Mulți erau simpli oportuniști, care urmăreau avansări sau mari câștiguri. O sursă puternică de sprijinitori a fost vechea nobilime, de unde proveneau, de pildă, Boris Golițîn și Boris Șeremetiev. Tradiția lor militară, educația de conducători și statutul lor social făceau din ei personalități indispensabile pentru Petru. Deși se opuneau adeseori cererilor care li se făceau și noutăților pe care erau obligați să le accepte, destul de mulți din vechea nobilime l-au ajutat pe Petru să-și pună reformele în practică. Mai erau apoi și așa-numiții oameni noi, cei care ajunseseră brusc, din simpli necunoscuți, oameni aflați în cele mai înalte poziții deoarece loialitatea și competența lor au atras atenția lui Petru. Oameni ca Menșikov sau Piotr Șafirov i-au oferit lui Petru un sprijin neprețuit. De asemenea, acesta s-a bazat foarte mult pe sprijinul regimentelor de gardă. Ordinul lui Petru ca tinerii nobili să intre în regimentul de gardă le-a creat acestora un fel de *ésprit de corps*, sentimentul și mândria identității de grup. Regimentele de gardă au devenit de fapt terenul de pregătire pentru cei care intrau în serviciul statului. Mulți dintre cei mai devotați sprijinitori ai lui Petru veneau din rândurile lor. Regimentul de gardă reprezenta calea obișnuită, deși nu neapărat unica, pentru oamenii noi aflați în serviciul lui Petru.

Dintre cei mai apropiați asociați ai lui Petru, majoritatea erau mari băutori și persoane agreabile. Aici am putea descoperi, poate, un punct slab în modul în care Petru își alegea colaboratorii de încredere. El prefera spiritele înrudite, care împărtășeau gustul său pentru distracții neconvenționale și ireverențioase. Oamenii pe care se baza cel mai mult îi erau perfect loiali, dar prea puțini erau și cinstiți. În anturajul lui Petru, cei cu reputație de incoruptibili, ca Andrei Osterman, de pildă, constituiau excepții rare. Fiodor Romodanovski, „prințul cezar" al „sinodului beților", pe care Petru îl trata cu mare respect, nu a fost niciodată acuzat de sustragere de fonduri. Dar faptul că el conducea *Preobrajenski prikaz*, pe care Petru îl înființase ca o primă formă de poliție secretă permanentă în Rusia, i-ar fi putut cu ușurință îndepărta pe eventualii acuzatori. Majoritatea

oamenilor din cercul intim al lui Petru erau însă complet corupți, oameni care considerau că umplerea propriilor buzunare era o recompensă naturală pentru serviciile lor. Cel mai apropiat acolit al lui Petru, Menșikov, era atât de des iertat pentru sustragere de fonduri încât se răspândise zvonul că relația lor era, cel puțin în parte, una între homosexuali. Deși este vorba aici de o pură speculație, faptul că cel mai corupt dintre subalterni putea scăpa de pedeapsă nu încuraja deloc onestitatea nici la ceilalți. Într-o încercare de a lupta împotriva corupției, Petru a înființat, în 1711, o secție de informatori, *fiskalî*, dintre care cel mai cunoscut și mai urât era Aleksei Nesterov, ale cărui rapoarte l-au trimis pe Matvei Gagarin, guvernatorul Siberiei, la spânzurătoare pentru corupție. Poate că problemele întâmpinate de Petru devin cu adevărat clare atunci când aflăm că Nesterov a fost el însuși executat mai târziu pentru același delict. Chiar și a doua soție și împărătească a lui Petru, Ecaterina, a fost implicată în astfel de scandaluri când s-a aflat că membri ai casei sale luau mită pentru a o ruga pe ea să meargă cu diferite petiții la Petru. Oamenii din anturajul lui Petru nu erau doar corupți, ci și extrem de certăreți, între ei existând adeseori conflicte. Aroganța și gelozia lui Menșikov față de oricine ar fi putut să-i amenințe locul câștigat pe lângă Petru era o sursă frecventă de astfel de certuri. Nu este de mirare, deci, ca Petru să fi încercat să-i disciplineze cu bastonul. Poate că și mai frustrantă a fost încercarea lor și mai ales a Senatului (vezi p.87) de a evita responsabilitățile din teama de pedeapsă pentru un eventual eșec. Când atenția lui Petru se îndrepta în altă parte, proiectele începute de el erau întotdeauna în primejdia de a se împotmoli total.

Trebuie spus că Petru trecea cu ușurință peste sensibilitățile poporului său, dar el dorea să obțină și sprijinul acestora. De exemplu, fiecare *ukaz* era prefațat de explicații referitoare la necesitatea și utilitatea sa. Astfel, pentru a nu lăsa apa să treacă, pielea trebuia argăsită cu untură de pește și nu cu scoarță de mesteacăn, iar cei care nu se supuneau erau trimiși la galere pe viață. El era gata chiar să-i tolereze pe credincioșii de rit vechi cu condiția ca ei să fie utili pentru stat, cum erau cei ce lucrau în noile mine din Oloneț. Dar credincioșii de rit vechi erau fundamental arhiconservatori și prea puține secte l-au susținut pe Petru. Toleranța sa era strict limitată și el le-a impus, eventual, taxe mai mari și obligația de a purta haine care să-i distingă de ceilalți. În ciuda lui Petru, numărul lor pare să fi crescut, căci conservatorii jigniți de acțiunile lui Petru le-au îngroșat rândurile.

– Profil –

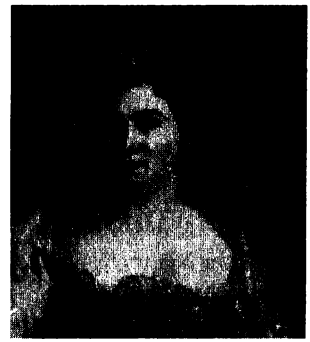

Ecaterina I, împărăteasă a Rusiei (1725-1727). Născută în 1684, cu numele de Marta Skavronskaia, era o țărancă lituaniană din imperiul baltic suedez. Rămasă orfană la vârsta de trei ani și crescută ca servitoare de un pastor luteran, a rămas toată viața analfabetă. Când Șeremetiev a capturat orașul-fortăreață livonian Marienburg, în 1702, ea a fost una dintre prizonierii luați de el. A fost dusă în casa lui, după care a ajuns la Menșikov, care, la rândul său, i-a trimis-o lui Petru. I-a devenit amantă și în 1703 a trecut la credința ortodoxă fiind rebotezată Ecaterina. O companie plăcută, veselă, gata oricând să bea din belșug, era destul de puternică pentru a-l însoți pe Petru în campanii. El considera sprijinul ei de neprețuit și, prin urmare, s-au căsătorit în 1712.

A fost încoronată împărăteasă în 1724. La moartea lui Petru, Menșikov a mituit regimentele de gardă pentru a o proclama împărăteasă. Scurta ei domnie nu s-a caracterizat decât prin faptul că Menșikov controla efectiv toată Rusia.

Nobilii

PROBLEMA CHEIE Cum puteau nobilii să se opună reformelor lui Petru?

Majoritatea nobililor, chiar dacă nu susțineau reformele lui Petru, se conformau ordinelor sale cel puțin atât timp cât erau urmăriți de el. Dar, ca și alți conducători ruși, Petru trebuia să facă față dimensiunilor mari ale țării. Acestea puteau genera probleme majore. Erau prea mulți funcționari și nobili, aflați la atât de mare distanță de centrul de comandă încât puteau să ignore ordinele lui Petru cu destul de mare siguranță. Ei

nu țineau cont de ukazurile sale, știind că se află la mare depărtare și că el nu are mijloacele de a-i controla. În fond, dacă funcționarii sau nobilii dintr-o anumită zonă îndepărtată erau hotărâți să nu coopereze cu Petru, aveau toate șansele să reușească. El putea doar să pedepsească în mod exemplar anumiți indivizi. Aceasta făcea parte din inerția rusească pe care Petru o găsea atât de frustrantă în ciuda eforturilor sale de a-i obliga pe toți să-și facă datoria. Chiar și în apropierea capitalei, decretele sale nu erau atât de puternice pe cât și-ar fi dorit el. Între 1718 și 1723, el a dat 14 ukazuri prin care interzicea folosirea navelor vechi, necorespunzătoare pe lacul Ladoga. Toate au fost ignorate. Chiar și în Moscova, când Petru nu era acolo, reapăreau hainele tradiționale. În Siberia, decretele sale cu privire la îmbrăcăminte și bărbierit nu au avut nici un impact. Nobilii săi găseau nesfârșite scuze pentru a evita serviciul militar. Majoritatea mergeau în armată, fără voia lor sau plini de resentimente, dar existau încă posibilități de a evita acest lucru. Aceasta, am putea spune, în concluzie, era o rezistență mult mai eficientă decât sfidarea deschisă la care se putea răspunde prin exercitarea forței. În plus, dacă nobilii, puțini la număr și ușor de identificat, aveau anumite șanse de a evita ordinele lui Petru, cât de eficient puteau fi aplicate acestea în rândurile țărănimii, mult mai numeroase și anonime?

Țărănimea

PROBLEMA CHEIE Cum i se puteau opune țăranii lui Petru?

Petru, după cum am văzut, era urât pretutindeni pentru poverile cu care a încărcat țărănimea. Mulți au considerat extrem de supărător disprețul lui pentru Rusia, pe care ei o considerau singura națiune ortodoxă. Țăranii erau uimiți că țarul lor nu se comporta ca un țar ortodox și părea hotărât să submineze tradițiile și credința rusă. După părerea lor, acesta nu putea fi un țar adevărat. Un țar adevărat era, în cele din urmă, o personalitate îndepărtată, pioasă și maiestuoasă. În mod sigur, acesta nu se ducea la băutură cu străinii și nu sfida tradițiile ruse. Au început să circule zvonuri că era un copil schimbat, fiul unui străin, care fusese pus în locul adevăratului fiu al lui Aleksei la naștere. Se sugera, de asemenea, că adevăratul Petru fusese răpit în timpul Marii Ambasade și înlocuit cu un

străin hotărât să-i distrugă pe ruși și să le distrugă și sufletele, trimițându-le în iad. Și mai alarmantă a fost convingerea tot mai profundă că Petru era în realitate Anticristul, a cărui domnie anunța sfârșitul lumii. Aceasta ar fi însemnat că ascultarea ordinelor sale era un păcat extrem de mare. Atât erau de larg răspândite astfel de povești încât nici o acțiune brutală venită din partea *Preobrajenski prikaz* nu le putea face să dispară.

Pedepsele pentru neascultare erau sălbatice, dar țăranii aveau o formă tradițională de rezistență, mult mai periculoasă și greu de combătut de către stat – fuga. O dată ce un grup de țărani ajungea la granița cu cazacii, Polonia sau Siberia, erau eliberați de taxe sau de obligativitatea serviciului militar. Între 1719 și 1727 au fugit, probabil, 200 000 și nu era o problemă minoră. Era vorba de o migrație în masă a unei părți semnificative a contribuabililor. Petru îi considera vinovați pe nobili, care ar fi cauzat aceste fugi prin oprimarea, din lăcomie, a iobagilor. Totuși, ordinele lui erau principala cauză și nu în ultimul rând recrutarea. În 1718, 45 000 de țărani au evitat recrutările și 20 000 au dezertat. Domnia lui Petru a fost o perioadă în care tâlhăria și alte delicte înfloreau. Desigur, majoritatea țăranilor stăteau pe loc și își suportau poverile. În plus, nu toți fugeau din țară; unii căutau posibilități economice în cadrul Rusiei. Dar chiar și cei care rămâneau nu cooperau în mod necesar.

Recensământul din 1718 a fost făcut, evident, în pregătirea unor noi taxe. Fără îndoială că țăranii au făcut tot ce le-a stat în putință pentru a nu fi numărați. Ajutați de proprietarii de pământuri, dornici de asemenea, să evite noile taxe, țăranii se ascundeau în număr din ce în ce mai mare. În unele zone, aproape jumătate din populație nu era numărată. Recensământul nu a fost terminat până în 1722 și chiar și atunci s-a dovedit atât de neconform cu realitatea, încât armata a trebuit să-l repete. Au existat și atunci inadvertențe, dar a fost totuși folosit pentru calcularea taxei individuale. Aceasta, având în vedere că ignoră capacitatea de a plăti, este prin definiție injustă. Dar problemele pe care le-a generat în Rusia erau și mai grave. Taxa individuală sau *podușnaia podat*, tradusă literal ca „taxa pe suflet de om", era o insultă, o adevărată blasfemie. Țarul, care-și petrecuse întreaga domnie căutând noi necesități de impozitare, le taxa acum rușilor și sufletele nemuritoare. Nu era de mirare că îl urau și nu aveau încredere în el.

Chiar și schimbările aparent vizibile puteau fi respinse. Într-un *ukaz* din 1721, Petru le-a ordonat tuturor țăranilor să folosească altfel de seceri

decât cele vechi. A existat și un program de instruire pentru folosirea noilor seceri, dar a fost un efort zadarnic. Țăranii și-au păstrat cu încăpățânare vechile seceri. Au bănuit, probabil, că acceptându-le pe cele noi, vor fi obligați să plătească o nouă taxă. În fond, multe dintre decretele lui Petru nu au fost niciodată aplicate.

În ciuda ostilității cu care a fost tratat Petru, nu trebuie totuși să considerăm această ostilitate universală. Deși plăteau din greu pentru ele, mulți țărani se bucurau de victoriile țarului. Ei îl respectau, de asemenea, pentru că „muncea din greu [sic] ... îi pedepsea pe corupți ... și pentru modul în care se întâlnea cu țăranii".[1] Dar aceasta nu însemna, desigur, că erau de acord cu poverile pe care le pusese asupra lor sau că acceptau noutățile pe care voia să le impună. Ca grup social, țăranii îi erau ostili lui Petru, dar își exprimau ostilitatea mai ales prin fugă decât prin rebeliune. Acest lucru a slăbit statul, dar nu constituia o amenințare serioasă pentru țar.

4 Conspirația

PROBLEMA CHEIE Cât de serioase erau conspirațiile îndreptate împotriva lui Petru?

Conștient de opoziția cu care se confrunta, Petru a înființat *Preobrajenski prikaz*, prima poliție secretă permanentă a Rusiei. Acesta era un organism brutal și eficient, însărcinat cu eliminarea trădătorilor. Oricine lua cunoștință de o trădare „în cuvânt sau în faptă" era obligat să raporteze sub amenințarea cu moartea dacă nu o făcea. Șeful poliției secrete, Romodanovski, nu ezita niciodată să folosească tortura chiar și în cazurile cele mai banale. Totuși, în condițiile în care Petru era în general detestat, *Preobrajenski prikaz* a găsit destul de puține dovezi ale vreunei conspirații împotriva lui. Acest lucru este și mai surprinzător dacă ne gândim că Petru nu și-a luat nici un fel de măsuri pentru siguranța sa personală, mergând în mod obișnuit prin Sankt Petersburg neînsoțit.

Singura acțiune care s-ar fi putut apropia de o conspirație a fost descoperită în 1697, tocmai înainte ca Petru să plece în Marea Ambasadă. Doi boieri și un ofițer al regimentului de streliți au fost acuzați că au încercat să-l asasineze pe țar. Pentru aceasta au fost imediat executați. Dovezile împotriva lor au fost, însă, nerelevante și este posibil să nu fi

existat nici o conspirație. Presupușii conspiratori aveau probleme personale și este posibil să se fi plâns prea zgomotos de stilul de viață al lui Petru. Nemulțumirile referitoare la prietenia sa cu străinii, lipsa de respect pentru tradițiile rusești, felul în care își abandonase soția, abandonase Moscova și acum pleca și din Rusia erau în general exprimate în toate plângerile ridicate împotriva lui Petru. Poate că Petru a vrut doar să le demonstreze rușilor care sunt consecințele sumbre ale trădării înainte de a pleca într-o lungă călătorie peste hotare. Activitatea întreprinsă de *Preobrajenski prikaz* era, în cele din urmă, limitată la interogarea acelora care se plângeau în mod neînțelept de tot felul de lucruri. Plângerile soțiilor, care îl învinuiau pe țar de lipsa soților lor, ale țăranilor împotriva taxelor sau ale tradiționaliștilor împotriva vieții nereligioase a lui Petru erau destul de frecvente. Dar ele indicau o stare generală de nemulțumire, nu și încercări de a conspira.

5 Revoltele

PROBLEMA CHEIE Erau serioase revoltele împotriva lui Petru?

a) Streliții

Exista, desigur, un grup împotriva căruia Petru avea cele mai mari suspiciuni și resentimente – streliții. Experiența terifiantă din copilărie, când ei au trecut ca o furtună prin Kremlin și i-au ucis pe membrii familiei sale, făcuse o impresie puternică asupra sa (vezi p.24). Streliții începuseră de mult să-și piardă statutul de elite, pe măsură ce deveneau o forță de luptă demodată. Sub Petru, statutul lor a decăzut rapid. Destul de înțelept, fiind aici vorba de o forță complet neloială, Petru i-a ținut cât de departe posibil de Moscova, dându-le îndatoriri cât mai periculoase, în zone nepopulare ca Azov, de pildă. Acolo au pierit mulți, au fost separați de familii și afacerile lor din Moscova au avut de suferit, în absența titularilor lor. Fără îndoială, și moralul trupelor a scăzut considerabil. Problemele au început când Petru era absent, fiind plecat în Occident. În iunie 1698, patru regimente de streliți, cărora li se ordonase să plece din Azov spre frontiera poloneză, s-au revoltat și s-au îndreptat spre Moscova. Amintirea ultimelor brutalități ale ultimei revolte a streliților a creat panică în oraș, dar revolta a fost, de fapt, înăbușită cu ușurință de trupele imperiale,

dotate și cu tunuri. 130 de conducători ai revoltei au fost executați pe loc și au fost luați aproape 1 900 de prizonieri.

Aceasta nu era însă de ajuns pentru Petru, care suspecta o conspirație și voia să știe ce anume se plănuia, cine era implicat și, mai ales, dacă era vorba de sora sa vitregă, de curând trimisă la mănăstire. Aproape toți prizonierii au fost torturați. Resentimentele lor au devenit curând foarte clare și se datorau motivelor deja amintite: pierderea de vieți, absența din Moscova, pierderea statutului inițial precum și ostilitatea față de străini. Ca și țărănimea, streliții erau uimiți că un țar rus părea hotărât să distrugă tradițiile și credința Rusiei și au ajuns la concluzia că acesta nu putea fi adevăratul țar. Nu a existat nici o conspirație, dar acest lucru nu l-a determinat pe Petru să fie mai milos. Aproximativ 500 de streliți au fost judecați și exilați, iar restul au pierit în serii succesive de execuții în masă. Totuși, nemulțumirile exprimate de ei se menținеau.

b) Revoltele din perioada marelui război nordic

Au existat, de fapt, revolte locale frecvente în întreaga Rusie în timpul domniei lui Petru. Dar acestea au fost în mare parte nesemnificative. Au existat, totuși, trei revolte serioase, care au fost cu atât mai alarmante cu cât au izbucnit atunci când rezultatul marelui război nordic nu se decisese încă (vezi harta de la p.129).

În Astrahan, un alt loc îndepărtat de exil pentru streliți, problemele au început în 1705. Nemulțumirile lor deja îndelung exprimate împotriva lui Petru par să fi fost duse la limită de noi creșteri de taxe și de cereri de muncă precum și de zvonul că Petru le-ar fi interzis bărbaților ruși să se căsătorească timp de șapte ani pentru că intenționa să le căsătorească pe rusoaice cu străini. Dacă revolta s-ar fi întins până la cazacii de pe Don – oameni de frontieră, extrem de independenți – întreg sud-estul ar fi fost cuprins de flăcări, situație cu adevărat primejdioasă pentru Petru și el a fost îndeajuns de îngrijorat pentru a le oferi rebelilor anumite avantaje dacă încetau revolta. Dar promisiunea de a-i elibera a fost luată ca un semn de slăbiciune. Când trupele rusești au ajuns pentru a prelua orașul care ar fi trebuit să se predea, au întâmpinat, dimpotrivă, rezistență. Din fericire pentru Petru, însă, cazacii nu i-au susținut pe rebeli și aceștia au fost curând învinși de trupele regulate. Încă o dată, sute de oameni au fost torturați și executați. Faptul că rebelii au crezut zvonurile despre interzicerea căsătoriilor de către Petru și pretindeau că funcționarii săi se

rugau la idoli (care s-áu dovedit ulterior a fi suporturile pe care-și țineau perucile) arată măsura în care oamenii ajunseseră să nu mai aibă încredere în el. De puține lucruri ajunseseră tradiționaliștii să nu-l creadă capabil.

O nouă revoltă a izbucnit în 1708, printre bașkiri, un popor nomad musulman. Aceștia respingeau colonizarea crescândă a pământurilor lor de către Rusia și impunerea de noi taxe. Având în vedere că regele Carol al XII-lea era pe punctul de a invada Rusia, acest lucru era în mod deosebit îngrijorător. Petru a fost obligat să detașeze trei regimente ale armatei sale, care aștepta confruntarea cu suedezii, și să le ceară kalmucilor budiști – nomazi care luptau în cavaleria rusă – să se ocupe de rebeli. Kalmucii i-au învins pe rebeli și au devastat zona.

Mult mai serioasă a fost revolta din 1707 a cazacilor de pe Don. Ei erau nemulțumiți de intervențiile tot mai mari ale rușilor, care le limitau libertățile și le încălcau terenurile. Când Petru le-a cerut cazacilor să-i predea pe dezertorii din armată și pe iobagii fugiți, el a generat mari nemulțumiri, deoarece aceștia erau o sursă tradițională de recruți. Majoritatea conducătorilor cazaci au evitat să i se opună direct lui Petru atunci când acesta a trimis trupe să-și impună cerințele. Ei au preferat să pretindă că vor coopera, dar să nu-i ajute pe ruși cu nimic, de fapt. Totuși, un conducător cazac, Kondrati Bulavin, a pornit cu o forță de asalt pentru a-i masacra pe ruși. Cazacii loiali l-au înfrânt pe Bulavin, dar acesta și-a strâns în curând altă armată. În 1708, el se afla în poziția de a amenința Azov și Taganrog. În mod alarmant, țărani și dezertori din armata lui Petru s-au alăturat acestor forțe deja destul de mari, dar încă nedirecționate. Petru a fost nevoit să trimită 10 000 de soldați acolo, în condițiile în care Carol își stabilise tabăra la Minsk. Bulavin a contribuit, însă, la propria sa înfrângere divizându-și forțele, care au fost învinse apoi pe rând.

Lipsa de unitate și de conducători competenți erau trăsături comune ale acestor revolte. Deși larg răspândite, violente și izbucnite în timpul războiului cu Suedia, devenind astfel și mai îngrijorătoare, ele nu constituiau totuși o amenințare reală pentru tronul lui Petru. Problemele care au mai apărut, eventual, cu cazacii au fost rezolvate destul de ușor. Cei tentați să-l susțină pe Mazeppa, hatmanul cazacilor care a dezertat la suedezi când Carol al XII-lea a invadat Rusia, au fost pedepsiți cu brutalitate (vezi p.62). Astfel, majoritatea cazacilor ucraineni au decis că loialitatea față de Petru era cea mai înțeleaptă alegere. În ciuda marii ostilități pe

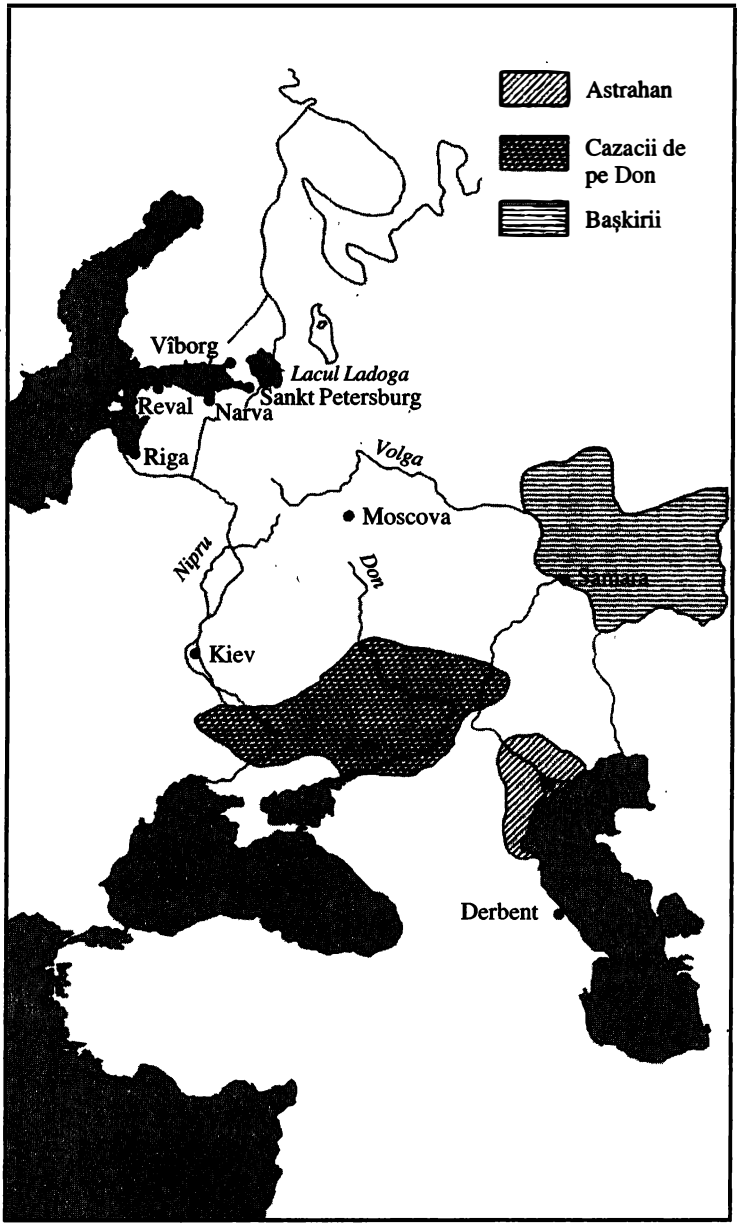

Revoltele împotriva lui Petru cel Mare

care o generase, când autoritatea sa era subminată, Petru acționa întotdeauna rapid și dur. Reprezintă acest lucru motivul pentru care el nu a fost pus niciodată în fața unei revolte atât de puternice ca tatăl său din partea lui Stenka Razin (1670-1671) sau Ecaterina a II-a, mai târziu, din partea lui Emelian Pugaciov (1773-1775)? Poate că a fost el norocos și rebelii incompetenți, având în vedere că nu au încercat să găsească un înlocuitor pentru Petru. Dată fiind tradiția rusească de a avea nenumărați pretendenți la tron și faptul că mulți credeau că Petru nu este țarul adevărat, aceasta este o omisiune surprinzătoare.

6 Aleksei

PROBLEMA CHEIE De ce constituia Aleksei o amenințare pentru Petru?

La fel ca mulți alți tați extrem de dominatori, a căror activitate extrem de susținută îi determina să-și ignore copiii în mod frecvent, Petru era extrem de dezamăgit de fiul său. Era incapabil să înțeleagă că acesta nu-i împărtășea tendințele și pasiunile. Aleksei era, de fapt, în majoritatea privințelor, antiteza lui Petru. El nu avea energia și curiozitatea inepuizabilă a tatălui său, nefăcându-i plăcere nici serviciul militar. El nu avea nici o ambiție puternică de a crea o nouă Rusie și era, mai degrabă, un admirator al vechilor tradiții. Unul din puținele lucruri pe care le avea în comun cu tatăl său era plăcerea de a bea mult. Nu ar trebui să ne mire că se temea de tatăl său și îl detesta. De asemenea, nu ar trebui să fim surprinși nici că toți cei care respingeau politicile lui Petru ajunseseră să îl considere pe Aleksei cea mai mare speranță a lor. Nu a existat nici o conspirație, ci doar dorința puternică, îndelungată, ca Petru să moară și să-i permită astfel lui Aleksei să readucă Rusia pe drumul tradiției. În consecință, Petru nu avea cum să nu-l considere pe Aleksei o amenințare pentru tot ce dorea el să realizeze.

În octombrie 1715, Petru a hotărât să rezolve problema. El i-a adresat lui Aleksei vestita sa declarație, amenințând că îl va înlătura de la succesiune dacă nu se dovedește un urmaș vrednic. Era o tiradă extrem de amară:

Nu ai nici o înclinație pentru a învăța arta războiului, nu te concentrezi asupra ei. Cum vei putea atunci să-i comanzi pe alții și să hotărăști ce recompense merită cei care-și fac datoria și ce pedepse cei care nu și-o fac? Spui că sănătatea ta precară nu-ți permite să te expui eforturilor războiului. Aceasta nu este o scuză, cum nici altele nu sunt. Nu vreau eforturi de la tine, ci doar bunăvoință ... Amintește-ți că ți-am reproșat adeseori că ești încăpățânat și răuvoitor și chiar te-am pedepsit pentru asta... Nici măcar nu vrei să încerci și nu pare să îți placă decât să fii leneș și să stai acasă. Lucruri pentru care ar trebui să-ți fie rușine par să constituie cele mai mari plăceri ale tale și nu pari să înțelegi ce consecințe periculoase pot avea pentru tine și pentru întregul stat ... după ce am luat în considerație toate aceste inconveniente majore ... am hotărât să văd dacă te poți îndrepta. Dacă nu, te anunț că te înlătur de la succesiune așa cum cineva își poate tăia un membru nefolositor.[2]

Petru nu era singurul care avea o astfel de părere despre fiul său. Weber, ambasadorul Hanovrei, scria că Aleksei:

frecventând continuu grupuri rău famate, căpătase obiceiuri atât de corupte încât nu putea să nu stârnească aversiunea unor minți oneste, și, cu toate pretențiile sale, era atât de afundat în propria senzualitate încât ... țarul, fiind informat de comportamentul pervers al fiului său, a ajuns să îl deteste și a început să amenințe că, în cazul în care acesta nu dă semne rapide că s-ar putea îndrepta, poate fi sigur ... că va fi trimis la o mănăstire, fiind mai util să taie un membru nefolositor, decât să vadă stricăciunea răspândită pretutindeni".[3]

În loc să cedeze în fața lui Petru și să promită că se va îndrepta, Aleksei s-a oferit să renunțe la succesiune. Desigur că nu acesta era răspunsul pe care îl dorea Petru. Știa că o astfel de renunțare nu va avea prea mare valoare după moartea sa. Ca moștenitor legitim al său, Aleksei putea oricând să solicite tronul și să aibă șanse foarte bune de a-l obține. Reformele lui Petru puteau fi toate oprite. Când Petru a continuat să facă presiuni, Aleksei a pretins că vrea să se călugărească, dar Petru nu era nici acum mulțumit, având în vedere că nici acela nu era un pas ireversibil. Era cumva vorba aici de sfidare sub masca supunerii? Dar Aleksei a făcut marea greșeală de a-l sfida în mod deschis pe Petru. În noiembrie 1716, i se ceruse să meargă să-l întâlnească pe Petru în Copenhaga pentru o

confruntare. El a fugit, însă, în secret la Viena. Carol al VI-lea, rudă prin alianță, i-a oferit protecție. Până în luna septembrie a anului viitor, el a ajuns la Neapole, unde reprezentanții lui Petru l-au convins să se întoarcă. I s-a promis că va fi iertat, că i se va permite să se căsătorească, eventual, cu amanta sa și să se retragă la un conac de țară.

Într-adevăr, la Kremlin, în 1718, Aleksei a fost iertat în mod oficial și dezmoștenit după ce și-a mărturisit greșelile și a cerut iertare. Dar exista o condiție. Aleksei trebuia să-și trădeze complicii. Petru, convins că trebuie să fi fost vorba de o conspirație, era hotărât să-i pedepsească pe cei vinovați. Mulți dintre cei aflați în serviciul lui Aleksei, prieteni sau asociați, au fost arestați și torturați. Pe măsură ce investigația se extindea, Petru a fost uimit să afle că prima lui soție, Evdokia, deși trebuia să fie închisă într-o mănăstire, locuia încă pe domeniile deținute ca soție a lui Petru, pe care le considera încă ale sale. Ajunsese chiar să și-l ia ca amant pe comandantul gărzilor sale, Stepan Glebov. Investigațiile lui Petru au dus la epurări masive, câteva persoane, printre care și episcopul de Rostov, fiind trase pe roată. Nefericitul Glebov a fost tras în țeapă. Dar nu au existat dovezi ale vreunei conspirații, ci doar ale unor resentimente larg răspândite și ale speranțelor că Aleksei, o dată ajuns pe tron, va renunța la inovațiile introduse de tatăl său și se va întoarce la vechile tradiții. Aceasta era, însă, problema lui Petru și Aleksei a fost îndepărtat de la tron pe tot timpul vieții tatălui său. Dar ce avea să se întâmple la moartea lui Petru? Aveau să fie distruse toate realizările sale? Era un singur mod de a garanta că acest lucru nu se va întâmpla. Aleksei a fost judecat pentru a fi invalidat iertarea tatălui său prin refuzul de a-și numi complicii. După ce și-a mărturisit trădarea sub tortură, Aleksei a fost condamnat la moarte. Nu a fost executat, dar a murit în închisoare, probabil ca urmare a torturii. Petru a pretins că fiul său murise de apoplexie, dar prea puțini l-au crezut. A fost, în general, suspectat de uciderea fiului său.

Aceasta lăsa, desigur, deschisă, problema succesiunii. Dar Petru avea un răspuns și la asta. Astfel, a declarat că suveranul își va numi singur moștenitorul. Dar, așa cum au mers evenimentele, el nu a reușit să facă acest lucru pe patul de moarte. Menșikov a mituit rapid gărzile pentru a o susține pe Ecaterina. Coroana devenise, de fapt, electivă, regimentul de gardă devenind acum la fel de important ca streliții de altădată. Drept rezultat, în următoarele patru decenii, tronul Rusiei a fost ocupat de o galerie de figuri bizare, chiar grotești. Printre ele se afla Ecaterina I

(1725-1727), o țărancă lituaniană analfabetă, Anna (1730-1740) și Elisabeta (1741-1762), două femei devenite cunoscute pentru apetitul lor sexual, Petru al II-lea (1727-1730), un adolescent, Ivan al VI-lea (1740-1741), un copil, și Petru al III-lea (1762), un german bețiv. Stabilitatea a revenit numai în timpul domniei Ecaterinei a II-a (1762-1796), care nu numai că nu aparținea dinastiei Romanov, dar nici măcar nu era de origine rusă, ea obținând tronul în urma uciderii soțului ei.

7 Concluzie

PROBLEMA CHEIE Ar fi putut evita Petru toate aceste opoziții?

Pe tot parcursul domniei sale, Petru s-a bucurat de sprijinul unui grup de suporteri entuziaști, care l-au servit în mod loial, chiar dacă erau rareori cinstiți. El s-a confruntat, de asemenea, și cu multă ostilitate și rezistență. Chiar dacă această rezistență putea fi uneori violentă și larg răspândită, tronul lui Petru nu a fost niciodată în primejdie. Orice sfidare din partea cazacilor sau a propriului său fiu a fost brutal contracarată. Totuși, planurile lui Petru au fost dejucate de încăpățânarea poporului său în a nu coopera sau de simpla fugă a unora. Ar fi fost, totuși, posibil ca Petru să își ducă la îndeplinire reformele fără a crea ostilitatea respectivă? Probabil că nu, dat fiind conservatorismul intens al poporului său și lipsa de interes a țarului pentru sensibilitățile acestuia precum și hotărârea de a face anumite schimbări. Doar renunțând la dorința sa cea mare de a schimba Rusia, ar fi putut Petru să evite ostilitatea creată, dar astfel ar fi încetat, probabil, să mai fie Petru cel Mare.

Note

[1] Nicholas V. Riasanovsky, *The Image of Peter the Great in Russian History and Thought* (Oxford University Press, 1985), p.83.

[2] Declarația lui Petru către Aleksei, 11 oct. 1715, în Basil Dmytryshyn (ed.), *Imperial Russia: A Source Book, 1700-1917* (The Dryden Press, 1974), pp.22-24.

[3] Friedrich Christian Weber, *The Present State of Russia* (Frank Cass & Co., Ltd., 1968), p.105.

Îndrumări pentru studiu - capitolul 7

Schemă rezumat

Opoziții față de Petru

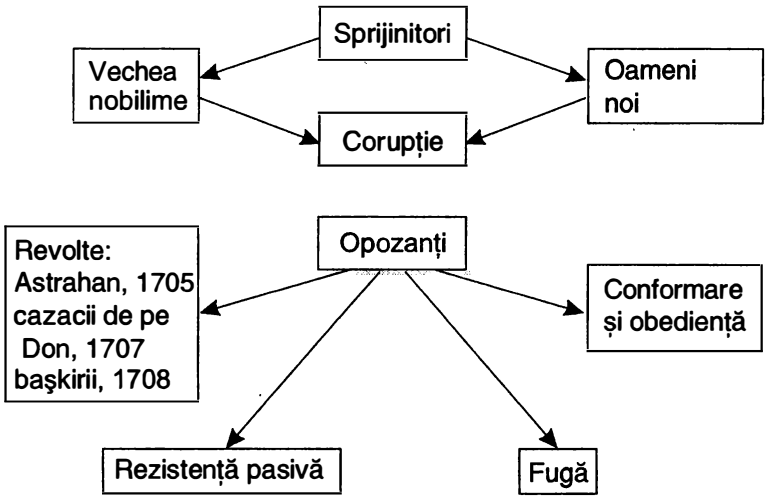

Întrebări bazate pe izvoare din capitolul 7

Citiți fragmentele din declarația lui Petru și din scrisoarea lui Weber de la pagina 131, răspunzând apoi la următoarele întrebări.

a) Care anume erau nemulțumirile lui Petru în ce-l privea pe Aleksei?
b) Ce înțelegea Weber prin „grupuri rău famate" și „obiceiuri corupte" (rândurile 1-2)?
c) Sunt aceste două relatări independente în evaluarea caracterului lui Aleksei?

Să răspundem la întrebări structurate și la întrebări-eseu cu privire la capitolul 7

1. a) De ce erau rușii atât de ostili față de reformele lui Petru?
   b) Cât de serioase erau amenințările revoltelor pentru Petru?
2. Cât de serioasă era opoziția față de reformele lui Petru cel Mare?

8 Concluzie: succese și eșecuri

OBIECTIVE DE ATINS

Acest ultim capitol urmează să rezume succesele și eșecurile domniei lui Petru. Să încercăm să evaluăm când Petru a dus Rusia într-o direcție nouă, revoluționară și când a urmat căile deja stabilite de predecesorii săi. De asemenea, trebuie să observăm unde anume succesele lui Petru au meritat prețul plătit de Rusia pentru ele.

DATE CHEIE

1700 Bătălia de la Narva
1703 Este fondat Sankt Petersburg
1709 Bătălia de la Poltava
1721 Tratatul de la Nystadt
1725 Moartea lui Petru cel Mare, succesiunea Ecaterinei I

Petru cel Mare a murit la 28 ianuarie 1725, în mari chinuri, la vârsta de 52 de ani, în urma unei boli a traiectului și vezicii urinare. Cauza morții este însă controversată încă, fiind sugerate atât otrăvirea cât și ciroza. Și mai des apare ca posibilă cauză vreo boală venerică – sifilisul, de pildă. Totuși, nu există dovezi concludente în sprijinul vreuneia dintre aceste speculații. Ceea ce este clar, totuși, este faptul că prea puțini l-au plâns. Majoritatea rușilor au respirat ușurați la dispariția acestei personalități extrem de puternice și de neînțeles, care îi împovărase cu cele mai mari pretenții posibile și care batjocorise Rusia strămoșilor lor. În timpul domniei lui Petru, viețile lor fuseseră radical tulburate. Ei abia așteptau să se termine toate inovațiile și influențele nefaste ale lui Petru. O gravură în lemn populară (vezi p. 136) sugerează că mulți ar fi sărbătorit fericiți evenimentul decesului lui Petru.

A existat vreo revoluție a lui Petru? Majoritatea cercetătorilor moderni sunt de acord că nu a existat nici o transformare fundamentală a Rusiei. Chiar dacă Petru vedea Rusia ca pe o putere ce tratează cu Occidentul de pe poziții de egalitate, viziunea lui era totuși vagă. El nu avea un program clar care să îl îndrume într-o direcție deliberat revoluționară. De asemenea,

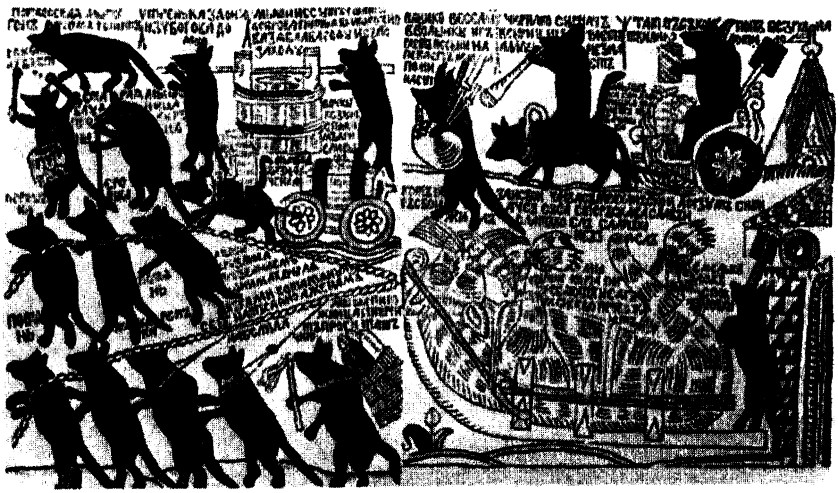

Șoarecii îngroapă pisica

se pot găsi precedente pentru cele mai mari realizări ale sale. Ieșirea la Marea Baltică, pe care au obținut-o rușii, fusese un țel al acestora timp de generații. Tătarii, cu care a luptat Petru, le fuseseră dușmani rușilor de secole. Și țarii anteriori puseseră bazele anumitor industrii, chiar dacă Petru a creat mult mai multe decât ei. Nobilii fuseseră constant excluși din procesul de decizie și li se cerea să intre în armată chiar înainte de a se naște Petru. Petru le-a îngreunat și mai mult obligațiile și a încercat să le universalizeze. Contactele cu Occidentul erau stabilite de multă vreme, dar Petru le-a extins foarte mult. Iobăgia era și ea, de asemenea, înființată, iar Petru a extins-o. Reformele militare fuseseră începute, chiar dacă nici unele nu erau atât de radicale ca cele ale lui Petru. Câțiva ruși chiar au arătat un interes fugar față de marină, dar nimeni nu avea pasiunea lui Petru pentru mare. Petru – trebuie să recunoaștem – a accelerat tendințele deja existente fără să aducă noutăți absolute.

După ce am observat toate acestea, trebuie să observăm, desigur, că Rusia, în momentul morții lui Petru, era din multe puncte de vedere un stat mult diferit de Rusia în care se născuse el. Ea devenise în mod evident o mare putere militară. Armata rusă era recunoscută acum drept o armată formidabilă. Era numeroasă, bine înarmată, cu arme moderne, de producție rusească, și trupele sale puteau îndura condiții extrem de dificile. Pe scurt, Rusia devenise un factor important în politica europeană și ea

nu mai putea fi acum ignorată. Pentru a se ajunge la aceste rezultate, poporul rus purtase mari poveri. Poate că nu au trecut printr-o adevărată revoluție, dar au suferit în mod cert convulsii masive și distincția între acestea nu se poate face decât la nivel academic. Ce a fost, deci, realizat în mijlocul acestui haos, a cerințelor extrem de mari și pierderilor enorme?

Politica externă

PROBLEMA CHEIE A avut Petru țeluri coerente în politica sa externă?

Domnia lui Petru a fost dominată de politica sa externă. Războaiele sale aveau ca scop creșterea puterii Rusiei și aducerea ei în centrul politicii europene. Din acest punct de vedere, Petru a avut succes. Dar succesele sale au fost teribil de costisitoare pentru poporul său. Urmărind măreția Rusiei, el nu s-a gândit niciodată la costurile impuse. A irosit resursele cu o nepăsare care demonstra că nu se gândea niciodată la consecințele acțiunilor sale asupra poporului. În primul său război împotriva turcilor, după eforturi imense, el a câștigat la Azov ceea ce s-ar putea numi o victorie pe jumătate, deoarece nu a reușit să obțină acces la Marea Neagră. El a irosit și alte resurse construind o flotă la Azov și, în cazul în care ar fi realizat acest proiect până la capăt, poate că s-ar fi dovedit o rampă de lansare pentru o continuă expansiune spre sud, dar atenția sa a fost brusc atrasă în altă parte. El s-a întors, deci, spre nord și a pornit la luptă împotriva unei mari puteri militare fără a avea o armată adecvat pregătită, bazându-se pe sprijinul unor aliați neloiali. Așa a început războiul său nesocotit cu Suedia. Umilința suferită la Narva a adus Rusia în pragul catastrofei și abia atunci Petru a început să-și formeze o armată capabilă să lupte împotriva suedezilor. El a reușit până la urmă să-i învingă datorită greșelilor lui Carol, dar și hotărârii sale neclintite de a învinge cu orice preț.

Totuși, a reușit să învingă și astfel Rusia a câștigat teritorii la Marea Baltică pe care le visa de generații. Era o mare realizare, care ar fi putut fi ușor anulată de campania sa uimitor de neinspirată de pe Prut. În ciuda aversiunii poporului pentru mare, Rusia devenise o putere navală. Cu toate acestea, navele ei de război nu au realizat prea multe în timpul vieții lui Petru. Flota sa de galere a fost cea care i-a permis să continue

războiul în teritoriul suedezilor și să sfideze puterea navală suedeză, dar și pe cea britanică. Tocmai această putere navală, însă, alături de interferența lui Petru în problemele interne ale Germaniei, au lăsat Rusia fără aliați serioși, care își pierduseră încrederea în ea. Apoi, Petru abia încheiase mai mult de două decenii de război cu Suedia, când a hotărât să invadeze provinciile persane de la Marea Caspică pentru simplul motiv că erau vulnerabile. Dar cu toate eșecurile, costurile uriașe și pierderile masive, trebuie să ne amintim că Petru și-a atins principalul său țel. Rusia obținuse o poziție internațională neimaginată timp de generații. Cel puțin ca putere militară, Rusia putea să se compare cu Occidentul. Putem să discutăm dacă atingerea acestui țel a meritat resursele folosite, dar Petru nu avea astfel de îndoieli și ar fi cheltuit chiar mai mult pentru asta. În proprii săi ochi, succesele obținute erau un motiv de imensă mândrie. El nu se îndoia că merită titlul de „cel Mare".

2 Administrația

PROBLEMA CHEIE În ce măsură reformele administrative ale lui Petru rămân sub așteptările sale?

Trebuie să arătăm clar că principalul stimulent al lui Petru în reformarea administrației sale a fost finanțarea politicii sale externe. Și aici el a avut din nou succes. Sau ar fi, poate, mai bine să spunem că el a construit un întreg sistem pentru a obține serviciile și banii de care a avea nevoie pentru a face față campaniei sale împotriva Suediei. Ca toți conducătorii ruși, Petru era și el, desigur, întotdeauna lipsit de fonduri. Noile sale instituții erau în mod obișnuit în căutare de fonduri. Salariile mari de care ar fi fost nevoie pentru încurajarea onestității funcționarilor nu puteau fi plătite complet și regulat. În ciuda unui război de o viață împotriva corupției, aceasta era la fel de răspândită la moartea sa ca și la nașterea sa. Senatul și colegiile sale au fost subminate de personalul neadecvat. Petru nu a vrut niciodată să transfere altora din puterea sa și îi pedepsea pe apropiații săi ca și pe ultimul iobag. Dar el voia, totuși, ca funcționarii săi să aibă inițiativă. Nu înțelegea de ce aceștia preferau să evite riscul pedepsei evitând și responsabilitățile. Această lipsă de inițiativă i-a subminat, eventual, reformele la fel de mult ca și corupția cu care el

lupta. Reformele sale din administrația locală nu au reușit să creeze un sistem bine ordonat. El nu a vrut niciodată să le lase iobagilor un cuvânt de spus în afacerile locale și nu a permis niciodată instituțiilor locale să reprezinte interesele locale, în detrimentul celor statale. Astfel, în cele din urmă, autoritatea locală a rămas despotică și coruptă.

Cu toate eșecurile reformelor sale administrative, sistemul administrativ al lui Petru a reușit totuși să aducă o creștere uriașă a veniturilor obținute din taxe, recruți pentru o armată permanentă foarte numeroasă și fonduri pentru alte proiecte extravagante ale sale. Dacă Rusia nu era mai bine administrată la moartea sa, ea era, totuși, impozitată mult mai eficient. Și acesta era țelul lui Petru. El măsura puterea Rusiei în primul rând în termenii puterii sale militare. Dacă sistemul său administrativ putea susține această putere, atunci el își atinsese țelul principal.

3 Societatea

PROBLEMA CHEIE A reușit Petru să creeze o nouă Rusie? Sau a creat ruși noi?

Petru era hotărât să-i oblige pe ruși să rămână în serviciul statului pentru toată viața lor, fie ei nobili sau iobagi. Deși unii nobili – mai ales cei mai îndepărtați de centrul de putere – au mai reușit să se eschiveze, majoritatea s-au supus. Chiar dacă un număr mare de iobagi – pentru administrație, un număr chiar îngrijorător – au fugit, majoritatea au rămas și și-au purtat povara. Din nou, Petru a impus serviciile de care avea nevoie pentru a-și menține puterea militară. Cu toate acestea, el voia mai mult. Visa să ajungă pe o poziție de egalitate cu Occidentul, pe când majoritatea rușilor își considerau țara mult superioară acestuia. Pentru a atinge țelurile lui Petru, Rusia trebuia să se transforme radical, să se adapteze la viața occidentală din punct de vedere economic și cultural, dar și militar. În acest scop au fost înființate noi industrii pentru a dezvolta comerțul exterior al Rusiei și a aproviziona armata. Noi obiceiuri trebuiau adoptate: bărbații trebuiau să se tundă și să poarte haine occidentale, iar femeile trebuiau să iasă din apartamentele lor separate, intrând în societatea elegantă. Petru le-a cerut nobililor săi să accepte astfel de schimbări și, în general, aceștia s-au conformat.

Totuși, s-au schimbat rușii cu adevărat? Aparențele erau diferite, existau industrii noi și o elită occidentalizată. Dar impunând dezvoltarea economică a Rusiei prin ukazuri, Petru a subminat, de fapt, însăși etica acțiunii pe care o întreprindea. Comenzile guvernamentale la prețuri fixe, subvențiile și munca iobagilor au înăbușit spiritul antreprenorial, care ar fi putut apărea. La fel, nobilii își purtau hainele noi și își rădeau bărbile, dar o făceau doar pentru a se conforma, nu pentru a se converti. Când Petru nu vedea, apăreau imediat hainele tradiționale. Ei nu au înțeles niciodată și nici nu au imitat, desigur, atracția sa pentru mare. Marina a rămas cea mai urâtă dintre toate ramurile serviciului militar. Locuiau la Sankt Petersburg pentru că așa li se ordonase, dar doreau în secret să se întoarcă la Moscova. Desigur, schimbarea valorilor unei întregi clase sociale este un proiect de lungă durată, de realizat în câteva generații, nu în câțiva ani, așa cum a încercat Petru. Faptul că aceste schimbări s-au menținut ar putea fi considerat un succes considerabil al său. După 43 de ani de domnie, Petru occidentalizase o parte suficient de mare din elită pentru a fi sigur că bărbieritul și hainele occidentale se vor menține ca norme ale societății elegante. Suveranii înșiși, cu excepția lui Petru al II-lea (1728-1730), care a readus temporar capitala la Moscova, au fost occidentalizați și au preferat să rămână în Sankt Petersburg. Cei care aveau aspirații la curte l-au urmat fără îndoială pe țar și orașul a prosperat.

În ciuda speranțelor multor tradiționaliști, Rusia nu s-a mai întors la vechile tradiții. Ea a rămas o putere navală chiar dacă nu s-a mai ocupat nimeni de flotă. Multe dintre întreprinderile create au supraviețuit. Se simțeau încă influențe străine și nobilimea a devenit o elită vorbitoare de limba franceză, care respingea în totalitate tradițiile rusești. Deși, începând cu anul 1762, nobilii nu mai erau obligați la serviciu pe viață, țăranii au rămas iobagi până în 1861, cu consecințe dezastruoase pentru dinastie. Dar a atins Rusia țelul central al lui Petru – să ajungă la o poziție egală cu aceea a Occidentului? Transformând Rusia într-o putere militară, el a reușit, desigur, acest lucru, cel puțin până la războiul Crimeii (1853-1856). În ce privește cultura, Rusia a început să producă cea mai mare parte a operelor cu care se mândrește până astăzi. Pentru a numi doar un domeniu, literatura rusă a devenit pe bună dreptate admirată și respectată în Occident. Din punct de vedere economic, iobăgia avea să rămână o problemă serioasă a dezvoltării Rusiei. Industria rusă avea tendința de a rămâne în urma celei occidentale. Doar o dată cu abolirea iobăgiei a putut

apărea un nou val al dezvoltării economice, proces realizat de Stalin cu mult mai multă brutalitate decât a făcut-o vreodată Petru.

Fără îndoială, Petru a avut un impact puternic și de lungă durată în Rusia. Moștenirea și realizările sale din timpul vieții pot fi considerate, însă, oarecum ambigue. S-au realizat multe, dar în practică o mare parte din ceea ce s-a înființat nu a avut efectul dorit. De exemplu, iobăgia a susținut mașina militară uriașă a Rusiei, dar a ajuns să dovedească, eventual, decăderea unei dinastii.

Ca punct final, putem spune cu certitudine dacă Petru a meritat numele de „cel Mare" sau nu? Aceasta depinde, desigur, de modul în care măsurăm importanța lui. Nefiind „cel Mare" din punct de vedere moral, Petru a rămas totuși o figură impunătoare în istoria Rusiei. Dar era acest lucru suficient pentru un astfel de titlu? Sunt realizările sale atât de mari în comparație cu cele ale altor conducători ruși? Ca o analiză finală, modul în care măsurăm măreția este cu totul subiectiv. Putem eventual să fim de acord că părerea fiecărui elev sau student – atât timp cât este bazată pe cunoștințe bine înțelese – poate fi deopotrivă de validă.

Îndrumări pentru studiu - capitolul 8

Întrebări bazate pe izvoare din capitolul 8

Priviți gravura în lemn de la pagina 136, în care șoarecii (poporul rus) sărbătoresc înmormântarea pisicii (Petru) și răspundeți la următoarele întrebări:

a) De ce se bucură șoarecii?
b) De ce era programul de reforme al lui Petru atât de prost primit în Rusia?
c) În ce măsură a adus Petru schimbări majore în Rusia?

Să răspundem la întrebări structurate și la întrebări-eseu referitoare la capitolul 8

Mulți examinatori vor fi gata să pună o întrebare care să vă ofere posibilitatea de a evalua întreaga domnie a lui Petru. Nu uitați că există un număr de factori pe care ar putea fi necesar să-i amintiți, în funcție de

modul în care este formulată întrebarea. În capitolul 1, sunt un număr de puncte de vedere referitoare la Petru pe care ați putea să le discutați. În capitolul 2, apar informații despre Rusia moștenită de Petru și despre anii săi de formare. În capitolele 3 și 4, este discutată politica sa externă. În capitolele 5 și 6 sunt examinate principalele reforme, în timp ce în capitolul 7 sunt studiate principalele idei referitoare la rezistență și colaborare.

1. a) Care au fost principalele reforme instituite de Petru?
   b) Care au fost principalele sale succese și eșecuri?
   c) Cât a reușit el să occidentalizeze Rusia?
2. A fost Petru cel Mare un barbar care încerca să impună civilizația prin mijloace barbare'?
3. A fost impactul politicilor lui Petru I mai degrabă superficial?
4. În ce măsură a lăsat Petru cel Mare Rusia la fel de vulnerabilă și divizată pe cât fusese ea la începutul domniei sale?

Întrebări de acest fel vă invită să considerați măsura succeselor și eșecurilor lui Petru sau să observați dacă a existat o revoluție impusă de Petru sau nu. Răspunzând, este foarte important pentru dumneavoastră să vă organizați argumentele, să luați o decizie importantă referitoare la dovezile pe care le puteți include pentru a vă susține argumentul, și, mai important, să hotărâți ce anume trebuie să omiteți. Amintiți-vă că aceasta nu este doar o invitație de a reda tot ce vă amintiți despre domnia lui Petru. Trebuie să vă construiți argumentul în mod logic și să vă referiți la toate punctele importante. Impunerea hainelor occidentale și a bărbieritului poate constitui un exemplu de occidentalizare, dar trebuie inclus în acea parte a discuției în care vă referiți la nereușita sau reușita lui Petru de a crea o elită occidentalizată. Au constituit reformele Senatului, colegiilor și ale Bisericii o ruptură efectivă cu trecutul sau a fost o mișcare de evoluție mai degrabă decât una de revoluție? Trebuie să vă gândiți în ce fel a făcut Petru Rusia mai puternică și unde anume a eșuat sau chiar și-a făcut țara mai vulnerabilă. La fel, trebuie să observați cum a întărit el coroana și ce preț a plătit Rusia pentru asta. Cele mai bune răspunsuri vor lua în considerație atât opiniile negative, cât și pe cele pozitive referitoare la domnia lui Petru, vor discuta atât succesele cât și eșecurile și vor folosi dovezi bine alese pentru a ajunge la o concluzie rațională.

Lecturi suplimentare

1 Biografii

Petru cel Mare i-a fascinat multă vreme pe istorici și au fost scrise un număr de biografii generale destul de bune. Cea mai accesibilă și detaliată este, probabil, cea scrisă de Robert K. Massie, *Peter the Great: His Life and World* (Gollancz, 1981). Pentru studenții cu mai multe cunoștințe, trebuie amintită lucrarea critică și analitică a lui Lindsey Hughes, *Russia in the Age of Peter the Great* (Yale University Press, 1998). Așa cum sugerează titlul, acesta este un studiu al Rusiei în primul rând și nu al domniei lui Petru, personalitatea și politica sa externă fiind luate în considerație doar în măsura în care au influențat evenimentele din Rusia. Foarte recomandat este și studiul critic, pentru prima dată publicat în Occident în 1910, scris de eminentul istoric rus Vasili Klyuchevsky, *Peter the Great* (Macmillan, 1963), a cărui abordare iconoclastă creează o contrapondere extrem de valoroasă în contextul altor lucrări, mult mai puțin critice. Introduceri mai scurte la domnia lui Petru cel Mare, accesibile în general studentului doritor să citească în plus, pot fi găsite în Alex de Jonge, *Fire and Water: A Life of Peter the Great* (Collins, 1979), Ian Grey, *Peter the Great: Emperor of All Russia* (Hodder & Stoughton, 1960) și M.S. Anderson, *Peter the Great* (Thames & Hudson, 1978).

Există și lucrări mai specializate. C. Bickford O'Brien, *Russia under Two Tsars, 1682-1689, The Regency of Sophia Alekseevna* (University of California Press, 1952) este un studiu bun pentru primii ani ai lui Petru. Pentru studentul care cunoaște mai bine epoca, un punct de vedere puternic analitic cu privire la reformele din administrația de stat a lui Petru poate fi întâlnit la Claes Peterson, *Peter the Great's Administrative and Judicial Reforms: Sweedish Antecedents and the Process of Reception* (A.-B. Nordiska Bokhandeln, 1979). James Cracraft, *The Church Reform of Peter the Great* (Macmillan, 1971), reprezintă un alt studiu util și detaliat. Un studiu impresionant al punctelor de vedere în curs de dezvoltare ale lui Petru poate fi găsit în Nicholas V. Riasanovsky, *The Image of Peter the Great in Russian History and Thought* (Oxford

University Press, 1985). Există o colecție de articole extrem de utilă referitoare la Petru în *Canadian-American Slavic Studies* (vol. 8, no. 2, vara 1974) în timp ce Marc Raeff (ed.), *Peter the Great Changes Russia* (Heath, 1972), conține o colecție valoroasă de relatări atât ale contemporanilor cât și ale istoricilor.

2 Istorie rusă

Au fost scrise o serie de istorii generale rusești, care vă pot ajuta să plasați domnia lui Petru într-un context mai larg. Printre cele recomandate se află: Nicholas V. Riasanovsky, *A History of Russia* (Oxford University Press, 1977), George Vernadsky, *A History of Russia* (Yale University Press, 1969), Leonard Pares, *A History of Russia* (Jonathan Cape, 1947) și Vasili Klyucevsky, *The Rise of the Romanovs* (Macmillan, 1970), care sunt bine scrise și documentate. Richard Pipes, *Russia under the Old Regime* (Weidenfeld & Nicolson, 1974) este un studiu excelent de istorie rusească. O trecere în revistă utilă a dezvoltării puterii statului rus poate fi găsită în Paul Dukes, *The Making of Russian Absolutism, 1613-1801* (Longman, 1982). Thornton Anderson, *Russian Political Thought: An Introduction* (Cornell University Press, 1967) conține o discuție utilă referitoare la originile izolării Rusiei.

Jerome Blum, *Land and Peasant in Russia* (Princeton University Press, 1961) ia în considerație consecințele reformelor țarului pentru proprietarii de pământuri și pentru țărani. Succesele și eșecurile Rusiei în domeniul economiei sunt trecute în revistă de M.E. Faulkes, *The Industrialisation of Russia, 1700-1914* (Macmillan, 1972) și Gregory Guroff & Fred V. Carstensen (eds.), *Entrepreneurship in Imperial Russia and the Soviet Union* (Princeton University Press, 1983).

În seria *Acces*, Martyn Rady, *The Tsars, Russia, Poland and the Ukraine, 1462-1725* (Hodder & Stoughton, 1990), discută aspectul vital al politicii expansioniste a Rusiei și dificultățile care trebuiau depășite, la fel cum face și Robert Frost, în „Poland-Lituania, Russia and Peter the Great", *History Review*, martie 1998, pp.13-17.

3 Surse primare

Studentul vorbitor de limbă engleză are norocul să poată consulta un material foarte bogat. În anii 1960, Frank Cass & Co. Ltd. a început să realizeze seria *Russia through European Eyes*, care reproducea relatări rusești contemporane lui Petru cel Mare. Sunt incluse următoarele titluri: Peter Henry Bruce, *Memoirs of Peter Henry Bruce, esq., a Military Officer in the Services of Prussia, Russia and Great Britain* (Cass, 1970), Johann-Georg Korb, *Diary of an Austrian Secretary of Legation at the Court of Czar Peter the Great* (Cass, 1968), John Perry, *The State of Russia under the Present Czar* (Cass, 1967), General Patrick Gordon, *Pages from the Diary of General Patrick Gordon of Auchleuchries in the Years 1635-1699* (Cass, 1968) și Friedrich Christian Weber, *The Present State of Russia*, vol. I & II, (Cass, 1968). Adeseori preocupate de senzațional, pline de prejudecăți și de greșeli, aceste relatări ale vizitatorilor Rusiei din timpul lui Petru, dacă sunt citite cu atenție, se pot dovedi, totuși, de neprețuit pentru student.

Aceleași limite, dar și avantaje, pot fi întâlnite și în alte relatări, cum ar fi acelea ale lui James Cracraft (ed.), *For God and Peter the Great: The Works of Thomas Consett, 1723-1729* (East European Monographs, 1982) și Cyprian A.G. Bridge (ed.), *History of the Russian Fleet during the Reign of Peter the Great by a Contemporary Englishman* (Navy Records Society, 1899). Ca întotdeauna, documentele colectate de Basil Dmytryshyn (ed.), *Medieval Russia: A Source Book, 900-1700* (Holt, Rinehart & Winston, 1967) și *Imperial Russia: A Source Book, 1700-1917* (The Dryden Press, 1974), rămân o lectură esențială pentru orice student al istoriei ruse.

Index

A

Aleksei, țar 15, 19, 22, 46, 96, 97, 130
Aleksei, țarevici 64, 130
Altranstadt, tratatul de la 56, 68
Arhanghelsk 51, 81
August al II-lea 39, 43, 44, 47, 49, 50, 56, 68
Azov 2, 34, 37, 44, 47, 51, 67, 105, 126, 128, 137

B

Baltagi, mare vizir 67
Bering, Vitus 73
Bulavin, Kondrati 128

C

Carol al XII-lea 22, 42, 46, 48, 55, 76, 128
Colegii administrative 89–91
Corupție 85, 88, 90, 92, 107, 114, 121, 138
credincioși de rit vechi 19, 121

D

districte ale regimentelor 93
dvorîane, vezi nobilimea militară

E

Ecaterina a II-a 5, 7, 75, 130, 133
Ecaterina I 121, 122
Evdokia Lopuhina, împărătească 26, 94, 102, 132

F

Fiodor al III-lea 22
fiskalî 121
Frederik al IV-lea 48

G

Golovcin, bătălia de la 62
Gordon, general 36, 47
gubernii 86, *92*

H

Hangö, bătălia de la 2, 69
Hummelshof, bătălia de la 58

I

Ingria 50, 60
iobăgie 9, 20, 107, 113–115, 124–125, 138, 139, 140
Ivan al IV-lea (cel Groaznic) 14, 19, 23, 31, 46
Ivan al V-lea 22, 23, 27

L

Lesnaia, bătălia de la 62
Livonia 50, 60, 65
Lowenhaupt, general maior 60, 62

M

Marea Ambasadă 34, 39–43, 46, 87, 123
marele război nordic 2, 34, 44, 127
Mazeppa, hatman 62, 128
Menșikov, Aleksandr 62, 92, 105, 106, 112, 120, 122, 132

N

Narîșkina, Natalia 22, 25, 29
Narva, bătălia de la 2, 47–54, 55, 103, 137
nobilimea militară 109–112, 139
Nöteborg, vezi Schlüsselburg
Nystadt, tratatul de la 2, 72

P

Perevolucina 64
Persia, campania din 2, 72–75, 138

Persia, războiul cu 2, 72–75, 138
Petru I
colaboratori 120
căsătorii, vezi Evdokia şi Ecaterina I
inovaţii sociale 101, 139
marină 29, 35, 58, 65, 68, 137, 140
moartea 135
naşterea 22
reforma Bisericii 4, 94
reforme economice 3, 21, 103–108, 140
reforme educaţionale 110
reforme militare 3, 50, 58
reformele administraţiei centrale 84
reformele administraţiei locale 91–94
Polonia 2, 17, 24, 35, 44, 56
Poltava, bătălia de la 43, 57, 60
Prea Sfântul Sinod Atotconducător 96
Preobrajenski prikaz 120, 124, 125
Preobrajenskoe 25–27
pribîlşciki 86
prikazî 3, 85, 89, 97
Prokopovici, Feofan, arhiepiscop 4, 10, 95
provincii 92
Prut, campania de pe 2, 64–67, 87, 137

R

Ratuşa 85, 91
recensământ 114, 124
reglementări ecleziastice 95, 96, 110
revolte
Astrahan 62, 127
başkiri 62, 128
cazaci 127, 128
strelţî 126
Riga 46, 58, 65
Romodanovski Fiodor, prinţ 28, *120*, 125

S

Sankt Petersburg 9, 58, 71, 75, 80–84, 102, 110, 140
Saxonia 56
Schlippenbach, general maior 56
Schlüsselburg 58
Senat 1, 86–88, 121
„Sinodul beţivilor" 28, 102, 120, 123
Sofia, regentă 23, 34–35, 127
Strelţî, (streliţi) 14, 23, 27, 36, 47, 126
Suedia 46, 56–60, 67

T

Taganrog 37, 47, 51, 64, 67, 128
tătari 12, 24, 26, 29, 35, 44, 58, 64
taxă individuală 114, 124
Trezzini, Domenico 81
turci 2, 17, 34, 41–43, 47, 51, 65–67, 73–75

V

Vîborg 65
von Goertz, George 71

X

xenofobie 15, 25, 30, 33

Z

Zotov, Nikita 22, 28

Editorul colecției: Robert Pearce

Seria *Acces la istorie* este cea mai populară și mai utilă serie de cărți de istorie atât pentru studenți și elevi, cât și pentru cititorul obișnuit.

Cele mai recente ediții oferă:

- introduceri succinte, accesibile și actualizate în diverse perioade ale istoriei statelor europene și ale istoriei lumii
- cele mai recente interpretări istorice ale unor teme și probleme controversate
- îndrumări pentru studiu care conțin exerciții și sfaturi despre modul în care elevii și studenții trebuie să răspundă la anumite tipuri de întrebări
- noi structuri de tipul „obiective de atins", probleme cheie și date importante.

PETRU CEL MARE

Cartea prezintă domnia unuia dintre cei mai importanți și controversați monarhi ai Rusiei.
Atenția autorului se concentrează asupra a două probleme cheie: contribuția personală a țarului la promovarea Rusiei la statutul de mare putere europeană și eforturile sale de a transforma imensa țară dintr-un stat izolat, tradiționalist și înapoiat, într-unul modern, dezvoltat și racordat la cuceririle Europei. Autorul îmbină nararea faptelor cu o iscusită selecție a izvoarelor istorice, examinând cele mai moderne interpretări referitoare la domnia lui Petru cel Mare.

Europa FM

ISBN 973-571-443-4

9789735714437

www.all.ro